

HÁBORÚS UTAM EMLÉKEI

LEMBERG-LUBLIN
IVANGOROD-KRAKO

ÍRTA

JESZENSZKY KÁLMÁN

zebegényhegyi c. apát, balassagyarmati
plébános.

E művecske tiszta jövedelmének fele a
nógrádvármegyei hadi
rokkantak, özvegyek és árvák I. Ferencz József
alapjáé, másik
felét pedig a «Ker. Szeretet orsz. gyermekvédő
művé»-nek hadi
árva alapjára fordítom.

BALASSAGYARMAT
1917.

Ajánlom e köynvecskét

dobonyosi Jakobovics Béla

a pozsonyi 13. honvédgyalozezred hős kapitánya emlékezetének s vele mindazon nógrádvármegyei vitéz katonáknak akik e nagy világégésben szintén vérük ontásával védtek meg az ezer éves magyar hazát.

Nihil obstat.

Dr. VICTOR KERESZTY

ensor dioecesanus.

Nr. 4923. – imprimatur.

Strigonii, die 11-a Octobris 1917.

LUDOVICUS RAJNER
episcopus, vicarius generalis.

Jegyzeteim kibővítésénél a következő munkákat
hasz-

náltam: Nagy háború Írásban és képben. — A világ-
háború naplója. — Dr. Josef Piotrowski: Lwow-Lem-
berg. — Dr. Szadeczky Kardoss Lajos: Przemyslől
Breszt-Litowszkgig. — Pogány József: A meghódított
Oroszlengyelországon keresztül. — Gazdasági
ismertető

az osztrák-magyar csapatok által megszállott orosz-
lengyelországi területekről. — Josef Jezierski: Krakau.
Leonard Lepszy: Krakau.

Háborús utam.

Mikor 1888 őszén Esztergomba kerültem, mint ötödikes gimnazista, a hazafias bencésrend egyik lelkes történelemtanára kalauzolt a világhistória bonyodalmas utain. Szavai nyomán életrekelt előttünk a régletűnt népek egész világa s mi fiatal szívünk hevülésével hallgattuk pompás előadását . . . De amíg egyéb népek történetének előadásánál az alapos történész tudása szigorú ítéletekben érvényesült, addig észrevettük, hogy egy leigázott, egy három részre osztott, egy szenvedő nagy nép történetének magyarázásakor rideg ítéletét enyhítette a rokon nemzeti érzésből fakadó borongós szomorúság. S ez a leigázott, szenvedő nép a lengyelség volt.

Még most is emlékszem, micsoda lelkesedéssel vont párhuzamot a két rokon: lengyel- és magyarnép között. Tőle hallottuk, hogy mind a két nép milyen büszke, milyen lovagias, milyen földjét szerető, szívében milyen mélyen a vallásos, milyen pompa- és vendégszerető. Ő mutatott rá, hogy mindkét népnek éltető eleme volt a függetlenség, a szabadság szeretete.

Nem hallgatta el, hogy hibáink is közősek. A szerencse idején mind a kettő történetében tág szerepe jutott a pártoskodás-

nak és a politikai szenvedély fektelenségeinek. Megvilágította, hogy őrlődött mind a két nép a századok folyamán a szomszéd népek versengéseinek malomkövei között. De nem tagadta el a magyar nép elsőbbségét sem. Mert beigazolta, hogy míg nálunk a nagyobb megpróbáltatások mindig egységessé forrasztották a nemzetet, addig a lengyelek akkor sem tudtak szakítani a pártoskodással, mikor már saját hazájuk léte forgott kockán.

Óvott is minket, hogy őseinktől öröklött forró hazaszeretetünk a függetlenség, a szabadság megszentelt gondolataiból sohase fáragjon magának bálványt. Mert épen a szét-darabolt Lengyelország igazolja, hogy az a szabadság, mely a »nie pozwolim«-mal semmi korlátot megtúrni, semmi engedelmességet elismerni nem akart, ez már nem szabadság, - hanem okatlan szabadosság, mely még Nagy Kázmér, Nagy Lajos és Báthory István oly hatalmas birodalmát is az elmulás fertőjébe taszította.

Tőle tanultuk a híres régi lengyel dalt is:

Magyar és lengyel jó barát
Karddal s pohár közt egyaránt.
Vitéz, bátor mind a kettő
Áldd meg őket óh Teremtő !

Ily előzmények után indokolt, ha azóta is mindenkor nagy előszeretettel foglalkoztam a testvér lengyel nép történetével s még indokoltabb, hogy amikor Európának a lengyelektől lakott része lett a most dúló világháború egyik legnagyobb színtere, nemcsak

Szomorúságot éreztem az óriási pusztítások fölött, hanem benső vágy emésztett, hogy saját szememmel lássam a pusztulás képét és meggyőződjem róla, micsoda érzésekkel fogadja a sok szenvedésen átment nép ez újabb megpróbáltatásokat.

Eleinte úgy véltem ezt elérni, hogy fölötte hatóságomnál katonalelkészi szolgálatra jelentkeztem. Onnan azonban azt a választ nyertem, hogy a plébánosokra elég feladat vár itthon, csak győzzék azt lelkiismeretesen elvégezni. Ezután a lehűtő válasz után azt hittem, vágyam legalább a háború ideje alatt teljesedni nem fog s meg kell elégednem azzal, hogy könyvekből, folyóiratokból merítsem csupán háborús ismereteimet . . .

Egy szomorú körülmény tette mégis aktuálissá a galíciai és orosz-lengyelországi utunkat. Ismertük mindnyájan városunk szülőttét Jakobovics Bélát, a pozsonyi 13. honv. gy. ezred lelkes kapitányát. Mint vérbeli katona vonult mindjárt a mozgósítás után csapatával a harctérre s tudjuk azt is, hogy a wysokie-i magaslat rohamozása közben 1914. szeptember 7-én hősi halált halt. Övéi lelkük szomorúságán óhajtottak könnyíteni, mikor elhatározták, hogy az idegen ország földjében nyugvó hős barátunk holttestemét hazahozatják. De mire kivitelre került a sor, úgy alakult a helyzet, hogy a család férfi tagjai betegségük miatt nem vállalkozhattak a hosszú és fárasztó út megtételére. Dr. Paczolay Zoltánhoz és csekélységemhez fordult ekkor a család azon bizalmas kérdéssel, nem Vállalkoznánk-e ezen szomorú feladat teljesí-

tésére? Dr. Paczolayt rokonsági kötelék, engem a gyermekkorból eredő igaz barátság fűzött hősünkhöz s így mindketten készségesen, vállalkoztunk a nekünk szánt feladat teljesítésére,

Sajnos a május 6-án megkezdett és 15-én befejezett utunk e tekintetben eredménytelen volt. A sírhelyet, hová Jakobovics Bélát bajtársai eltemették, megtaláltuk ugyan, de már csak üresen. 1914 év szeptember derekán úgy fordult a hadiszerecsénk, hogy nemcsak a Lublin alatt járó s diadalmasan előretörő csapatainknak kellett mélyen Galícia határai mögé visszavonulniuk, hanem ugyanakkor ki kellett ürítenünk Keletgaliciát is Lemberggel együtt, melyet azután egész télen megközelíteni sem tudtunk. A roppant túlerővel dolgozó orosz hadvezetőség ekkor megvolt arról győződve, hogy hadseregünk reá nézve többé nem veszedelmes és rendezkedni kezdett. Elrendelte, hogy az utakon, utak mentén, a mezőkön szétszórt egyes sírok felásandók s a hősök holttetemei számára temetőket készítsenek.

Ott, a hol szegény barátunk elesett, új temetőre nem volt külön szükség. Ott volt a wysokie-i magaslaton egy 18-20 holdas temető a magaslat támadásában és védelmében elesett 14-16 ezer hős katona számára. Ide hozták őt is 1915 március végén vagy április elején a dobrovkai major cseresznyefája alól s itt temették el őt többi bajtársaival együtt, hogy a közösen vívott nagy harcok után együtt álmodjanak arról a szép Magyarországról, melyet vérük ontásával védelmeztek meg.

Ennek a ténynek ismerete után önkéntelenül vetődik fel bennünk a kérdés, hogyan volt mégis lehetséges, hogy néhai barátunk sírja mind mostanáig, mint külön sír szerepelt? Egyszerűen egy kis bizalmatlanság volt az oka. A gorlicei áttörés után csapataink gyors iramban száguldottak Galicián keresztül, mígcsak Lemberget vissza nem foglalták. Ekkor északra fordultak, hogy a visszavonuló oroszokra saját országukban mérjenek, ha lehet, döntő csapást. 1915. július derekán érték el diadalmas csapataink a wysokie-i magaslatokat. Ezen csapatok között voltak a *pozsonyi* honvédek is. Ezek megemlékezve az ott elesett bajtársról, felkeresték Jakobovics Béla sírját is. Persze nem találták meg. S mikor a Dobrovka major lakói megmondották, hogy ott senki sincs eltemetve, nem hitték el, hanem újra felhantolták a sírt, körülkerítették, faragott keresztet állítottak föléje s megparancsolták az ott lakóknak, hogy bajba kerülnek, ha nem őrzik meg a sírt. Ezek meg is tették. Most is, mikor oda értünk, a falun szokásos virággal volt beültetve a sír. A virágos, de mégis üres sír így került bele a mi katonai nyilvántartásunkba is annak dacára, hogy az ott lakók mindig hangsúlyozták, hogy ők maguk látták, mikor az oroszok kiemelték a magyar tiszt úr testét.

Persze, hogy most mi felásattuk a sírt s meggyőződünk róla, hogy állításukat valószínűk kell elfogadnunk. – Az üres sír nem szerepel többé s a cseresnyefa alá visszakerül a háború előtti egyszerű fapadocska,

hogy megint pihenőt adjon a napi munkában kimerült házi népnek.

De ha utazásunk eredeti célját nem is valósíthattuk meg, a magam részéről még sem bántam meg azt a 2020 kilométeres utat, melyet hol vasúton, hol trágyásszekér alkalmazhatóságán, hol pedig gyalog tettünk meg. Nem bántam meg, mert utunk nagyon érdekes és nagyon tanulságos volt.

Érdekes és tanulságos nemcsak azért, mert 914 kilométer olyan utat tettünk, amely többszörös hadiszíntereken vezetett keresztül, hanem azért is, mert alkalmunk volt meggyőződni olyan dologról is, melynek okát itthon megtalálni sem tudtuk.

Kellemesen lepett meg, hogy a katonai hatóságok mindenhol a legelőzékenyebb készséggel siettek támogatásunkra. – Budapesten például figyelmeztettek, hogy jegyünk felmutatása mellett az indulás előtt egy órával jogunk van a vonaton helyet biztosítani. A leMBERGI állomásparancsnokság pedig passpartut adott, hogy Krasnostawig a tisztek számára fõntartott kocsikban foglaljunk helyet. Krasnostawtól-Zakrzówig s onnau Lublinig pedig a tábori zsandárok gondoskodtak biztonságunkról, ellátásunkról, szállásról és kocsialkalmazhatóságról. Ezek előzékenysége bizony sok kellemetlenségtõl szabadított meg minket.

Budapestrõl május 7-én hétfõi napon indultunk el a délután 2 órai gyorssal. Vámosgyörkõn ragyogó napsütés mellett gyõnyörködtünk a Mátra tövében elterülõ Gyõngyös látképében s nem gondoltuk akkor, hogy az

pár nap múlva a pusztulás tanyája lesz. – Megbámultuk a Mezőkövesd határában dolgozó asszonyok tarka viseletét, de egy fél óra múlva már Miskolcon is túl járt robogó vonatunk. A történeti múltú Sárospatakot a lenyugvó nap aranyos világításában láttuk. De időnk se volt a közelmúltban ott lefolyt és a főiskola ügyében indított belharcok fölött elmélkedni, mert már Sátoraljaújhelyen voltunk. – Innen kezdve meg is lassúdott előrehaladásunk, mert nem tudtunk gyorsvonathoz jutni. Részben azért, mert olyan helyen jártunk, a hol gyorsvonat nem közlekedik, részben azért, mert olyankor indult, a mikor úti tervünkbe illeszteni nem lehetett. Már Munkácsra is személyvonattal érkezünk este féltizenegykor. Innen kezdődött utunk legregényesebb része a Kárpáton keresztül a vereckei szorossal párhuzamos Latorca meg a Vicsa völgyén át. A hold ezüsthéjű világításában vadregényes volt az út. A sebesfolyású Vicsa patak zúgása, vízeséseinek hatalmas moraja sokszor átharsogta vonatunk dübörgését ... És az itt lezajlott véres napokra gondolva az álmot kívánó agyunk nem egyszer úgy vélte, mintha a haladó vonat dübörgése és a patak mormolása éles jajgatássá válna, mely a magyar és orosz síkságról szállt ide szívettepően, hogy a varázslatos májusi est búbajos szépségében sirassa el azt a százezer hőst, kiknek sírjai itt domborulnak lenn a völgyben, vagy fenn a hegyoldalon és a hegytetőn, vagy valahol jeltelenül a szakadék mélyén. Velünk együtt egy a harctérre vissza-

térő hadnagy utazott s mar Csaptól kezdve jóízűen aludt. De mikor erre jártunk, nyughatatlan lett, folyton forgolódott, nem találta helyét, mintha álmában is megérezte volna, hogy a harcban álló népek egyik nagy temetőjén megyünk keresztül. Így hagytuk el Hársfalvánál a Latorca folyót s innen a Vicsa völgyében Szolyvát, így Volócot – így az öt alagutat, mely után már a Kárpátok túlsó oldalán eső Opor völgyébe értünk, a hol már Galíciában voltunk. Lawocnén új gép, új emberek vettek át minket, a kik udvariasak voltak és figyelmesek – de a kiknek egy nagy hibájuk volt: nem magyarok voltak.

Lawocnétől kezdve egyre lefelé ereszkedtünk, míg végre Skole után kijutottunk a nagy keletgalíciai síkságra, melyet már a Strij és a Dnyeszter öntöz s amelyet csak Lemberg előtt szakított meg a dombok sorozata. Lembergbe kedden reggel fél 9-kor értünk s a napot ott töltöttük, hogy a továbbutazáshoz szükséges engedélyt megnyerhessük. Szerdán reggel indultunk tova. Lemberget elhagyva hepehupás lett a vidék s ez után majdnem végigkísértett Lublinon át fel Ivaugorodig, illetve Deblinig, ahogyan most Ivangorodot hivatalosan nevezik. Onnan vissza Kielceig újra sík lett a vidék. Ez utunkban láttunk pompásan termő földeket, melynek egy része azonban még műveletlen volt, láttunk hatalmas, kilométerekre terjedő fenyő- és nyárfaerdőket, melyek a nagyobb városok körül mint védelmi övek is szerepelnek. De láttunk olyan terméketlen ho-

mok sivatagokat is, amelyek azt hiszem vetekednek a Szahara pusztaságaival. Míg vonaton ültünk, csak gyönyörködtünk a vidék szemlélésében, az egymás után fel- és eltűnő hol gazdagabb; – hol szegényebb községekben, de bizony amikor a csütörtök és pénteki napokon rozoga szekéren kellett 60-60 kilométeres utat megtenni, akkor nagyon éreztük annak a Dankl hadseregében szolgált ezredes jelentésének igazát, aki e vidéket jelentésében imígyen jellemezte: »Nem kell mindjárt épen a Szaharára gondolni. Ellenkezőleg a szemnek tetszetős a tájkép: kiterjedt erdők és messzenyuló vetések, csupa mosolygó zöld. De ez a derűs szín homokrétegeket rejteget. Az utak, ha egyáltalán így nevezhetők, mély hőmoksávok, amelyekbe mélyen belesüpped a gyalogjáró lába és a kocszi kereke. A forróövi sivatagok karavánútjai sem lehetnek különbek . . . Ahol nem homok van, ott mocsár következik a természet sajátos szeszélyéből.« (Nagy háború I. 114 lap.) Így tapasztaltuk ezt mi is.

A hadi színtereken szerzett benyomásaink nagyon váltakozók.

Egy bizonyos, hogy borzalmas voltukból már nagyon-nagyon sokat vesztek. Lublinban és Krakóban a drágaságon meg a sok katonán kívül, a mit itthon is eleget láthatunk, semmi sem mutatja, hogy környékük elkeseredett harcok színhelye volt. – Lembergben a pályaudvar régi szárnya mutat csak pusztulást, maga a város érintetlen.

Lakossága pezsgő vidámsággal éli napjait. Roppant kereskedelmi forgalma, az utcákon és sétányokon pompás toalettekben fel-alá korzózó szép asszonyok és üde leányok kacagó serege egy pillanatra sem juttatja eszünkbe, hogy Strij után itt voltunk legközelebb a harcban álló seregek lovészárkaihoz.

Más városok és helységek azonban már jobban hirdetői a háború szörnyű vandalizmusának. Strij, Kulikow, Zólkiew, Dobrosin, Lawrikow, Kamionka, Woloska, Rawaruska, Belzec, Izbica, Krasnostaw, Gorzkow, Zálkiewka, Wysokie, Zakrzow, Bichavy, Pulavy, Deblin illetve Ivangorod, Radom, Rozki, Skarzysko, Zagnansk, Kielce, Checiny, Wolbrom, Zarzece, Olkusz csak hamarjában kikapott nevek, melyek kisebb-nagyobb mértékben magukon viselik a pusztulás borzalmas nyomait.

Különösen sokat szenvedtek és nagy pusztulást mutatnak Zolkiew, Rawaruska, Izbica, Krasnostaw, Gorzkow és Wysokie. – Pedig Zolkiew a lengyeleknek egyik történelmileg is nevezetesebb helye. Itt van ugyanis Szobieszki János lengyel király pompás várkastélya és egy gyönyörű reneszánsz székesegyház. A királyi palota állami tulajdonná lett és hivatalok, meg a gimnázium voltak benne, de kapuján mindig rajt hagyták a törökverő nagy király büszke címerét. – A templom pedig a Zólkiewski és Szobieszki családok dicsőségét meg áldozatkészségét hirdeti. – A különböző művészi szobrokon és síremlékeken kívül legnagyobb ékessége e templomnak Altomonte olasz festő négy

nagy olajfestménye, melyek közül egy Bécs felmentését örökíti meg 1683-ban, a másik pedig a párkányi diadalt ábrázolja a törökök fölött ugyancsak 1683-ban. Ez utóbbi azért is érdekes, mert ezen van megörökítve Esztergom vára a Dunával. A képek maguk százezreket érnek. Érdeklődve néztem tehát mennyire terjedt az oroszok pusztítása. De csak a várkastélyt pusztították el. A templom kincseivel együtt sértetlen maradt. – Gorzkow majdnem egészen elpusztult. Utcasorai csupa üszkös házromok. Még a temetője is szét van löve. – Bichavy nyolc napos utcai harc emlékeit őrzi. Az utca egyik felét a mieink, másik felét az oroszok géppuskázták. Ezeknek nyomai még mind ott vannak az épületek falain. – De mikor pénteken reggel rajta keresztül szekereztünk, a benne élők nagy sokadalmának zsüzsögő élete azt mutatta, hogy azt a rémes nyolc napot már kitörülték emlékezetükből.

Legrémesebbek azonban a kicsi falvak romjai. Ezekben a házak majdnem mind fából készültek, csak a kemencék és kürtők vannak kőből. A pusztulásból nem is maradt meg más, csak a sok égnek meredő kémény. Vigasztaló látványt nyújtott azonban, hogy a lakosok szorgalmasan gyűjtik az új házak építési anyagát s így jórésztük még e nyáron felépül. Legkedvesebbek azonban a gólyák. Ezeket nem riasztotta vissza a hazaköltözéstől a nagy pusztulás sem. Sok romban heverő faluban a kéményekre rakott fészkek az élet egyetlen jele.

Aztán a sírok . . . Még most is elszorul

a szívem, ha reájuk gondolok. Az elsőket magyar földön láttam Volóczon a templom körül a hold ezüstsínű fényénél. Most csendes békességet jelképeznek, pedig mindmegannyi öldöklő harcok véres emlékei. Innen kezdve aztán nagyon-nagyon sokat láttunk. Az egyik a szántóföld közepén, a másik a pályatest árkában, a harmadik valami tanyai ház tövében. Szanaszét szórva mind. Az egyszerű kereszt a mieink sírját jelzi, a hármast orosz sírt hirdet, míg a sisakos kereszt a szövetséges német bajtárs elmúlásáról beszél . . . Szomorú ezeket látni nagyon. Pedig ezek az egyes sírok az elesett hősöknek csak kis része fölé borulnak. A sokkal nagyobbik rész tömegsírokban pihen. Ezekből is láttunk eleget. Ezek a tömegsírok képezik a haditemetőik magját. A környékükön levő egyes sírokat a mi hadvezetőségünk is felbontatja egy bizonyos idő elmúltával és az elesett hősöket hozzájuk méltó temetőbe temetik ... A mi nagyon helyes. Mert a szanaszét szórt egyes sírok hamar elpusztulnának, miután legtöbbjük a békésmunka útjában van. Míg temetőbe gyűjtve bátorságuknak és hősiességüknek emléke örökké élni fog.

A lövészárkokról is kell szólnom, mert azokból is láttunk mindenfélét. Hevenyészett túrásoktól kezdve a legjobban kiépítettekig. A wysokie-i orosz lövészárkokban benne is jártunk. Nem valami különösek. Ami nem is csoda. Ezek a háború elején szerepeltek. Nem sokkal különbek azok sem, amelyeket a küblin előtt elterülő erdőségekben láttunk.

pe legalább jobban födöttek és rejtettebbek. A legtökéletesebbeket Ivangorod előtt látjuk, ahol még megvannak a drótsövények, a spanyol lovak ezrei, a farkasvermek, a tökéletesen kiépített lövészárkok, szóval mindaz, Imit egy fontos erősség megvédelmézésére a mostani háborúban elkerülhetetlenül szükségesnek gondoltak. De viszont az erősség íztöltött páncél tornyai mindennél jobban hirdetik, hogy a mostani világháborúban a csapatok fegyelmezettsége mellett döntő súlya van a technikai fölénynek. Csapatunk halálmegvető bátorsága aligha tudott volna a Visztula és Wieprz összefolyásánál épült a hatalmas erődökkel ellátott Ivangoroddal megbirkózni. De a 30 és felesek, meg negyvenkettesek minden védekezést lenyűgöző ereje utat vágott csapatunk hősi és sikeres vállalkozásának. Egyről azonban bizonyosságot tehetünk s ez az, hogy a harcoló katonának még a legtökéletesebben kiépített lövészjárókban is borzasztó sokat kell elviselniök, főcöppet, mint amit mi itthon csak elgondolni is tudunk ...

Mindezen a különböző hadiszíntereken Szerzett benyomásokon kívül, melyek utunklak csak érdekességet kölcsönöztek, tanulmányos volt utunk más szempontból is. Világosságot hozott ugyanis utazásunk olyan dologra, amit eddig itthon megmagyarázni nem igen tudtunk.

Nem igen tudtuk megmagyarázni a lengyel tesvérnép viselkedését a mi dicsőséges háborúnkkal szemben. Először, mikor 1914. év őszén a hadiszerecse ellenünk for-

dult s a krakói szögletet kivéve, nemcsak az egész Galícia került orosz kézre, de az orosz seregek áthatoltak Magyarország természetadta bástyáján a Kárpátokon is, érthető volt, hogy az egyszázad alatt háromszor vérbefojtott lengyelség nem vállalkozhatott arra, hogy mellénk álljon. Ez természetes és érthető. De annál csodálatosabb, hogy a százados iga alatt szabadság után sóvárgó lengyelség, mely épen a háború előtti időben oly erősen ápolta a magyar nemzettel való testvériséget és barátságot, nemcsak a dicsőséges gorlicei áttörés után, nemcsak Galícia felszabadítása, az orosz erősségek eleste, Varsó elfoglalása után nem csatlakozott hozzánk, hanem nem tud hozzánk melegedni még most sem, mikor pedig két, szavukat mindenkor megtartó császár és király jelentette ki, hogy Oroszlengyelországot elfoglalni nem akarja és a független és szabad lengyelkirályságot, a fehérsas országot újra felállítani kívánja. Zászlóinkat kitűzik, átvonuló csapatainkra virágot szívesen hintenek, de úgy, hogy mindenki érezheti, hogy ezek csak üres külsőségek, melylyel a szívek bátortalanságát és bizalmatlanságát takarják . . . Reméltük, hogy legalább a lengyel függetlenség kihirdetése után jelentkeznek tömegesen azok a lengyel erős-karu férfiak, akiknek országában a sok fenyőerdő zöldje egy leigázott nemzet örök reménységét és a sok szomorú nyírfa a jelen elnyomatás szomorúságát jelképezi. Hittük, hogy diadalaink nyomán Lengyelország függetlenségének biztosításáért küzdő hadse-

regünk hatalmas segítő társat kap az egyre másra alakuló lengyel légiókban. Ezt reméltük, ezt hittük, de bizony reménységünkben és hitünkben nagyon megcsalódtunk. A lengyelek várt lelkesedése nem lobogott föl, sőt a legteljesebb közöny lett úrrá a lelkeken.

Utunk megadta ennek az előttünk érthetetlen dolognak a magyarázatát. A nép maga közönyös maradt, mert a mi berendezkedésünk folytán ismerkedett meg a rendes közigazgatással. Míg azelőtt különösen a rendes utaktól távoleső lakosság egy-két rubel árán legtöbbször elkerülte az adófizetést, most a mi közigazgatásunk szigorúan és kulcs szerint szedi az adót. Az előtt utat nem csináltak, ma a községek kirendelt közereje teszi járhatóbbá az utakat. Az előtt a mi községi bírának megfelelő elöljárót nem lehetett megtalálni, mert erre semmiféle jelzés nem volt. Ma már messziről látható a fehér tábla, mely jelzi, hogy itt van a «saltiz» a bíró. Aztán a rekvirálások, melyeket a tábori zsandárok eszközölnek nemcsak a falukban, de még a vonatokon is. Szóval mind olyan jelenségek, melyek nem teszik rokonszenvéssé a nép előtt a mi kormányzásunkat.

De hát hol a lengyel nép intelligenciája? fogják bizonyára sokan kérdezni. Mellettünk aligha. Az elmúlt évszázad szenvedései gondolkodóba ejtették. Oroszlengyelország intelligenciája ugyanis az utolsó leigázás óta ipari és mezőgazdasági fejlettsége folytán elég tűrhető sorsot tudott magának biztosítani. A terjeszkedni vágyó pravoszlavizmus az erőszakos térítések révén szerzett ugyan imitt-

amott kellemetlenségeket, de nagy általánosságban a helyzet egyre javult. Miután pedig főuraik Volchiniában, Ukrajnában is szereztek birtokokat, ezek most féltik azokat. Az intelligens középosztály boldogulásának útját sem állta semmi, ha tartózkodtak a szeparasztikus politikától. Ezek ugyan szívesen csatlakoznának hozzánk, de nem tudnak már bízni. A németeket gyűlölik pozeni testvéreik elnyomása miatt. Ausztriáról azt mondják, hogy a történelem folyamán egy olyan ígéretet sem tett, amit megtartott volna. Minket magyarokat tehetetleneknek hisznek, akik a saját dolgunkat se tudjuk Ausztriával szemben jól elintézni. Nem látják tehát garantálva részünkről a biztos jövőt, azért várnak. Hátra volnának a forradalmárok. Ezek is elcsendesedtek. Az orosz forradalom eseményei közelebb állították őket a gyűlölt Oroszországhoz, mint hozzánk s így ők is várakozó álláspontot foglalnak el.

Szóval minden jel arra mutat, hogy a saját erőnkől visszaállított Lengyelországban a sokat hangoztatott testvériség dacára is a nép lelkihangulata nem igen van mellettünk. Mert ha még úgy kívánják is hazájuk függetlenségét és szabadságát, ha él is bennük a tudat, hogy nincsen veszve Lengyelország, attól mégis félnek, attól mégis idegenkednek, hogy függetlenségüket csak a németeknek és nekünk köszönjék.

És most ezek után szabadjon utazásunk végső tanulságait röviden Összefoglalni. Utunk igazolta, hogy harcoló katonáinknak rengeteg sokat kellett nélkülözniök, szenvedniök,

tmg ezeket az erényenyeket kiküzdhatték. Bizonyos az is, hogy ebben a nélkülözésben és szenvedésben katonáinkkal együtt osztozott Galícia és Oroszlengyelország népe. De viszont utunk igazolta, hogy a sok szenvedés, a sok pusztulás között megenyhülve sutog az a langyos esti szél, mely a szeretet szárnyán a Kárpátokon keresztül száll ide a szép, nagy Magyarországból – Az anyák könnyei is elapadnak, a búsongó özvegyek szívének szomorúságát is enyhíti a gyorsan tova illanó idő. A lövészárkokat betemetik. Az elpusztult tanyákat, falvakat, városokat szebbre építik. Rövid pár év és a háború külső borzalmaiból nem marad fõnn semmi.

Csupán csak két szomorú, szánandó emléke marad meg jó hosszú időre: a hadi árva és a lenyomorodott, béna katona. Ezek nem tűnnek el, ezek itt maradnak. Az árvák magukra hagyva, a béna katonák tehetetlenül. De még sem. Nem hiszem, hogy az a magyar társadalom, mely a háború alatt annyi kitűnő áldozatkészségének adta fényes tanújelét, épen e kettővel szemben közönyös tudna maradni. Hazafias meggyőződésemm minden erejével hiszem, hogy a magyar társadalom még tud olyan áldozatos lenni, hogy a világháború eme legszerencsétlenebbjei nagy szomorúságukban vigasztalást nyerhessenek. Hiszem, hogy nem lesznek magukra hagyva az árvák és otthont, biztos megélhetést nyernek a rokkantak . . .

Városunk közönsége már eddig is érezte ebbeli kötelezettségét és juttatott erre a nemes célra. Pompás kiállításunk fényes anyagi

sikerét szintén az biztosítja, hogy a Szorgos kezek ezt is nagy cél szolgálatába állították. De ez mind nem elég. Az az óhajom, vajha mindnyájan, akik itt vagyunk, azon buzgólkodnánk, hogy hadi árváink és rokkantjaink sorsát minél jobban biztosíthassuk.

Ilyvo.

Bizonyára sokan vannak, kik kíváncsian kérdezik, hogy mit jelent a fenti szó? Pedig ez nem más, mint régi magyar neve annak a ma már nagy városnak, a melyet németül Lembergnek, lengyelül Lwow-nak, ruthénül Lwiw-nek, latinul Leopolis vagy Limbergának, görögül Leontopolis-nak és törökül Ili vagy Ilibotnak hívnak.

Május 8-án reggel 8 óra után érkeztünk ide. Útitervünk szerint egy teljes napot szántunk a lebergi tartózkodásra. Nemcsak azért, mert az előző 18 órai vasutazás után pihenésre vágytunk, nemcsak azért, hogy utunk további folytatásához a katonai hatóságok engedélyét és láttamozását megszerezhessük, de különösen azért, mert Lemberg történelmi szempontból egyike azon érdekes városoknak, melynek megtekintését elmulasztani vétek lett volna.

Keletkezése nem túlrégi. Még Balassagyarmatnál is újabb keletkezésű. Mert Balassagyarmatról tudjuk, hogy mikor IV. Béla király a tatárjárás után feldúlt országát bejárta, 1244. év áprilisának végén Balassagyarmaton tartózkodott. Április 22-ikén ugyanis egy oklevelet állíttatott ki Gyarmatról.¹ S tudjuk azt is, hogy két évvel

¹ Fejér: Cod. Dipl. IV. 1. 335-338.

később 1246-ban IV. Béla király Gyarmatot kikapcsolta a Hontvár kötelékébe tartozó királyi birtokokból és a liptómezei Újfalú és Palugya pusztákért cserébe adta Gyarmatot a Balassák ősének, Detre fiának Miklósnak.¹ Lemberget pedig 1250-ben alapította Lew, illetve Leo, Vörös vagy Kisoroszország fejedelmének, Halics Urának Dánielnek a fia.

De a míg Balassagyarmat 700 év alatt 12 ezer lelkes nagyközséggé tudott csak fejlődni, ugyanazon 700 év alatt szerencsés fekvésénél és fontos történelmi hivatásánál fogva Lemberg 212 ezer lakossal bíró nagyvárossá alakult. – Lemberg ugyanis ütközőpontja volt a birodalmak és népek hullámzásának.

1259-ben, tehát 9 évvel alapítása után a tatárok dúlják fel. Lemberg ugyan már a következő évben újra épül, sőt a Domokosrendű szerzetesek az első templomot is felépítik benne ker. szt. János tiszteletére, de jelentősebbé csak 1287-ben lesz, a mikor négy évi megfeszített munka után erődítésekkel látták el. – 1340-ig a vörös, vagy kis orosz fejedelemség alá tartozott, de akkor Nagy Kázmér lengyel király hódítása révén Lengyelországhoz kapcsolták. Hogy e harcok alatt Lemberg sokat szenvedett, hogy erősségei elpusztultak, azt onnan tudjuk, mert Lemberg második alapítóját Nagy Kázmérban tiszteli, aki nemcsak újjonnan megerősítette a várost, de a város polgárainak földet adományozott s ő tette le alapját a kath.

* Wenzel: Árpádk. Okai. II. 189.

püspöki székesegyháznak, az örmény és gor. katolikus kathedralisoknak is. – Utóda, a mi Nagy Lajos királyunk uralkodása csak annyiból nevezetes Lemberghez nézve, hogy Nagy Lajos érvényesítette a magyar királyok történeti jogát s e jogon Galíciát és Halicsot Szent István koronájának országaihoz csatolta s így Lemberg is körülbelül 15 évig Magyarország része lett. Csak 15 évig, mert 1387-ben Hedwiga lengyel királyné újra visszacsatolta Lengyelországhoz. Úgy ő, mint különösen férje Wladyslaus (Ulászló) Jagiello nagyon sokat tettek Lemberg felvirágoztatására. 18 ezer hold földet ajándékoztak a leMBERGI polgároknak. Annyit, a mennyit maguk megművelni sem bírtak. Telepéseket hozattak s ezek hat, mai napig is meglevő községet alapítottak. E hat község: Zamarstynów, Nagy- és Kis-Holosko, Brzuchowice, Kleparów és Kulparków. Wladyslaus maga is szívesen tartózkodott Lembergben, ahol a lakossággal sűrűn érintkezett. Mikor 1434-ben Grodekben meghalt, akkor is éppen útban volt Lemberg felé.

Nagyon természetes, hogy a lengyel királyok ilyenén kedvezéséből, de még inkább szerencsés fekvésénél fogva Lemberg jelentősége egyre jobban emelkedett. Eleinte közvetítője, majd központja lett a nyugati és keleti országok kereskedelmének. Itt már akkor mindent lehetett vásárolni, aminek a pompa- és élvezetkedvelő ember értéket tulajdonított: pompás fegyvereket, drága se-lyemszöveteket, színes keleti szőnyeget és hímzéseket, finomabbnál-finomabb csipkéket,

káprázatos tűzű ékköveket, melegîenyû gyöngyöket, elefántcsontot és borostyánkövet, vért forraló tokaji borokat, illatos tömjént és egyéb fûszereket, bőrárukat, pazar szörméket és más egyebeket. De meg is volt a látszata. Polgársága meggazdagodott és a gazdag polgárság sokat áldozott Lemberg fejlesztésére. A XV. század végén már több kórháza és sok temploma volt. Monumentális tanácsházának tornyában óra mutatta az idôt. Vízvezetéke volt és kanálisa. Utcái pedig kövezve. Mindez a polgárok áldozatkészségébôl, a kik sokszor még lakóházaik építésében is vetélkedtek a főnemesek pompás palotáival. Konstantinápoly eleste és a törökök elönyomulása a Balkánon csak elősegítette Lemberg fejlődését. Mert a törökökkel való háborúskodás folytán a nyugati kereskedelem útja a Feketetenger és India felé Lembergen keresztül vezetett.

Ez a rohamos fejlôdés 1650-ig tartott Ettôl kezdve a megpróbáltatások hosszú sora éri a várost. 1655-ben Chielmicki kozák hetman támadta meg seregével és a lerombolástól csak 60000 darab lengyelarany lefizetésével szabadult, 1672-ben IV. Mohamed szultán vette ostrom alá. A lakosság elmenekült Alig kétezer ember védte a szultán 50000 emberével szemben. Elôre látható volt, hogy a védôknek el kell bukniok. Ezért nem is védekeztek. 80000 tallérral váltották meg városuk épségét. De csak rövid idôre, mert 1674-ben újra elfoglalással fenyegették Lemberget, de ebbôl dicsôségesen került ki Lemberg. A lengyel király akkor Szobieski

János volt, ki Wlacylaushoz hasonlóan szerette Lemberget, ahol családi háza is volt Szobieski a törökfenyegetés hírére Lembergbe termett s ennek férfilakosságából 4000-et fel-fegyverzett. Hírneve és személyes bátorsága annyira fellelkesítette a maroknyi csapatot, hogy 1674 augusztus 24-én Chotin mellett legyőzte a törökök 40000 emberből álló seregét. Ennek a fényes győzelemnek nemcsak az az eredménye volt, hogy ezentúl a törökök békén maradtak, de különösen az, hogy a polgárok városukat védő szelleme nagy arányú lett. így 1695-ben 40000 tatár akarta kifosztani Lemberget De nem sikerült. Jablonovsky Szaniszló herceg egyszeri felhívása, melyben a chotini győzelemre utalt, elég volt arra, hogy a fegyverfogható lakosság tömörüljön s a már-már benyomuló tatár hordát lemészárolja. 1704-ben azonban XII. Károly svéd király csapataival szemben hiábavaló volt. minden vitézség, mert a városnak hosszabb ostrom után megkellett hódolnia. Az ostrom alatt a város egy része elpusztult s a többit csak 200000 tallér váltásdíj árán sikerült megmenteni.

Ettől kezdve jelentőségéből sokat veszített. Polgársága gazdaságilag kimerült Kereskedelme az egyre jobban betelepülő zsidóság kezébe került. – 1769-ben ugyan megkísérli még Pulawsky Kázmér generális vezetése alatt, hogy az utolsó lengyel király Pouiatowski Szaniszló ügyén segítsen. De hiába. A lengyel ellenes konfoederatio orosz csapatai még ez évben elfoglalták és csak 1772-ben vonultak ki, a mikor a megállapodás értel-

mében Galicia Ausztriáé lett es ugyanazon év szeptember 19-én Lemberget is átadták Mária Terézia híres generálisának. Hadik Andrásnak.

Az osztrák uralom alatt lassan újra felvirágozott Lemberg, mint Galícia fővárosa. De a régi dicsőséges, a hatalmas, a gazdag Lemberggé alakulni az osztrák uralom alatt sem tudott többé. És bár az utolsó évtizedekben megint hatalmasan lendült előre gyári ipara és kereskedelme révén, gazdag is lett, lakosainak a száma meghaladta a 212 ezret, mégis a lengyel királyság alatt elért régi dicsőségét feledni nem tudta. Szívében, lelkében, érzületében az a lengyel maradt, aki áhítatos imádságban vallja még most is: »nincs még veszve Lengyelország.«

Hogy ne kívántuk volna tehát, hogy legalább felületesen megtekinthessük ezt a régi várost? Minek siettünk volna tova, mikor a föntiek igazolják, hogy sok érdekes látnivaló van benne? Nem lett volna-e vétek mindezek megtekintését elmulasztani? Maradtunk tehát.

Kiszállásunk után gyűrött külsönket hoztuk rendbe az állomás toaletté helyiségeiben, a hol nemcsak mosdók vannak és borbély, de kalapot, ruhát és cipőt is tisztítanak. Közbevetőleg legyen mondva, hogy az itteni borbélynál láttam első hasznát papi distinkciónak. Leültem ugyanis a kényelmes zsölyébe s a segéd úr egy nem nagyon tiszta terítővel közeledett, hogy azt az állam alá terítse. Ekkor a tulajdonos rám tekint, megpillantja gallérom alatt a lila stráfot, egy-kettőre ki-

kapja a segéd úr kezéből a bizonytalan fehérségű terítőt, pár lengyel szót mond s aztán nemcsak, hogy vadonatúj, hófehér terítőt hoz, de sajátkezűleg kegyeskedett tüskés arcomat ifjává varázsolni.

Holminkat az állomáson hagyva, villamoson vonultunk be a grodecki utón a városba, ahol meglepődve láttuk, hogy mindenféle felírás van: lengyel, ruthén vagy zsidó, csak német nincs sehol. A német szót se szeretik. De nagynehezen megmagyarázták, hogy a Kazmierzowka és Brajearowska ulicákon át menve szemben a tartománygyűlés hatalmas palotájával megtaláljuk a cs. és kir. hadbírószékhelyet. Ide iparkodtunk legelőször, mert itt két gyarmati barátunk tesz hadbírói szolgálatot Székely trvsz. bíróságon és Sándor járásbíró. Elképzelhető meglepetésük, mikor szobájukba lépve megpillantottak minket. Szinte el sem akarták hinni, hogy mink legyünk. De miután felocsúdtak meglepetésükből, igazi baráti készséggel álltak parancsnokuk engedélyével rendelkezésünkre. Délelőtt Székely dr., délután pedig Sándor dr. kalauzoltak.

Mindenekelőtt a hivatalos részt intéztük el. Jelentkeztünk a Korpskommandónál, ahol láttamozták írásainkat és utasítottak, hogy a krasnostawi parancsnokságnál bővebb utasítást nyerünk további utunkra nézve. A Korpskommandótól visszajövet futólagos sétát tettünk a város centrumában levő Carola Ludvika és Marvacki utakon, melynek forgalmán csöppet sem látszott a háború. Ropant tömege hullámozott itt az embereknek, akik egymás kezébe adták a pompás üzletek

kilincset. Egy pár szép kirakatot megtekinttünk és csodálkozva láttuk, hogy az általános drágaság darára egyes dolgok bámulatos olcsók. Cigaretta, szivar és pénztárcákat most a háború harmadik évében is még a békés idők árán vesztegették. Persze, hogy vásároltunk mi is.

Ebéd után hosszabb utat tettünk. Mindekelőtt a templomokat tekintettük meg. Lehetett bennük válogatni, mert Lembergben nagyon sok a templom. Van ugyanis 32 római, 9 görög, 1 örménykatholikus, 1 orosz, 1 evangélikus, 1 református templom és 4 zsinagóga annak dacára, hogy II. József császár 11 római, 3 örmény és 6 görög kath. templomot záratott be és más rendeltetésnek adatott át. Részben ez is okul szolgált, hogy a hitéhez hü lengyelség már kezdettől bizalmatlanná lett az ausztriai uralomhoz. Mert a lengyelség nagyon ragaszkodik hitéhez. A reformáció hullámai is megtörték a lengyelek hithűségén, de az orosz pravoszláv mozgalmak sem tudtak érvényesülni a sok-sok rubel dacára sem. Ők ugyanis a katolikus vallásban látják érvényesülni nemzeti mivoltuk biztosítékát – s ezért ragaszkodnak hozzá szívvel-lélekkel.

Lemberg legrégebbi temploma a Ker. Szt. Jánosról elnevezett templomocska, mely a Sary Ryneketi még most is meg van. 1260-ban építették Legutoljára 1886-ban építették át Zacharjewicz tanár tervei szerint.

Legszebb templom a dominikánusoké. Ezek kezdetleges fatemplomuk helyén 1409-ben egy

góth stílű templomot építettek. Ezt azonban düledező volta miatt le kellett bontani 1748-ban, de Potocki József még az évben hozzáfogott a mai templom építéséhez, mely aztán Lemberg legszebb temploma lett. A rokokostilben épített kupolás templom már kívülről is nagyon szép, de a belseje igazán magával ragadja az embert. A templom alaprajza a görög kereszt s így nem túlságosan nagy. Ámde a pompás márványoszlopok, falak és oltárok ragyogó arany díszükkel annál jobban érvényesülnek. Képei, szobrai mind művészi alkotások. Még a híres Thorwaldsen egyik kezemunkája is szerepel az ékeségek között. Legszebb azonban az, hogy a művészi harmóniát nem zavarja benne semmi. Éppen ezért roppant áhítatra hangol.

Legértékesebb temploma Lembergnek mégis a katedrális, ez a sok vihart átélt, öreg és hatalmas templom, melynek 1370-ben rakta le alapkövét Nagy Kázmér lengyel király, de csak 1480-ban fejezték be. – Góttstílus. Hossza 67 méter 12 centi híján, szélessége 22 méter és 75 centiméter. Tornya 67 méter magas. Belsejét gyönyörű freskók ékesítik, melyek Stroinski Szaniszló lengyel művész munkái 1772-ből. Oltárképei a leghíresebb lengyel művészek művei, bár olasz festők is szerepelnek.

Ez a templom mutatja a történelmi Lemberg polgárságának hatalmát és gazdagságát. A sok és nagy műbecsű kápolna és sír-émlék ugyanis nem annyira a püspökök, hadvezérek vagy királyok dicsőségét hirdeti, mint a régi patrícius családok gazdagságát

és nagy műérzékét. Ragyogó példája ennek a katedrális szomszédságban épült kis kerek kápolna, mely a Bőhm régi kereskedőcsalád mauzóleuma, de a művészi Lembergnek egyik tündöklő ékessége. Sok más templomba is betekintettünk, de valamennyi leírására vállalkozni bajos lenne. Csak annyit még, hogy a legfestőibb helyen a görögkatolikusok székesegyháza épült. Egy magaslaton, ahonnan nagy méreteivel pompásan érvényesül.

A templomok megtekintésekor egy érdekes szokásra akadtunk. A lengyelek gyászjelentéseket nem a családoknak küldenek, hanem a templomoknak s ezek a templom előcsarnokába kifüggesztik. Hitből fakadó gondolat. Aki templomba jön, – sokan mennek – azoknak eszükbe jut az írás: »jó és üdvösleges gondolat a halottakért imádkozni« és imádkoznak értük.

Zsinagógái közül a legérdekesebb a Blacharska-utca 27. számú ház udvarán álló, melyet »arany rózsá«-nak, zsidóul: »Turesahaw«-nak neveznek és 1582-ben épült Nachmanowicz Izsák költségén Szczésirvy Pál tervei szerint. – Arany rózsának hálából nevezik. Mikor ugyanis a zsinagógát már-már egészen felépítették, akkor derült ki, hogy olyan területre építkeztek, a melyet a király már előzőleg az akkor odatelepülő jezsuitáknak adományozott Ezek szintén templomot és rendházat akarván építeni, visszakívánták a területet és perrel fenyegették meg a zsidó hitközséget, mely viszont sajnálta lebontani a már majdnem kész épüle-

tet. Meg kellett volna tenniök mégis, ha az alapító Nachmanovicz Rózsa nevű felesége nem könyörül meg rajtuk. Ez ugyanis közben járt a jezsuita atyáknál, hogy fogadják el cserébe az elfoglalt területért azt, amit ő számukra megvesz. – Ezek elfogadták az ajánlatot s így a zsinagóga helyén maradt. Az akkori zsidó hitközség aztán hálából nevezte el »arany rózsá«-nak.

De nem mellőztük el a középületeket sem. Mindenekelőtt megbámultuk a Ryneken álló hatalmas városház óriási épülettömbjét, hatalmas tornyával együtt. 1491-ben épült. 1620-ban az egyik gazdag patrícius dr. Kampian Márton saját költségén megnagyobbította. Ő építtette a tornyot is. Az épület négy sarka előtt négy régi művészi szökőkút pompáz. Mindegyik ősi patrícius családok ajándéka.

Régi házakban különben Lemberg igen gazdag. A szerzetesházak, az erődítések maradványai, meg a katonai épületek mellett, egész utcasorok vannak, a melyek úgy állanak, ahogyan a XVI. és XVII. században építették őket. Például a Dominikánusok utcájában a 2, 3, 4, 6, 8, 9, 10, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 25, 26, 28, 29, 30, 36. és 40. számú házak mind ebből a korból valók. Legszebb közöttük a 6-ik, amely Sobieski lengyel király családi háza és a 9-dik, az érseki palota, melynek alapját még 1376-ban tették le. – De a többi utcákban is minduntalan megakad a szemünk egy vagy több ilyen régi palotán.

Ezek mellett azonban nagyon sok a mo-

dern palota is, A tartományi gyűlés palotája például monumentális épület. Ennek oszlopos balkonjáról hirdette ki 1915. április 22-én Miklós cár a büszke, de azóta tények által nagyon megcáfolt szavakat: «Ez többé nem Galícia, hanem a Kárpátokig egy egységes Oroszország.» Nagyon szép a városi múzeum. Ennek talán a legérdekesebb részét: a lengyel gyűjteményeket meg is tekintettük. Ez a múzeum első felét foglalja el és nagyon szép képek, meg iparművészeti tárgyak vannak benne felhalmozva. Csupa lengyel alkotás. A másik kisebb rész nemzetközi gyűjteményeket őriz. Sajnos, az idő rövidsége miatt Lemberg muzeális gyűjteményeit nem tekinthettük meg. Pedig a Sobieski házban levő úgynevezett: nemzeti múzeum, az Ossolineum, mely a herceg Lubomirski és a gróf Ossolinski családok gyűjteményeit foglalja magában, aztán a gróf Dzieduszycki-féle gyűjtemény, melynek prähisztorikus és etnográfiai része világhírű, a gróf Szeptycki András gör. kath. érsek által 1912-ben alapított ukrainai nemzeti múzeum (ezt az oroszok elrabolták), végül a sok nagyírű könyvtár mindenestre megérdemelték volna a fáradságot és megtekintésük gyarapította volna ismereteinket. Ezeken a nagyobb múzeumokon és könyvtárakon kívül érdekes lett volna megtekinteni a kisebb családi gyűjteményeket is. A leMBERGI arisztokrata paloták ugyanis nincsenek úgy elzárva a közönség elől, mint például a magyar főnemesség budapesti palotái. Ott e célra megnyitják a közönség előtt különben zárt kapukat, holott Budapesten nem egy

palota amazoknál értékesebb gyűjteményt őriz. De hát mindezek megtekintéséhez napok kellettek volna s így le kellett róluk mondanunk.

Helyettük Lemberg legszebb parkját a Kiliuski parkot néztük meg, amelynek vadregényes festői voltát nem csúfította el az emberi ízlés fonáksága. Jól gondozott utai úgy vannak elrendezve, hogy az ember minden ponton a természet bájos üdeséget lássa. Ennek a parknak fensíkján van elhelyezve a raclawicei csata körképe is, mely Kosciuszko hősi haditényét dicsőíti. A körkép alkotói Kossak, Rozwodowski, Styka és Boller nagyon szépen oldották meg feladatukat. Mi is gyönyörködve néztük a plasztikus képet.

Este színházba mentünk. A »huszár généralisât adták. Azt hittük, hogy a háború harmadik évében lengyel testvéreink ezen előkelő színpadán a vörös ördögök generalisa legalább is vonzó alakban fog megjelenni. Sajnos, nagyon csalódtunk. A magyar honvédhuszárok formaruhájába Öltöztetett generalis úr ugyanis egy agyalágyult bohóc, akit egyenesen a bolondok házába kellene vifiui. Lengyel testvéreinknek azonban tetszett s valami kutyaugatáshoz hasonló hangon nem egyszer adták jelét hangos örömeiknek. – Nekünk azonban annál jobban fáj a nevetséges magyar huszárgeneralis. Nálunk nem Budapesten, de a nagyobb vidéki színpadokon aligha túrné meg a közönség még akkor is, ha osztrák generalis volna az a hős. De hát hiába. Nem szeretnek ott

minket. Az ő lelkük nem hozzánk húz. A lengyel és magyar testvériség csak a múltnak egy szép álmoképe, melyet néhány rajongó hordoz lelkében. A tömeg nem álmodik. A tömeg csak az erős szívű, hősi módon verekedő magyarhuszárra és bakára gondol, a kit megvesztegetni nem lehet s a kitől nagyon fél.

Vacsora után benéztünk Lemberg leghíresebb kávéházába, a Warsavába is. A budapesti nagy és fényes kávéházak mellett kicsinynek látszik, de kellemes szórakozó hely. Épen az egyik katonabanda vonós része hangversenyezett benne. A publikum áhítattal hallgatta a nívós előadást. A szünetek alatt aztán meghallottuk, hogy az orosz invázió alatt ez volt az orosz tisztek tivornyáinak helye. Itt folyt mindennap a pezsgő, itt táncoltak a festett arcú félvilági hölgyek, itt szólt a zene s itt mámorosodott meg a győzelmükben elbizakodott kapitányok, őrnagyok meg generálisok lelke. Mert ide csak a nagyok jártak. Kisebbrangú csak úgy jöhetett, hogyha herceg volt vagy gróf. A többiek másfelé jártak. A többi kávéházban követték a Warsava példáját.

Ezen beszélgetés kapcsán jött aztán szóba a lebergi nép sorsa is az orosz uralom alatt. 1914. szeptember 3-án vonultak be és 1915. június 22-én reggel hordta ki irháját az utolsó orosz katona. – A lakosok egy része elmenekült, de úgy 150 ezer mégis csak otthon maradt. Eleinte jól bántak az oroszok velük. Amíg a környék kastélyait, tanyáit, falvait feldúlták, lakosait kiszipo-

lyozták s a gör. kath. ruthéneket orthodoxi-ára kényszerítették, addig Lembergben gondoskodtak mindenről úgy, hogy elég tűrhető sorsuk volt. Kidolgozott terv szerint munkálkodtak azon, hogy a lelkekbe minél nagyobb rokonszenvet és bizalmat ébresszenek az orosz uralom iránt. Bőségben volt minden és olcsón juthatott hozzá a lakosság szegényebb tömege is. Az oroszokkal érzőket pénzelték, hivatalhoz juttatták. A mi sok ingadozót vitt az δ táborukba. 1915. májusáig jól is ment minden. A városban az orosz uralom szóvivői uralkodtak. A hozzánk hűeknek hallgatniok kellett és rettegniök, mikor kell hűségükért bűnhődniök. Annál dicséretreméltóbb, hogy ilyen veszély dacára is ezer és ezerszámra tudták elfogott katonáinkat a hadifogság keserves sorsától megmenteni és mindaddig rejtegetni, amíg felszabadító csapataink Lemberget visszafoglalhatták. A felsőbb- és középiskolákat becsukták. Csak magánintézetekben tanítottak, a hol az orosznyelvet és történelmet hivatalos felügyelet alatt kellett tanítani - orosz nyelven. Az elemi iskolákban rendes tanítás volt. A rutének iskolái azonban még ezen az alsó fokon sem nyílhattak meg. Apróbb kellemetlenségekben ugyan volt a lakosságnak ez idő alatt is része, de ezeket a műveletlen és vad természetű közkatónák okozták, akiket elvégre a legtökéletesebb katonai fegyelem se tud visszatartani a kisebb erőszakoskodástól és lopásoktól. A katonai és polgári kormányzás, a tisztviselők és a tisztikar azonban mindent elkövettek,

hogy rendet tartanak, minden jogos igényt kielégítsenek s így a lakosság vonzalmát biztosítsák a cári uralom számára. Különösen ügyes gondolat volt részükről annak az eszmének hirdetése, hogy Oroszország felszabadító harcot harcol a német és osztrák lengyelség érdekében, mely ha sikerül, akkor a régi Lengyelországot valamelyik orosz nagyherceggel élén felállítják s ha Oroszországgal szoros szövetségben kell is maradnia, mégis önálló lesz. Hivatalos nyilatkozat erre vonatkozólag nem történt ugyan, de annál többet beszéltek róla azok a ruszofil emberek, akik a hódítókkal érintkeztek s akik ezt úgy terjesztették, mintha ez valóban az orosz hatóságok célja lett volna. — Azoknak a lakását azonban, a kik elmenekültek Lembergől, teljesen kifosztották. S ezt már nem annyira a közkatonák, mint inkább a tisztek és magas állású hivatalnokok tették. Legszébb eredményt e téren a Lembergbe küldött Eulogius volhyniai érsek mutatta fel. Csak egy bankigazgató házából 30 szekér bútort szállíttatott el. Pedig mikor megjött, akkor azt hirdette, hogy ő csak azért jött, hogy az orosz egyházba lépni kívánczók kérését teljesíthesse.

Ám 1915. év tavaszán a helyzet nyomasztóbb lett. A fõnn említett áprilisi cári kijelentés az egységes Oroszországról nagyon lehütötte a lobbanékony hevülõket. Kezdeték észrevenni, hogy a hódítók örömteljes elbizakodottsága ideges kapkodássá fajul. Lassan eltűnt a kedvezés, eltűnt a simaság, hogy helyet adjon a hivatalos önkénynek

es erőszakoskodásnak. – Május derekán már hadi munkára szólították fel a munkabíró embereket s mikor ennek nagy eredménye nem volt, oroszosan segítettek a dolgon. A katonabandák térzenét adtak a város különböző pontjain. Persze, hogy nagy tömeg gyűlt össze a hallgatására. Mikor aztán látták, hogy elegen vannak, egyszerűen katonaság kerítette be a tömeget s úgy hajtották őket kivétel nélkül a város elé, hogy árkokat ássanak az egyre jobban visszavonuló orosz katonák biztosítására. Asszonyok és gyerekek, munkások és intelligens emberek dolgoztak ilyen kényszerhelyzetben.

Szólhatott ezután a katonabanda akármi-lyen szépen, nem hallgatta senki. Alig szólalt meg valahol, máris üres lett az utca. Elbújt mindenki. Különösen a négy utolsó napon, mikor az egyre menekülő orosz katonaságnak már csak arra volt ideje, hogy útravalót a védtelen lakosságtól szerezzen. Boltokat törtek föl és raboltak ki. De a békés lakosokat se kímélték, különösen a zsidó negyedben, a hol gyilkoltak is. Csak a mikor június 22-én délelőtt magyar nóták hangját hozta Rudnó és Janow felől a szél, akkor telt meg újra az utca, lettek zászlósok a házak és örömtől ujjongok a lelkek. Bevonuló katonáinkat határtalan lelkesedéssel fogadták s a délután jövő Bőhm-Ermolli már virágokkal teleszórt utcákon haladt a tartományi gyűlés palotája felé.

Az ujjongó lelkesedés azonban nemsokáig tartott. Elfelejtődött az orosz uralom utolsó napjainak szörnyűsége, mert a hosszú háború

nyomorúsága elterpeszkeclett Lemberg fölött is. A hústalan és zsírtalan napok ott is beköszöntöttek. Dohányt, szivart ott is mértékkel kapnak. Rekviráltak is. A drágaság is folyton emelkedik és a megélhetés is egyre súlyosabb gondot ad . . . Aztán jött a két császár szava, mely Oroszlengyelországnak függetlenséget, de a galíciai lengyelségnek csak autonómiát ígér, a pózeni lengyeleknek pedig még azt sem. Persze hogy csalódottnak érzik magukat. S így nemcsoda, ha a majdnem minden ablaküvegre ragasztott fehér sas, a régi Lengyelkirályság címere nagyon sok helyen a szeparasztikus törekvések külső jelvénye. És ha a borzasztó vérontás után föltámad csakugyan az önálló lengyelkirályság, Lemberg fészke lesz azoknak, akik a régi, nagy lengyelkirályság megte-remtésén fognak dolgozni annak dacára, hogy jól tudják, miszerint a három császár hatalma alá osztott nép a százados elnyomás alatt ősi erényeiben gyöngült, hibáiban pedig erősbödött.

De ezt már nem mondta senki. Ezt már csak én gondoltam el, mikor lefekvés után eloltottam a villanyt és átgondoltam egész napi élményeinket, sokáig hiába várva a jótékony álmot.

Lembergől Krasnostawig.

Május 9-én (szerdán) dacára az előző nap fáradságának vagy talán épen ezért, a kora reggeli szürkület már ébren talált Még nagy csönd volt mindenütt. A lakásban is, az utcán is. Elővettem tehát jegyzeteimet, hogy a mai napra kitűzött utunk iránt érdeklődjem. Kibetűztem, hogy délelőtt 9 órakor kell indulnunk és 200 kilométeres vasutazás után este $\frac{1}{4}$ 8 után érkezünk majd Krasnostawba. Tehát nem fogunk sietni, Csak úgy megyünk, mintha Losoncról Aszódig utaznánk. Sőt valamivel gyorsabban. Es este érkezünk. Ellenséges országba. Idegen helyre, a hol ismerős nem vár. Eltűnődtem. Hogy igazodunk ott el? A vonat biztosan elvisz Krasnostawig. De ott ki kell szállnunk. S találunk-e ott szívességre, útbaigazító jóindulatra? Kapunk-e majd egy kis meleg ételt? Aztán egy kis zugot, a hol megpihenhetünk? . .

De a míg ezeken töprengtem a felkelő nap egyre jobban belevilágított szobámba s jelezte, hogy jó lesz felkelni. Meg is fogadtam szavát, mire útitársam is és vendéglátó házigazdánk is jelezték, hogy ébren vannak. Hamar reggeliztünk s azután ki az állomásra. Nyolc óra már elmúlt, de a királyné születésnapjára gyéren fellobogózott utcák nemcsak a város belsejében, de a külső ré-

szekeken is majdnem üresek voltak. A villanyosok is. Az üzletek közül is csak a kávé-méréseket, kocsmákat és tejszarnokokat nyitották. Mikor ezen csodálkoztunk, akkor hallottuk, hogy itt nem szeretnek korán kelni az emberek. Nemcsak a városban, de a falukon sem. Itt még a szántóvető nép se megy ki a mezőre nyolc óra előtt . . . Vilmos császár is hiába tolatta előre az órát. Mert ez mutathat, amit akar, a lakosságot nem zavarja. Csak ha vonatra megy. Ahhoz alkalmazkodik. Mert a vonat nagy úr. Nem vár. Az állomáson még mindig házigazdánk Sándor barátunk gondoskodott rólunk. Ami annál jobban esett, mert itt rengeteg a katonaság forgalma. – Csak úgy hemzseg az állomás tőlük s a civil csak másodrangú utas. Ő azonban kieszközölte, hogy katonának számítsanak s megkaptuk a következő igazolványt:

K. u. K. Bahnhofkommando Lemberg Hbf.

Herr Dr. Paczolay u. Pfarrer Jeszenszky

reist in Begleitung des Herrn .....

wird mit Zug No. 2217. am 9. mai 1917.

von Lemberg bis Krasnostaw

die Reise in den I Wagenklasse bewilligt. (Offizierswagen)

Lemberg, am 9. mai 1917.

P. H. Olvashatatlan aláírás.

Átvezetett aztàu a pályaudvar földalatti labirintliusain s a vonathoz érve külön szakaszban helyezett el minket, mi pedig őszinte szeretettel búcsúztunk tőle. Még áradozva köszöntük jóságát, mikor a vonat megindult s vitt az idegen ország felé.

Alighogy elhagytuk a földött pályaudvart, már föltűnt a pusztítás, amit az oroszok Lemberg elhagyásakor csináltak. Felperzselt raktárak, felrobbantott kőépületek, ujjonon épült barakkok az itt gyülekező katonák részére, váltották fel egymást, míg mögöttük Lemberg panorámája látszott. De nem sokáig. Egy fordulat s Lemberg a hátunk mögött maradt s jobbról-balról nem láttunk mást, mint a jól-rosszul megművelt földeket. Majd a kisebb-nagyobb községek következtek. Azelőtt, a békés munka idejében, alig beszéltek íoluk. Lakosaik földjüket művelték vagy kereskedtek, de soha nem is gondolták, hogy faluik történeti nevek lesznek. Most pedig már azok. Az 1914. évi szeptemberi, majd az 1915. június-júliusi harcok idején a magyar katonák haláltmegvető bátorsága írta föl nagyonis véres, de épen ezért kitörülhetetlen betűkkel: Kulików, Zólkiew, Rawa-Ruska. Mi csak a harcokkal járó pusztulást láttuk s azt, hogy a romok között már erőteljesen sürgött-forgott a mindennapi élet. Az állomásokon mindenütt nagy tömeg nyüzsgött. A vonatról sokan szálltak le, de újra mások föl. Mind ott lakók, akik a hadiszíntér közelsége dacára is bizakodó reménnyel fáradoznak nem csak a mindennapi kenyér megszerzésén, nemcsak a romok el-

takarításán, de különösen azon, hogy a jovo szebb legyen. Es érdekes, hogy a míg a közelmúlt idők szenvedéseiről meg borzalmairól szívesen és bőven beszélnek, addig ha a jövőre fordul a szó, egyszerre hallgatagok lesznek és bizalmatlanok. Úgy látszik az orosz rubel még sok zsebben csörög, de viszont a katonaság nem sokat tétováz, hanem cselekszik is.

Délután 2 órakor Belzecre értünk. Ez az utolsó galíciai állomás. – A vámvizsgálat helye. Pakkostól mindenestől le kellett szállni. Az állomás s mint később a vonat indulása után láttuk, maga a község is majdnem egészen rom. Pár eleső lakóházon kívül csak a templomot, paplakot és iskolát kímélte meg a tűz, mert ezek cserepes házak. A többi ház helyén csak a képeken látott kémények meredeznek az égnek. De a lakosság itt van s ideiglenes lakokba húzódva fáradozik azon, hogy új otthont építhessen magának.

A vámvizsgálat egy deszkabódében folyt s egy másikban az útlevelek láttamozása. Az elsőn minden baj nélkül estünk át Bálás Barna főszolgabíró barátunk jóindulatából. Ő ugyanis elindulásunk előtt igazolványt adott, hogy a táskáinkban levő dohány és ételnemű saját ellátásunkra szolgál. Ezt felmutattuk s a vámvizsgáló minden további szó nélkül pakkjainkra ragasztotta a cédulát. Az útlevelet vizsgáló cseh altiszt azonban már fontoskodott. Utazási igazolványainkon ugyanis szerepei Balassagyarmat és Bgyarmat is. Meg kellett tehát magyarázni, hogy Bgyarmat a Balassagyarmat rövidí-

tése. Erre reáütötte a bélyegzőt s nyitva volt az út Orosz Lengyelország felé.

Időnk azonban még volt elég. S miután a harmadik bódé mint első- és másodosztályú étterem szerepelt, oda akartunk menni. – Csak akartunk, mert amint betekintettünk, az ott látottak egyszerre kedvünket szegték. Pad és asztal volt benne bőven. Szódásüvegeket is láttunk poharakkal. De ember is volt benne elég. Csupa izzadságos katona és kaftános lengyel zsidó. Amazokon a háborús idők minden gyűröttsége látszott, emezeken pedig a minden keleti népet jellemző ruházatkodási rendetlenség. Egy festő azonban sok érdekeset talált volna köztük. Csupa jellegzetes arc valamennyi. A katonák tartása, tekintete fáradtságot mutatott, míg a kaftános zsidók szeme a sok üldözéstől elfásult lélekről beszélt. De azért hangozások voltak ezek is, azok is. Fel se vették, hogy a déli naptól áttüzesített bódében a hőség tűrhetetlen, a szag pedig nem kellemes. Igénytelen emberek voltak ezek mind. Olyan is akadt nem egy, aki a meleggel, szaggal és lármával nem törődve, csendesen szunyókált a helyén. Mi pedig étlen szomjan jártunk fel és alá az árnyéktalan helyen vágyakozva, hogy legalább a vasúti kocsiba szállhassunk. Az új vonatot kísérő tábori zsandár úgy látszik leolvasta ezt arcunkról, mert előzékenyen nemcsak ajtót nyitott, hanem felhordozta pakktaskájukat is. A miért hálából szívesen osztottuk meg vele nemcsak a kibontott elemózsiát, de thermoszunk hűsítő tartamát is.

Végre tovább indultunk. Eleinte a zsan-dárral beszélgettünk, de mikor azt mondta, hogy az út nagyon egyhangú lesz, mert csak tisztás és fenyőerdő váltakoznak rajta és az állomások is majdnem mind az erdőkitermeléssel foglalkozó katonák telepe, nem néze-lődtünk tovább, hanem pihenésre hajtottuk fejünket. Ám ez nem tartott sokáig. Arra ébredtem, hogy valaki hangosan szólít. Hirtelen felültem. Azt hittem, valami érdekes látni való van. De nem. A főügyész úr költött fel, mert állítólag oly mélyen aludtam el, hogy erősebb lélegzetvételem aztán az ő szunyókálását zavarta meg. Hogy őt kímél-jem, most már nem dültem le, hanem csen-desen néztem, hogy maradnak el a fenyő-erdők közé épített és állomásoknak csúfolt kicsi faházak, melyeket az Ott tanyázó ka-tonák izlése különféleképen díszített: egyiket virággal, a másikat fenyőlombbal, a harma-dikat eredeti fafaragással. De jól esett látni, hogy a királyné nevenapja alkalmából ott lengett mindegyiken nemcsak a fekete-sárga zászló, hanem az a háromszínű is, amelyik a miénk, amelyik nekünk legkedvesebb s amelyiknek tisztaságáért, becsületéért ebben a háborúban is annyi drága magyar vér ömlött.

Csendesen szemlélődve észrevettem azt is, hogy az erdők mögött jobbra is, balra is meg-lehetősen népes helységek lehetnek, mert jócskán szálltak le utasok mindenütt. Kocsi-alkalmatosság azonban csak egy helyen várta őket. Az is ócska, rozoga fiakker volt egy nagyon szánalmas lóval, mely a folytonos üt-

legek dacára is alig-alig bírta a kocsi-telepedő kilenc utast. Nem is hiszem, hogy azon a poros úton erőlködése sikeresen végződhetett, hacsak utasainak fele nem választotta a terhesebb, de mindenesetre kényelmesebb gyalogutat.

Ekkor benézett a zsandár is. És miután látta, hogy ébren vagyok, bejött a fülkébe. Aztán cigarettákra gyújtva elmondotta, miért kerül ez a vasútvonal minden helységet s miért visz csupa erdőségen keresztül? Azért, mert ez az oroszok hadivasútja volt. Még a saját lakosságuk előtt is titkolva tervezték. Mint iparvasutat az erdőségek kitermelésére. Csak a befentesek tudták, hogy ez háború esetén az orosz katonaságnak egyik elsőrangú felvonulási útja lesz Galícia ellen. A kivitel-
lel azonban késlekedtek, csak a pályatesthez szükséges terület fáit vághatták ki a háború előtt, maga a pálya már a háború alatt készült. Mi annál jobb hasznát vesszük, mert így a mi katonaszállításaink is jobban rejtve maradnak a nem egészen megbízható lakosság kémkedő szeme elől . . .

Fél hat lett s mi Zawadára érkeztünk, ahol 25 percet áll a vonat. Kitekintek az ablakon, van-e valami érdekes látni való? És szinte lenyűgözve néztem az elém táruló bűbajos képet. Ott láttam ugyanis az innen 10 kilométer távolságra eső híres lengyel város Zamósc festői panorámáját a lenyugvó májusi nap aranyos világításában. Igazán gyönyörű volt. Hiszen a távolság miatt nem látszott Zamósc külvárosa: Nova Osada a maga bűzös, piszkos put-

rijaival, szemétdombjaival, csak a régi dicsőség monumentális emlékeinek silhouttejei ragyogtak felénk. A katolikus székesegyház, mely a XVI. század építészetének Lengyelhonban egyik legszebb alkotása, a magas tornyú városház, a régi olaszos paloták oromfalai, a modern gör. keleti bazilika oroszos kupolái, a színház magas építménye hol jobban, hol kevésbé világítva villantak elő a minden város fölött elterülő kormos szürkéségből. Aligha lehet tehát igaz a lapoknak akkoriban leadott az a hirt, hogy az oroszok kivonulásuk előtt felperzselték.

S míg e gyönyörű képen gyönyörködtem, eszembe jutott, hogy e városkához mennyi dicsőséges magyar emlék fűződik. Ez ugyanis származási helye Lengyelország egyik legrégibb ősnemesi családjának: a gróf Zamojszkiaknak. Sokan játszottak közülök szerepet Lengyelhon történetében, de egyiknek sem volt oly jelentős a szereplése, mint gróf Zamojszki Jánosnak.

Hogy ki és mi volt ez a Zamojszki János, azt legjobban és legmegbízhatóbban Szadeczky Lajos egyetemi tanár szavaival jellemezhetem, aki a Lelewel Joachim lengyel történetíró nyomán a következőképen jellemzi: »Soha olyan tekintélye és hatalma nem volt állampolgárnak Lengyelországban, mint Zamojszkiaknak. Mint krakói várnagy: első volt a főrendek sorában. Mint krakói sztarosta: Kis-lengyelország főbüntető bírása volt. Mint hetman: fővezére volt a hadseregnek és a nemesi fölkelésnek. Mint kancellár: főbírása volt a városoknak, őrizője a királyi pecsétnek, fő-

tanácsosa a királynak s ellenőrzője a törvényeknek és államjognak. A királyi rendeletek csak úgy voltak érvényesek, ha a kancellár pecséttel látta el, amit megtagadhatott, ha a király akarata az ország törvényeivel vagy kiváltságaival ellenkezett. Mint hadvezér is kiváló és mindig szerencsés volt. Ő volt jobbkeze Báthorynak az oroszok ellen vívott győzelmes harcaiban (1579-1581). Legyőzte és foglyul ejtette Miksa főherceget (1588. Bicsin alatt), aki fegyverrel akarta kivívni a lengyel királyságot. Visszaverte a tatárok támadásait. Legyőzte a Moldvát elfoglaló Mihály oláh vajdát és kiűzte őt Öláhorországból is. (1600).«

Tehát Báthory jobb keze volt. És sógora. Mert amikor János gróf másodszor is megözevgyült Báthory István lengyel király saját testvéröccsének leányát Krisztinát adta hozzá feleségül, aki azonban Grizeldisznak nevezte magát Krisztina helyett. Zamojszki gróf magyar feleségét ide hozta Zamósc-ba állandó tartózkodásra, miután azelőtt is, hacsak hivatalos kötelesség nem szólította másfelé, mindig itt, ősei hajlékában volt legszívesebben. És ha Zamojski azelőtt is vonzódott hozzánk magyarokhoz, most amikor magyar nő lett házának úrnője, szívesen látta, hogy udvartartása is majdnem egészen magyaros lett. Állandóan sok magyar tartózkodott nála. Csákyak, Bánffyok, Bocskayok, Bebekok, Pereszyek hol vendégül, hol követségben jártak ide és szőtték erőse a magyar-lengyel testvériséget, meg barátságot. Képzeletemben megelevenedett a kép, mikor talán itt, ahol

a vonatunk most áll, három és fél száz év előtt magyarok táncoltatták nemesvérű papiripáikat, hogy megerősítsék az akkor annyira egymásra utalt lengyel- és magyarnép szövetségét... Sajnos, Zamojski fáradozása hiábavaló volt. Törekvései nem vezettek eredményre. A lengyelség ellökte magától a testvér magyarnép segítő kezét. Az erős Báthory István után nem akart többé magyart. Inkább vesztébe rohant és elveszett. És elkövetkezett az idő, hogy Lengyelország nagy fiának hamva fölött a kancsukás orosz lett az úr! Vájjon mikor 1915. július 2-án a mi csapataink bevonultak Zamóscba és a nagy templomban, melynek kriptájában pihenik álmutkat Zamojski gróf és magyar hitvese, az erdélyi fejedelmi leány, felhangzott újra a magyar szó, megdobbant-e porladó szívük az örömtől, hogy íme a magyar testvérek megjöttek Lengyelország fölszabadítására? De ha megdobbant is, Örömük sokáig nem tarthatott, mert tapasztalhatták, hogy a lengyelség még most sem okult, most sem ragadja meg a segítő kezét, hanem hagyja, hogy mi verekedjünk érte, jogaiért, jövőjéért a nélkül, hogy ebben nekünk számba vehető segítséget nyújtana.

De amíg mindezt elgondoltam, vonatunk régen elhagyta a zavadai állomást és eltűnt Zamosc képe is. Izbicán voltunk már, amely elég nagy község rozoga viskókkal és emeletes házakkal. Lakosságának úgy látszik egyik legkedvesebb szórakozása az este érkező vonat fogadásaimért mindenféle rangú és korú tömeg szorongott tisztos távolságban

az állomás mögött. Tarkakendős mosolygós-arcu lányok, ugrádozó és visító gyerekek, tereferelő asszonyok, tisztesorú matrónák néhány férfi is ágaskodtak, hogy jobban lásák, kik utaznak a vonaton? Szinte lerítt arcukról a kívánság, hogy közelebb jöhessenek, többet láthassanak, esetleg beszélhessenek a vonaton utazókkal. De előttük szuronyos katoná sétált föl s alá s így kívánságuk csak kívánság maradt.

Végre Krasnostawot kiáltott a vonatot kísérő feldzsandár s már ott is volt, hogy a leszállásnál segédkezzék és pakkjainkat leadogassa. Mi pedig szorongó szívvel szálltunk le, nem tudva, mi vár reánk itt az idegenben, ahol nem vár senki, ahol senkit sem ismerünk. Azt láttuk, hogy tisztek vannak az állomáson és nagyban búcsúznak valamelyik szabadságra induló jó pajtástól vagy talán az inspicirungon járó felebbvalótól. Bennük biztunk, hogy útbaigazítanak. De hiába. A mi kocsink az utolsók között volt. Mire az állomási épület elé értünk, már csak a vasút személyzete volt ott. A többiek elmentek. A legszomorúbb mégis az volt, hogy a város maga jó három kilométerre látszott az állomástól és kocsinak híre-hamva se volt. Nagy nehezen három gyereket fogtunk csomagjaink bevitelére. Ők mentek elől, mink ketten Paczolay doktorral hátul. Az út elég jó volt s mindkét felén lombos fák határolták. De nem voltunk nagyon beszédes hangulatban. Csak akkor örültünk meg, mikor a vasúti pálya túlsó oldalán húzódó domboldal tetején két sudárfaoszlopon égy fekete

táblát láttunk felszegezve, melyre nagy fehér betűkkel volt odaírva: ÉLJEN A KIRÁLY! Örültünk, mert erről joggal következtettük, hogy a városban magyar katonák állomásoznak. Csüggedésünk egy-kettőre eltűnt. Bizakodva siettünk, hogy megtaláljuk őket s az ő gondjaira bízunk magunkat. Nem is sejtettük, hogy az a magyar tábla csak emléke az 1916. nyarán itt tartózkodó magyar csapatoknak, akik augusztus 18-án így hódoltak a koronás magyar király, a legfőbb hadúr 86-dik születésnapjának, A városkába érve azonban hamar tisztába jöttünk. Két öreg népfölkelő állt a Wieprz hídján. Megszólítottuk őket. Először magyarul, aztán németül. Nem értették meg. Csak annyit tudtunk meg tőlük, hogy csehek. A csomagjainkat hozó gyerekekre bíztuk tehát magunkat, akik közül az egyik már annyit tudott németül, hogy megértette, miszerint mi szállodát keresünk. Felérve a négyszögű és közepén fásított térre, megállt az egyik ház előtt, melyre az volt írva: Cukarnia s mutogatott, hogy ez az, amit mi keresünk. Beléptünk, de hamar ki is jöttünk. Kérdőszóinkre ugyanis az volt a válasz: »nix deutsch«, A fiú egy másik házhoz vitt. Ott se értünk célt: »Kein zimmer« – szólt egy mogorva asszony s a faképnél hagyott. A harmadik helyen végre megkönyörültek rajtunk és tolmács segítségével legalább meghallgatták bajunkat. Szobájuk azonban nekik sem volt, de azt megígérték, hogy ha más helyünk nem lesz, a kocsmahelyiségben vetjék számunkra ágyat. Felemlítették azt is,

hogy legjobb lenne a tiszti étkezőbe menni, mert azok az urak szívesen gondoskodnak majd.

Részemről semmi kedvem sem volt hozzá. Krasnostaw kíváncsi gyerekhada már elçggé megbámult az ide-oda való járkálás alatt. De Paczolay dr. felkerekedett és felkereste a katonatiszteket, akik között egy magyar is akadt Gyárfás Gyula budapesti népfelkelő mérnök-hadnagy személyében, aki egy jó barátjával azonnal rendelkezésünkre állt. Társaságában még vagy két helyen próbálkoztunk jobb szállást szerezni, de nem sikerült. Csak azt értük el, hogy az előző helyen még sem az üzleti helyiségben vétettek ágyat, hanem a tulajdonosnő kétszobás lakásából engedett át egy szobát két tiszta és jó ágygyal.

Ám hogy így éjjeli szállásunk biztosítva volt, szívesen hajlottunk Gyárfás hadnagy úr szavára, aki vacsorára hívott minket. Oda vitt, ahonnan legelőször utasítottak el. Most jobban szétnézhattünk és akkor láttuk, hogy mi az a »Cukarnia.« Ez nem más, mint étterem, kávéház és cukrászda együtt két-három szobában. Hústalan nap lévén, az orosz tea mellé tojás ételt kaptunk, meg pompás palack liqueurt: egy lengyelt és egy hollandit. Mindkettő még a békés időkből származott. Kitűnő volt. De az alvásunk még kitűnőbb.

Szekerezés a poros lengyel utakon.

Utunk legnehezebbik része következett. Eljutni a keresett sírhoz, a melyről csak annyit tudtunk, hogy Tarnovka kisközség határában Dobrowka major mellett borul hős barátunk porladó hamvai fölé. Ide már nem visz vasút. Csak kecsin mehettünk s hozzá rossz karban tartott, rettenetesen poros dülő utakon.

Mielőtt azonban ezen utunk leírásához fog-
nék, Krasnostawról óhajtanék egyet-mást el-
mondani. Krasnostaw a Wieprz folyó mellett
egy domboldalon terül el úgy, hogy a városka
főtere a domb tetejét koronázza. Járási szék-
hely. Nagyobb utcáin csupa emeletes házzal.
Katholikus temploma hatalmas, kéttornyú
épület, mely belül is nagyon csinos. Lakosai-
nak száma nyolc ezer körül jár, akik lengye-
lek és zsidók. Malomipara hires. Kereske-
delme is forgalmas lehetett, mert nagyobb
útvonalain minden ház földszintjén üzletek
..... i,
mert a városka jórésze össze van löve. A vá-
rosház, a kétemeletes nagy szálloda s a kö-
rülöttük levő emeletes házak mind csupa ro-
mok. Cupán a falak állanak. Hirdetik,
hogy a háborúból Krasnostaw is kivette a
maga borzalmas részét. Igazában csak most

tudja az ember, hogy a hadijelentések közönyös szavai milyen szörnyűséges pusztulások takarói.

Krasnostawról például ennyi van a jelentésekben: »1915. július 17. A Visztula és Bug között nagy terjedelmű harcok kezdődtek, melyek a szövetségesekre kedvezően tplynak . . . Krasnostawtól délnyugatra németek áttörték az orosz vonalakat . . . Julius 18. . . . Krísnostaw városát és a Zalkiewkától északra fekvő magaslatokat németek elfoglalták . . . Julius 19. ... A Krasnostawtól nyugatra emelkedő magaslatokon a német csapatok kemény harcok között diadalmasan nyomultak előre.« Rnnyi és semmi több. Ezt a néhány mondatot olvasva eszünkbe se jutna arra gondolni, hogy itt valami nagy pusztulásról lehetne szó. Holott a valóság egészen más. Krasnostawnak nagy része szét van löve. Még a templom egyik tornyán is tátong egy nagyobb kerek lyuk, jelezve, hogy ezt is célba vették.

Legérdekesebb azonban a feldulásra vonatkozólag az, hogy Krasnostawot nem a mi tüzérségünk, hanem az orosz tüzérség lőtte szét. Mikor ugyanis július 16-án a német csapatok Gorzkow előtt áttörték az orosz frontot, a megfutamodott oroszok kiűritették Krasnostawot úgy, hogy nemcsak a fegyverképes férfi lakosok jó részét hurcolták magukkal, de a lakosság többi részét is menekülésre szólították. A lakosság jó része engedelmeskedett s a város majdnem üres lett, Ekkor az orosz tüzérség azon hitben, hogy a városba már bevonultak a németek, bom-

báznia kezdte a várost s bombázta is mindaddig, míg hírt nem vett arról, hogy üres falakat bombáz. Ekkor abbahagyta, de mikor a németek tényleg bevonultak, akkor újra kezdődött a haláltánc, csak hogy már oly messze voltak, hogy elvétve ért célt egyik-másik lövés. Pár nap múlva az elbujdosott lakosság nagy része is visszajött s ma már nyugalmas, békés élet folyik még a romok között is. Az élelmesség ugyanis még ezek között is talál valami kicsi zugot, amelyet üzletnek használ, bár az áruja nem sok: képeslap, cukorka, ócska holmi és más efféle.

Jelenleg a mi katonai kormányzóságunk alá tartozik s itt is meg van az élelmezés minden nehézsége azzal a különbséggel, hogy 1916-ban úgy látszik jó gyümölcsstermésük volt legalább is erre mutat az a tény, hogy most májusban 3 koronáért 3 kiló almát csomagolt össze háziasszonyunk, aki két gyermekével a pincében rejtőzve szenvedte át a bombázás nehéz idejét. Ő beszélte, hogy most nincsen semmi bajuk. A katonai parancsnokság jól gondjukat viseli s nem hiányzik más, csak a béke, hogy az Oroszországban levő férj is hazajöhessen. Az orosz kormányzat erőszakosságáról már többet mondott. Például arra kényszerítették őket, a szintiszta lengyeleket, hogy a Ryneken levő sétatéren állítsanak szobrot a cárnak. Ha a háború nem jön közbe, talán már állana a szobor, most azonban egy óriási fakeresztet állítottak a szobor helyére. További beszélgetésünk során azonban kitűnt, hogy a miáltalunk beigért Lengyelországban nem nagyon bíz-

nak. Ami fölött nem is csodálkozom. Egy nép, amelyik másfél század igáját hordja, amelynek függetlenségi törekvései mindig vérbe fulladtak, amelynek felszabadítására annyi ünnepélyes ígéret hangzott már el, de mindig eredmény nélkül, az akkor, mikor a háború még javában dühöng s a hadi szerencse hol jobbra, hol balra dül, még nem dönthet ide vagy oda. A történelmi múlt véresen szomorú példái intik őt arra, hogy elhamarkodottan ne Ítéljen. Örülni fog, ha valóban meg lesz a független lengyelkirályság, de addig fél a kancsukától, a zaklatásoktól, szibériai ólombányáktól, ami majd újra kijár, ha tovább is az orosz marad az úr Lengyelországban. De hogy mennyire bensőséges a vágyuk hazájuk függetlensége' iránt, azt egy külsőleg jelentéktelen dologból láttam. Korán reggel a templomba siettem, hogy legalább szent misét hallgathassak. Sikerült is. Épen gyászmise volt. Az egybegyűlt nép nagyon áhítatosan énekelt és imádkozott. Mikor azonban vége volt a szertartásnak, elhangzott a libera meg a pap imádsága s én azt hittem, hogy most szétmennek, akkor leborult a hívők nagy serege és felhangzott a régi Szűz Máriát dicsőítő egyházi ének: a Salve Regina. Tűnődtem, hogy kerül ez ide a gyászszertartás végére? . . . Később tudtam meg, hogy olyan kis tüntetésféle. Ez az ének mindennap és minden kath. templomban Lengyelország eljövendő szabadságáért hangzik fel Lengyelország patronájához, a cecochowai Madonnához.

Mialatt én a templomban jártam, Paczolay

dr. a továbbutazás felől intézkedett. Jobban mondva csak akart intézkedni, mivel Gyárfás hadnagy úr már jó előre elintézte a továbbutazás legfontosabb részét: kirendeltette a forspontot, mely már elő is állt, hogy benünket tovavigyen. Megvallva őszintén, kissé savanyu arccal néztük. Nem a lovakat, mert azok mokány kis orosz lovak voltak, nem is a kocsiszt, mert az nagyon értelmes arcú legényke volt, hanem a kocsi alkalmatosságot, mert viszont az csak szalmával megrakott közönséges hosszúszekér volt. De nem sokáig. Elvégre azt még se lehet kívánni, hogy ha valakit katonai előfogat kiállítására köteleznek, hogy az úri hintót szerezzon be csak azért, hogy mi vagy más idegenek aztán ruganyos kocsin utazhassunk.

Elindulás előtt még felmentünk a parancsnoksághoz is, ahol tudomásul vették utazási szándékunkat, igazolványokkal láttak el és biztosítottak róla, hogy a közbeeső tábori zsandárok nemcsak értesítették jövetelünkről, hanem parancsot is kaptak, hogy mindenben segítségünkre legyenek. Ellenben kijelentették azt is, hogy vállalkozásunk sikerében nem bíznak. Kiterítették a térképet, megmutatták, hogy 225. szám alatt valóban ott szerepel hős barátunk sírja, de nem hallgatták el a wysokiei nagy temetőt sem, hová az oroszok az 1914. évben elvérzett hősokeket hordották össze. Végül megkértek arra is, hogy eljárásunk eredményéről hivatalos jegyzőkönyvet vegyünk fel s azt a tábori zsandárok útján juttassuk hozzájuk. Kérésemre, hogy valami kis tájékoztót nyerhessünk az

útra megengedték, hogy az útbaeső községek neveit lejegyezhessem. S így tudtuk meg, hogy mai utunk iránya a következő lesz: Krasnostaw, Krakowskie, Niemienice, Wielobic, Witelkopole, Gorzkow, Cysta Debina, Olchowiec, Pope reyn, Wólka, *Zálkiewka*, Rózki, Huta, Maciejow, *Wysokie*, Dobrovka, Tarnovka, *Zakrzow* vagyis majdnem hatvan kilométer. A dőlt betűs helyeken pedig a tábori zsandárság állomásozik.

Mindezek után búcsút vettünk az uraktól, különösen pedig egyedüli magyar honfitársunktól Gyárfás hadnagy úrtól, aztán felkapaszkodtunk a szekérre, majd elhelyezkedtünk lehetőleg kényelmesen a szalmában s egy ostorsuhintás után megindultak a kis orosz lovak. A város kövezetén csak poroszkálva mentek, de amikor elhagytuk a krasnostawi utolsó házat, jobban neki indultak s állandó sebességgel vittek tova.

A vidék itt eléggé változatos. Olyan mint a miénk. Hepe-hupás. Völgyek és dombok váltakoznak benne. Utunk azonban ezen a napon kikerülte a dombokat s majdnem mindenütt a völgyben húzódott tova. Es hogy a tavaszi esőzés elmúltával tartós száraz idő köszöntött be, ezen a napon maga az út sem volt olyan kiállhatatlanul rossz, mint azt már a következő napon is tapasztaltuk.

Érdekessé tette utunkat aztán az a körülmény is, hogy Krakowskietől Witelkopoleig, majd Cysta Debinától Wólkáig mindig házak között vitt az út. Ezek az útrészek a községek csak egy hosszú utcát alkotnak

s az egyik község utoisô házát a másik község első házától alig egy-két kőhajításnyi tér választja el. A községekben mindenütt otthon van a lakosság, de nem sokat láttunk közülök. Imitt-amott egy csomó gyerek, majd egy-egy asszony vagy idősebb férfi volt az összes.

A háború pusztításaiból itt is eleget láttunk. A községek legtöbbszörében igaz, csak alig néhány ház pusztult el. A nagyobb uradalmak gazdasági épületei, szeszgyárai azonban mind fel vannak pörköelve. Még szomorúbb látványt nyújtott Gorzkow. Ez már nagyobb község mint a többi és úgy látszik a Krasnostaw ellen délnyugatról induló német támadásnak centrumába esett. Elpusztult egészen. A borzalmas küzdelem még a temetőt sem kímélte. Ennek a fala is össze van löve. Az óriás légnyomás következtében pedig a sirok magas keresztjei is mind össze-vissza dültek. Most is rémes nézni, hát még akkor mi lehetett azt végig élni?!

Micsoda pokol lehet itt, ahol az egymásután robbanó gránátok füstjében, az óriási lánggal égő házak világítása mellett piszkos, kormos katonák rohantak haláltmegvető bátorsággal mindig csak előre. Az ilyen égő faluk zsarátnokain is keresztültörő magyar honvédekre gondolva, egy csöppet sem csodálkozom, ha a babonás orosz katonának *ésr* népnek képzelete oly hamar megteremtette a magyar vörös ördög félelmetesen dicsőséges alakját. Ilyen helyen állva érzi át az ember igazán lelke mélyéig a hazaszeretnek azt a csodálatos erejét, mely néhány

szempillantás alatt vetközteti ki a legegyszerűbb embert is mindennapias kisszerűségéből és haláltmegvető hőssé változtatja át. Itt a pusztulás, a halál, a sok kiontott vér helyén tárul elénk a maga főséges glóriájában a magyar honvéd dicsőséges képe. Itt éreztem át igazán annak igazságát, amit hatvan évvel ezelőtt Kossuth oly nagyszerűen fejezett ki rövid pár szóval. Valóban le kell borulni ama nemzet nagysága előtt, amelynek lelkében ilyen óriás a hazaszeretet áldozatkészsége. Ilyen helyen köszöni meg az ember Istenének, hogy magyarnak teremtette. De viszont itt szomorodik el, ha viszont arra gondol, hogy a magyar lélek eme dicsőséges erényei miért virágoznak oly buján épen csak a pusztulás, a halál és vérontás mezőin s miért maradnak annyiszor rejtve a békességes alkotás, a mindennapi élet idején? Igaz, a kovából is csak ütésre pattan ki az eleven szikra, de ez holt anyag. A magyar lélek pedig eleven erő. És mégis. Ez a szomorú tény. Ezen kellene változtatni. S az lesz a legnagyobb magyar, ki a magyar népléleknek ezt a békés átváltoztatását megoldani tudja ...

Kora reggeli utunknak különben egy nagyon megható epizódja is volt. Krasnostaw után alig hogy az első faluba Krakowskieba fordult a kocsink, az egyik csürszerű épület mellett öreg népfölkelőt láttunk pipázva álldogálni. Alighogy megpillantottam, odaszóltam a velem szemben ülő Paczolay úrnak: »Nézd csak, kérlek, ez a népfölkelő alighanem magyar.« Paczolay hozzáfordul és rögtön rá-

szólt: »Magyar?« – »Igen, kérem alásan.« – »És hova való?« »Baglyasalja, Nógrádmegye« válaszolt az öreg. Persze, hogy megállítottuk a kocsit s megtudtuk hogy az öreg Kovács Pál, munkásosztagba osztott 52 éves baglyafalji földműves és jelenleg ide van kiadva az egyik gazdaságba munkásnak. Kipanaszolta, hogy Krasnostawba is csak hat magyar katonával volt, de itt teljesen maga van s minthogy csak magyarul tud, amióta ide munkára adták, senkivel se beszélt. Mikor aztán megtudta a jó öreg, hogy a szó szűkebb értelmében is földink, mert nemcsak magyarok, hanem még hozzá nógrádmegyeiek is vagyunk, egészen elérzékenyedett az örömtől. Könnyek gyűltek a szemébe. Természetes, hogy nemcsak szóval vigasztaltuk meg őt, hanem szivart, cigarettát is juttattunk neki. Jellemző azonban, hogy amikor elbúcsúztunk tőle, csak arra kért, hogy ha hazaérünk, tudassuk feleségével, hogy beszéltünk vele s hogy ő egészséges. »Tetszik tudni, kérem alásan, még két fiunk van a harc-téren, eleget kell értük szenvedni az asszonyoknak, hát legalább miattam legyenek nyugton.« Hazaérve írtam is a sóshartyáni plébános urnák, hogy legyen tolmácsolója az üzenetnek.

Delet harangoztak épen, mikor Zálkiewkára értünk. Pompás emeletes ház előtt állt mfg a kocsink. A háború előtt ez volt a postahivatal és a zalkiewkai szövetkezet helyisége. Most a tábori zsandárok foglalták el és ha szűken is, de jól megférnek benne. Innen irányítják a községek, ügyeit. Érkezésünkről

már értesítve voltak s előzékenyen azzal fogadtak, hogy hősi barátunk sírjáról ők is tudnak. De ha Varga János őrmester nincs közöttük, alighanem kevesebb jó emléket hoztunk volna onnan magunkkal. A vezető őrmester ugyanis csak új forspontról óhajtott gondoskodni, étkezésre pedig a faluba akart küldeni. A Budapestről ideszakadt magyarnak azonban ez sehogysem tetszett és kivitte, hogy ott náluk kapjunk ebédet. Pompás csontlevest, jóízű natúrszeletet tálaltatott s a jó hűtött sör után még feketekávéban is bőven volt részünk. Közben pedig oly jóízűen beszélt, hogy alig győztük hallgatni. Mint a baglyasalji földink, úgy ő is egyedüli magyar az egész társaságban s már ő is nagyon régen nem hallott magyar szót. Az arcáról lehetett olvasni a boldogságot, milyen jól esett neki, hogy újra magyar szót hallott, hogy magyarul beszélhetett. Persze mi is örültünk, hogy ilyen jólelkű honfitársra akadunk a messze idegenben. Tőle tudtuk meg azt is, hogy a feldzsandárok túlnyomó része cseh nemzetiségű, akiket azért kell itt alkalmazni, mert ők jól tudják magukat a lakossággal megértetni s így a hivatalos eljárás általuk nagyon könnyű. És itt úgy látszik, erősen tartják magukat. Mert ahányan hozzájuk a falubeliek jöttek, azok mind olyan alázatosak, olyan meghunyászkodók voltak, mint akik tudják, hogy itt nem lehet kukoricázni. Hogy azonban ez a megalázkodás nem egészen őszinte, arról épen Varga őrmester úr világosított föl. Mert nem egyszer megesett, hogy az inspicerungot tartó

járőrök füle mellett itt is, ott is golyó süvített el.

Épen ezért, amikor két óra körül a dél-előttitől semmiben sem különböző új alkalmazosságra szálltunk, kocsisunk mellett már zsandár is ült töltött fegyverrel és revolverrel. Eleinte kissé bántott a dolog, mert a minket néző előtt úgy tűnhetett fel, mintha elfogtak volna, de aztán megnyugodtunk, hiszen ez az intézkedés csak biztonságunkat szolgálta. Tovamenetelünk alkalmával láttuk, hogy Zálkiewkát sem kerülte el a háború pusztítása. Temploma és az annak környékén levő házak mind romok. Ezeket a mieink lötték össze, mert itt volt az orosz tüzérség s a torony volt a tüzérségi megfigyelő. Tehát nem lehetett kímélni. Szét is lötték becsületesen.

Zálkiewka pusztulását illetékes tanutói hallottuk. A kocsissá avanzsirozott 15 éves legényke mesélte el, aki átélte az egészet. Tőle hallottuk, hogy mikor a hadihelyzet úgy kívánta, az orosz parancsnokság a lakosságot kizavarta otthonából. A hivatalnokokat és fegyverképes férfiakat katonai fődözet alatt vonultatták az ország belső része felé, a jobb módúak önként követték őket magukkal vivén értékeiket, a szegényeket azonban csak kizavarták – a hátraeső erdőkbe s rejtekhelyekre, ruha nélkül, élelem nélkül. Kérdezősködésünkre könnyes szemmel mondotta el azt is, hogy ennek következtében lett ő egészen árva. Apja a

harcmezőn esett el, édesanyja pedig akkor pusztult el, mikor így ruha és élelem nélkül zavarták ki őket az őszi esőzés idején. Most már senkije. S hogy megélhessen, kocsisnak szegődött. De ha valóban olyan szerény, becsületes és e mellett nyílt eszű, mint a minőnek az utón mutatta magát, akkor árvasága dacára sem féltem, mert derék ember lesz belőle. Másrészt azonban elszorult szívvel gondoltam arra, hogy a három éves vérontás alatt hány ezer és ezer gyermek pusztul el testileg és lelkileg? Hányat taszít az erkölcsi züllés szomorú posványába kit az éhség kínzó kényszere, kit a bűnre csábító száz és száz alkalom? Mily kevesen kerülnek a szülőt igazán helyettesítő nevelő kézre s mily sokan a lelkiismeretlenség karmai közé? Hány ezer és ezer kicsi szívben oltotta ki ez a szörnyű borzalom a boldogságot adó szeretet lángját s lopta bele ugyan-ezen lelkekbe a keserű gyűlölet sötét fanatizmusát? Szinte rettenetes elgondolni, milyen lesz a jövő, ha a várva-várt békés idők csendes munkássága gyöngének bizonyul ennek a természetes gyűlöletnek az elfojtására s ha ez a gyűlölet tovább fog lobogni ennek a generációnak lelkében?! De talán mégsem. Tapasztalat szerint csak a férfi gyűlölete marad egész életre kiolthatatlan parázs, a gyermeki lélek hamar felejt. És ha más nem, az ifjúsággal oly szorosán kapcsolott lobbanékonyosság majd csak elősegítik azt, hogy ne a gyűlölet, de a megértő szeretet lakozzék közöttünk emberek között. Míg ezek fölött magamban elmélkedtem,

egy kicsi erdő felé mentünk, ahonnan különös zúgás ütötte meg fülünket. El nem tudtam képzelni, hogy mi lehet? – Ahogy közeledtünk egyre tisztábban hallatszott, hogy varjak kárognak. És csakugyan. A kis erdő fái telis de teli voltak fészkekkel és megszámlálhatlan mennyiségű varjú röpdösött ott. Télen, róráték után nem egyszer tanúja voltam itthon is, hogy micsoda rajok röpdültek kárognak a fogház tetejére úgy, hogy a tetőből semmi se látszott, de ez elenyésző szám volt ahhoz, amit ebben a kis lengyel erdőben láttunk. S a hangjuk oly undorító, oly utálatos volt, hogy fellelegzettem, mikor a kis erdő varjúival egyetemben mögöttünk maradt. Pedig meg is álltunk benne. Ez az erdő ugyanis egy majorság tartozéka, amely majorság udvarháza most a Wysokie-i tábori zsandárok lakóházául szolgált s itt vettük fel a második zsandárt is úgy, hogy most már mindenképen elfogott embereknek látszottunk, mert előttünk is, mögöttünk is fegyveres zsandár ült.

Nemsokára feltűnt a wysokie-i templom. Közvetlenül a háború előtt épült gótikus nagy épület. De minél közelebb értünk, annál inkább vettük észre, hogy ez is beleesett a küzdelem útvonalába, mert ha pusztulásáról nem is lehet beszélni, apróbb károk mégis csak estek benne. – A faluban azonban annál több a kár. Felperzseltek nagyrészét. A templom előtt találtuk a plébánost, akivel úgy kocsiról beszélgettünk egy kicsit. Mutatta felégetett parochiáját s azt a 3 öles barakkot, ahol most lakik. Úgy látszik, szí-

vesén vette volna, ha több időt töltünk nála és elbeszélgetünk vele, mert nagyon el van zárva a világtól; bizonyára mi is sok érdekes dologról értesültünk volna, ha másról nem, híveinek hangulatáról, reménykedéseiről vagy bizalmatlanságáról, sajnos, nem lehetett. Fél ötre járt az idő s azt akartuk, hogy hősi barátunk sírjának dolgát még ma elintézzük. Tova indultunk tehát.

Wysokie csakhamar mögöttünk maradt. Kgy kicsi út a völgyben, majd egy kapaszkodó s ennek tetejére érve hangulatos völgy terült el előttünk, melynek közepén öt-hat elszórt ház látszott. Ez volt utunk célja a Tarnovkához tartozó: Dobrovka major, mert itt valamelyik ház előtt van jelezve a keresett sír. Amint leereszkedtünk, néhány percre eltűntek a házak az útig kinyúló kicsi erdő fáin mögött, de alig hogy elhagytuk az erdőt, már nemcsak a házakat láttuk, de észfettük, hogy az egyik ház előtt cseresznyefa áll s a cseresznyefa alatt ott van a körülkerített, nagy keresztet sír. Még időnk se volt aggodalmaskodni, hát ha nem ez a sír az, amit mi keresünk?, mikor megállt a kocsi és mi leolvastuk a keresztéről, hogy ez valóban a mi hős barátunknak Jakobovics Béla honvéd kapitánynak virággal beültetett sírja.

Elfogódott szívvel és könnyes szemmel szálltam le a kocsiról, hogy a következő percben térdre borulva imádkozzam jó barátunk túlvilági boldogságáért. Egy pillanat alatt átéltem újra a boldog gyermekkort, a szülői ház minden csendes örömeivel együtt. Milyen gondtalan vidám évek voltak is azok.

Majd felvillant ifjú korunk, mikor a férfi kor jövődjét színezgettük. S íme ez a férfikor a szép jövődből mit váltott be? Egy csendes néma sírt. Azt se otthon, hanem itt a messze-messze idegenbe, ahol a levegő is más, mert hiányzik belőle a májusi akác édes illata és ahol az emberek is közönyösen mondják: ez a magyarok sírja ...

Itt térdelve még sok és sok gondolat tódult az agyamra az emberi élet gyarlóságáról, nyomorúságáról, végességéről, az emberi hiúságok haszontalanságáról, földi vágyaink ürességéről, melynek tartalmat mégis csak az eleven hit ad, mely épen a szomorú sírok mellett hirdeti meggyőzően a vigasztaló igazságot: a soha el nem múló halhatatlan lelket ... S erre gondolva úgy éreztem, hogy e pillanatban velünk van jó barátunk lelke s hogy köszöni fáradozásunkat s azok szeretetét, akiket ő is olyan nagyon szeretett...

Mindez csak pár percig tarthatott, mert alig hogy megállt a kocsis, megnyíltak a házak ajtai és innen is, onnan is egy csomó gyerek és asszony jött elő. Akinek a háza előtt volt a sír, az vitte a szót. Hiába jöttek, itt nem találnak senkit és kezdette leadni a csendőrnek mindazt, amiről már egy ízben írtam. Mi azonban kijelentettük, hogy erről hallomásból mi is tudunk, de épen azért jöttünk, hogy meggyőződjünk az igazságról s ez csak úgy lehet, ha a sírt felásatjuk. Eleinte nem igen akartak rá vállalkozni, de a csendőr és az ígéret, hogy nem ingyen kívánjuk fáradságukat, hamar munkába állították őket. Szétverték a kerítést, kiemelték

a keresztet, vigyázva kiszedték a virágokat s aztán eltűnt a halom s egyre mélyebb lett az üreg. Az előző asszony újra beszélni kezdett, hogy úgy-e mégis csak neki volt igaza. A csendőr is közbe szólt, hogy ő se hiszi, hogy itt legyen valaki, mert a háborús sírok nem mélyek s ez már most is mélyen van ásva... Míg így beszéltek, egyszerre a kapavágás rongydarabokat hozott felszínre. Megnéztük. Sátorponyvalap volt. Szegény hősünk tetemét is abba temették. Felújult hát a remény, hogy itt pihen, itt porlik még is. De reményünk csalóka volt. A most már nagy óvatossággal történt körülásás még felszínre hozott néhány foszlányt, a lábszárvédő egy darabját, a tisztí sapka siltjét, amelyek mind igazolták, hogy itt csakugyan ő feküdt, de aztán nem találtunk többé semmit. Hiába ásattunk előre és hátra, hiába jobbra és balra, hiába ásattunk tovább le a még meg nem bolygatott földrétegig – egyre jobban beigazolódott, hogy a hír igaz, hogy szegény barátunk tetemei nem itt pihennek.

De hát akkor hol? kérdeztük Paczolay drral szinte egyszerre. – »Ha nincs itt, ahogy immár bizonyosan nincs, akkor nem lehet másutt, mint ott fenn a wysokiei magaslat óriási nagy temetőjében« – felelt a csendőr. »Úgy is van« – szolt erre az egybegyűltek közül egy asszony – »én itt voltam, amikor a muszkák kiásták a sírt s láttam, mikor a magyar tiszt urat egy szekéren oda vitték föl a temetőbe és ott a többivel együtt temették el.« Oda tekintettem s valóban 5-6 kilométeres távolságra a dombhát tetején ott

fehérlett valami hosszú kerítésféle. Szinte vakított, mert épen reáestek a lemenő nap sugarai s a fehér kő sokszorosán szórta vissza a fényt

Paczolay barátomra néztem s ő megértett engem. »Felmegyünk oda« – szólt nekem s aztán rendelkezett, hogy a felbontott sírt hozzák újra rendbe. Eleinte azt gondoltuk, hogy megcsináltatjuk a sírt, a kerítést s csak a keresztre írjuk föl a tényt; de a velünk küldött csendőr ezt kifogásolta. Utasítása szerint, miután a hozzátartozók közbenjöttévei beigazolódott, hogy a sír üres, többé az fönn nem maradhat s a katonai nyilvántartásból törölve lesz annál is inkább, mert van itt még sír elég, amelyeket gondozniok, számontartaniok kell. Belenyugodtunk tehát és nehéz szívvel láttuk, hogy a föld behányása után letaposták és a földdel egyenlővé tették.

Most már kocsira ültünk s a meglehetősen rossz dűlőúton Tarnovka községbe hajtottunk, honnan gyalogosan a legrövidebb úton mehettünk fel a népek temetőjébe. Már a község-bői láttuk, hogy amit messziről kőkerítésnek láttunk, az földhányás csupán. Még pedig a hegyháton végighúzódó elhagyott és még be nem hányt orosz lövészárkok maradványai. Útbaesvén előbb ezeket néztük meg. A használat óta elmúlt két és fél esztendei sokat rontott rajtuk, mert egy része bedült, egy részét a víz hordta be, egy részét betemették, de még így is látni lehetett, hogy annak idején jó mély volt és hasznavehető védőpontot nyújtott. A mostan használt, ki-

épített és óriási módon megerősített lövészárkokkal össze sem hasonlítható, de tekintettel arra, hogy a mi támadó seregeinknek még ilyen sem volt, sőt, hogy a mieink ezeknek alkalmazásától idegenkedtek, az oroszoknak ezek az árkok is óriási hasznukra szolgáltak. Láttuk azt is, hogy az orosz csapatok hosszabb időt töltöttek bennük, mert láttunk ott konzerves skatulyát, rongyot, rohadó szalmát, gyűrött papírt, srappelldarabokat s más ilyenfélét. Majd egy besározott német børsisakot is láttam. Sőt ha módunkban lett volna ásni, azt hiszem más dolgok is napfényre kerültek volna.

Így tehát tovább mentünk fölfelé s alig ötven lépés távolságra kitarult elénk a legszomorúbb látvány: a 18 holdas temető, amelyet földhányás vesz körül s amelynek egyetlen ékessége az a száz és száz két méternél is magasabb fakereszt, melynek mindegyike egy-egy tömegsírt jelez. Először megpróbáltam a kereszték számát olvasni, de harmincötnél meg kellett állanom, mert a szemembe tóduló könny miatt már nem láttam semmit. Tizennégy-tizenhat ezer ember nyugszik itt s azok közül csak négy ezer a muszka, a többi mind magyar, osztrák és német. A szomorú látvány rettenetességet csak a természet ereje enyhítette, mert az egész terület zöldjét mindenfelé tarkította a nyíló mezei virágok sok színű pompája. Ez valami megnyugvó érzést váltott ki különben borzongó lelkünkben. Majd kutatni kezdtük keresztül-kasul, nem akadnánk-e valahol a magyar tisztek egyes sírjaira. De

meggyőződünk róla, hogy csupán az orosz tisztek kaptak egyes sírt. A többiek különbség nélkül tömegsírokba kerültek. S most tiszt és közlegény egy sír mélyén porladva álmodják álmukat arról az édes magyar hazáról, melynek épségét saját vérük ontásával biztosították. – S talán várják a békés munkának azt az idejét, mikor azon az egy helyen annyi ezer emberéletet áldozó nemzetek valami nagyobb szerű emlékekkel örökítik meg hőseik emlékét. Esetleg név szerint is. Mert amint hallottuk, az ide hordott halott katonákat egy orosz pap vette át s ő minden sírról jegyezte, már amennyire megállapítható volt, hogy ki melyik tömegsírba került. – Így talán a háború után, ha ez a pap még él s ha nem vesztette el könyvecskéjét, dereng valami remény, hogy hőseink nyugvóhelyét precízebben is meg lehet majd állapítani. – De azt remélni, hogy a sok, immár évek óta porladó csontból egy emberét kiválasztani lehessen, képtelenség. Búcsúztunk tehát. A földre borulva elimádkoztam a temetésnél szokásos imákat, majd halkán, tagoltan elkezdtem a magyar Miatyánkot. Úgy hittem, hogy itt nyugvó magyar testvéreim lelkének szerzek örömet és enyhülést a magyar imádsággal . . . Néhány virágot téptem még le emlékül az itthon valóknak s aztán visszaindultunk lehorgasztott fővel, nyomott lelki hangulatban, keveset beszélve, szüntelen azokra gondolva, akiket itt hagyunk s akikért már mást nem tehetünk, csak imádkozhatunk. Még egy pillantás s már újra csak a lövészárkok fehér

meszes földje látszott . . . Lent pedig a domb tövében kocsiskánk rendezkedett, hogy mire leérünk azonnal tovább mehessünk mai utunk végpontjára: Zakrzów-ra.

Így is történt. Leérve csak felültünk, már is indult a kocsi. Míg Tarnovka szanaszét szórt házai között kocsiztunk, csak ment a dolog, de amint kiértünk belőle, olyan útra kerültünk, amit aligha fogok valaha elfeledni. Az út ugyanis nem más, mint az előttünk elterülő mocsár gázlója. A sok használat következtében azonban annyira süppedős lett, hogy alig lehetett használni. Úgy segítettek tehát rajta, hogy fenyőfákat vágtak ki s azok törzsét fektették az utón keresztbe. KI lehet képzelni, micsoda kegyetlenül rázott a vastagabb törzsről vékonyabbra vagy fordítva ugráló szekér. Nem is sokáig bírtuk. Leszálltunk s inkább gyalog tettük meg a még hátralévő másfél kilométeres utat . . .

Végre Zakrzów-ba értünk. Ez inkább egy nagy urasági puszta lombos parkkal, kastélylyal gazdasági épületekkel, szeszgyárral s csak ezek mögött terül el maga a szanaszét szórt község. Eleinte megőrültünk, hogy éjjeli szállásra a kastélyba kerülünk s így módunk lesz ilyet is megtapasztalni. Sajnos, reményünk korai volt. A kastély maga szűk volt az oda kirendelt katonai munkásosztagnak is, mert a majorság melléképületei, a szeszgyár, a cselédházak mind áldozatul estek a tűznek s így ők is a kastélyra szorultak. Minket a zsandárok vettek pártfogás alá. Az őrmester nekünk engedte át szobáját, hová

a kastélyból hoztak át agyakat, ő maga pedig a legénységgel aludt.

Míg ebben a dologban a legénység eljárt, addig mi elintéztük a hivatalos részt. Előkerültek Jakobovics Béla sírjának aktái s ehhez csatolva felvettük a jegyzőkönyvet, mely magában foglalta mindazt, amit a sirnál tapasztaltunk, hogy az üres és így nincs okunk kételkedni azon állítás fölött, hogy szegény hősünk csontjai is a wysokiei nagy temető hantjai alatt pihennek. Aztán aláírtuk valamennyien Most már visszamegy az akta a krasnostawi parancsnoksághoz, ott kitörlik a nyilvántartásból s az ügy katonailag be van fejezve . . . Csak azoknak, akik Bélát itthon úgy szerették, azoknak fog jobban sajogni a szívük, hogy olyan nagyon messze kell neki elporladni . . .

Az estét barátságos beszélgetésben töltöttük el házigazdánkkal, akitől sok érdekes dolgot hallottunk épen a wysokie-i magaslatokért folytatott 1914. évi harcokról. Elmagyarázta, hogy akkor augusztus végén seregeink a Visztula és Bug között operáltak. Balszárnyunk Krasznik fölött Iyublintól alig pár kilométerre nyomult előre, a centrum pedig Zakrzowtól kezdve a Por patak mentén Turobinig keletnek s onnan Tomasowon át Rawaruskáig délkeletnek húzódott, míg a jobbszárny Lemberg előtt Zolkiev-Kamionka és Busk irányában fejlődött fel. A balszárny folyton előnyomulásban volt s vele lépést tartott a centrum is, amely már Zamosc-Tyszowce és Belz környékén járt. A jobb szárny nyál szemben azonban olyan

oroszl túlerő vonult îel, hogy annak vissza kellett vonulnia és szeptember 3-án már Lemberg is orosz kézre került anélkül, hogy a visszafoglalására indított újabb támadások sikerrel jártak volna. Ennek következtében, nehogy a Lembergen is túl nyomuló orosz hadsereg hátba kaphassa a vitézül és győzedelmesen harczoló centrumot és balszárnyat, ezeknek is vissza kellett vonulniok egészen a San folyó mögé.

Itt a wysokiei magaslatoknál ránc nézve roppant nehéz előnyomulási tér van, mert a szorosoktól védett wysokiei dombhát és a zakrzowi dombok között s a Por patak jó másfél kilométeres mocsarat alkot, a mely néhol 4 méteres mélységű. Természetes, hogy a támadások roppant áldozatokat követeltek részünkről és ez magyarázza a wysokiei temető óriási nagyszámú tömegsírait is.

Aztán nyugovóra tértünk. De álmomban szinte láttam az itt küzködő csapatok vitéz bátorságát, a mely a nehéz terep, a sok áru-lás dacára is folyton csüggedés nélkül előre tört mindaddig, amíg csak a felsőbb parancs hátrálót nem rendelt el.

Lublin.

Pénteken reggel szívélyesen búcsút vettünk házigazdánktól: a zsandárörmestertől, aki biztonságunk érdekében szintén fegyveres zsandár kíséretében bocsátott útnak, hogy Zakrzovból kiindulva Tarnovkán, Kati majoron, Rasován, Bichavyn, Pravnicin, Tusovon, Zabilolán keresztül Lublinba érkezzünk. Kocsialkalmatosságunk csak annyiban különbözött az előző napitól, hogy kényelmetlenebb volt s így az erre napra esedékes 60 kilométeres út sokkal terhesebb és fárasztóbb lett, mint az előző napi. Ezt különben elősegítette az a körülmény is, hogy az utak is sokkal rosszabb karban voltak, mint a csütörtökiek. Jártunk ezen a napon rendes úton is, de az út javarésze mégis csupa futóhomokon vitt keresztül. Alig két órai kocsikázás után már nemcsak a ruhánkat, de majdnem az egész testünket por lepte, ami annál keservesebb volt, mert a nap kánikulai erővel tűzött le az égről. Sokért nem adtuk volna, ha valahol üdítő fürdő várt volna reánk . . .

Nagyon természetes, hogy így minél jobban haladtunk előre, annál inkább belefáradtunk nemcsak az érdeklődésbe, hanem a beszédbe is. Mindegyikünk magamagával foglalatoskodott. Ha másért nem, azért mindenestre, hogy az egyre kellemetlenebb ülést

valahogyan megjavítsa. Mert a szalma egyre tört alattunk s mi egyre jobban süllyedtünk beléje. Legjobb dolga Paczolay dr.-nak volt, mert ő feltalálta magát s kemény nagy paktáskájára telepedett s onnan nézte nevetve, hogyan kerülök én mindig mélyebbre és mélyebbre. Legjobb lett volna végig hevedni a szekér hosszában, csakhogy erre nem volt elegendő hely. Így hát kínlódtam tovább. Ennek dacára sikerült az ütön két megfigyelést tennem. Az egyik az, hogy amíg az orosz kormány sok-sok milliót áldozott arra, hogy a szegény galíciai falvakban gyönyörű, sokszor városba illő templomok épüljenek, addig itt Oroszlengyelországban nem sok gondot fordított reájuk. A két napos 120 kilométeres ütön mindössze hat templomot láttunk, még pedig: Krasnostawban, Gorzkowban, Zálkiewkán, Wysokien, Bichavyn és Tusovon. Sőt amint értesültem, nemcsak maga az orosz állam nem ad ilyen célra semmit, de azt sem engedi meg, hogy a lengyel faluk a saját költségükön építsenek maguknak templomot. Egy esetben volt csak kivétel. Ha valamelyik község elhagyta volna a katolikus hitét és a görög keleti vallásra tért, akkor vagy gyönyörű templomot kapott az államtól, vagy olyan anyagi segítséget, hogy abból is könnyen és szépen építhettek. Még ahhoz is sok utánjárás kellett, hogy ott építhessenek új templomot, ahol a régi templom már dűledező volt, mint például Wysokien. Mindez azért, mert az orosz kormány a katolikus vallásban találta legfőbb akadályát annak, hogy a lengyelséget

ne csupán politikai határok szerint, hanem érzelmileg is az orosz birodalomba illessze. Természetes tehát, minden eszközt megragadott arra, hogy ezt az akadályt gyöngítse s a katolikus vallást elnyomja. Miután azonban több mint 12 millió lelket számlál a hitéhez hű katolikus lengyelség s ennyi embert erőszakosan hitehagyásra kényszeríteni a legnagyobb politikai ostobaság lett volna, épen ezért ez az elnyomás is különleges intézkedésekben nyilvánult meg. Így maga a katolikus lengyelség szabadon gyakorolhatja vallásának parancsait, de politikai büntetés éri azt a papot, aki a görög keleti vallású megtérőt fel vesz az egyházba. És ez történik akkor, amikor viszont az orosz papságnak bárhol joga van az orosz egyházba térőket befogadni. Amint már mondottara, katolikus templom építésére kormányhatósági engedélyre van szükség s ezt kieszközölni alig lehet. Különösen ezen a vidéken, amelyet a szent szinódus határozata talán 15 évvel ezelőtt az erőszakos elorosztás területéül jelölt meg.

A második dolog pedig, amit ezen az utón észrevettem, az, hogy az orosz kormánynak ez az erőszakos akciója meglehetősen fiaskót vallott. Minél erőteljesebb volt az oroszítás propagandája, annál törhetlenebb lett a hitükért üldözött lengyelfék ragaszkodása a katolikus valláshoz. Templomot nem építhettek, emeltek tehát keresztet az utak mellé. A mi népünk is szívesen tűzdeli utainkat a vigasztaló szent kereszt jelével, de a lengyel utak mellett sokkal

több áll. S ami szemünknek oly szokatlanok. Maga a kereszt roppant magas, sokszor négy-öt méteres, de a reája szegzett Üdvözítő bronz alakja alig 20-30 centiméter csupán. De hogy ezek a kereszték milyen mélységes tiszteletnek tárgyai, arról nekünk fogalmunk nincs. Amerre jártunk, a kereszték mind fel voltak díszítve. Fenyőkoszorú fonta körül az egész fát, alul lombsátor volt s a lombsátorban oltár színes képekkel, tarka virágokkal és egész nap égő gyertyákkal. Eleinte nem tudtam mire vélni ezt az egész dolgot. Csak amikor breviáriumomban lapozgattam, akkor ötlött eszembe, hogy ezek a feldíszített keresztfák valószínűen egy nyolc napig tartó ájtatoskodás külső jelei. Május 3-án ünnepli az egyház Krisztus Urunk szent keresztjének megtalálási ünnepét s a templom nélkül szükölködő falusi nép nem is egy, de nyolc napon át dicsőíti meg így a templomot pótló szent keresztet. A mi elhagyott, virágtalan útszéli keresztjeinkre gondolva megerősödött bennem az a történelmi tanulság, hogy a lelkek hithűségét az elnyomatás csak erősíti, míg a kedvezés elposványosítja, elközönyösíti. Lám itt is, ahol az oroszosító államhatalom annyi minden fortélylyal iparkodik a lelkeket ősi katolikus vallásából kiforgatni, csak azt éri el, hogy ezek az üldözött lelkek csak annál elevenebb hittel ragaszkodnak Krisztus keresztjéhez és anyaszentegyházához. Még a szibériai ólombányába is szívesebben mennek, mintsem hitüktől elszakadjanak. De amíg a vértanúságra is kész hithűség ilyen általános érzületté tudott válni a három-

részre szakított lengyelségben, annál csodálatosabb, hogy a politikai egységet a sok csapás és százados elnyomás sem bírta megteremteni. Lengyel szájból hallottam, hogyha a mostan dúló világháború meg is hozná a felosztások előtt való nagy Lengyelországot, ez aligha maradna fön sokáig. Mert amilyen egységesen erős hitéhez való ragaszkodásában, épen olyan egységesen gyöngé és megbízhatatlan politikai erkölcsiben. Legalább így mondják. Hogy így lenne-e? a magam részéről hihetlennék tartom. Mert hogy egy nép, amely a százados elnyomatás ideje alatt is kiirthatatlanul meg tudta őrizni az eljövendő szabadulásban való hitet, ne okuljon a történelmi múlt óriási hibáin s most az újra visszaállított Lengyelország sorsát is ugyanazon hibákkal akarja biztosítani, amelyek miatt már elbukott, az szinte lehetetlenség. Én legalább nem tudom ezt elhinni . . .

Míg ezek fölött magamban elgondolkoztam, eljutottunk abba a nyolc-tíz kilométeres fenyőerdőbe, amely Lublinnak mintegy természetes védelmi öve. Az út itt se volt külömb, mint az előzők, a por is csak úgy tapadt ránk, de mégis kellemesebb volt, mert legalább árnyékban mehettünk. No meg érdekesebb is volt. Eddig jutottak ugyanis 1914 őszén a mi katonáink, mikor a kraszuiki csata után előre nyomult Lublin ellen Dankl serege. Az erdőben mindkét sereg árkait láthattuk, mert ha nagyobb távolságból is, de szembe néztek egymással.

Délután három óra lehetett, amikor ritkulni kezdett az erdő s néhány pillanat

múlva nem nagy távolságban előttünk ott pompázott Oroszlengyelország egyik legérdekesebb városa: Lublin. – Ahogy néztem a kimagasló tornyokat, kupolákat, szinte ugyanazt a lelkes örömet éreztem, mint annak idején bátran előretörő bakáink, akik mikor feltűnt előttük Lublin panorámája, sapkáikat dobálták a levegőbe s úgy rohantak árkonbokron keresztül, csakhogy hamarabb magukénak mondhassák. Ezen nincs is csodálkozni való, mert Lublin egyike a régi Lengyelország jelentősebb helyének. Már a Jagellók alatt 40 ezer lelket számlált lakossága. Itt tartották elég gyakran a lengyel országgyűléseket és itt mondták ki 1569-ben Lengyelország és Litvánia egyesítését.

Orosz uralom alá 1831-ben került, de ezzel megbarátkozni nem tudott s nem egyszer fegyveresen szegült ellene az oroszosító rendeletnek. Persze eredmény nélkül.

Bakáink azonban gyalogosan is hamarabb érhettek be a városba, mint mi kocsin. Mert míg ők az erdőből kiérve toronyiránt egyenesen vágtak neki a városnak, addig minket a tekervényesen girbegörbe út kötött úgy, hogy már háromnegyed ötre járt az idő, mikor a cholmi országútra értünk és Lublin külvárosainak szegényes házai közé kerültünk.

Itt azonban már leszálltunk a kocsiról. Mert ha a poros úton el is szenvedtük szerkerünk zökkenéseit, itt a meglehetősen kikoptatott kövezett úton rázása elviselhetlen volt. Mi tehát a feldzsandár kíséretében a

járdán mentünk, míg a szekér az út közepén kisért minket.

Lublin külvárosa épen olyan, mint a többi városok külvárosa. Szegényes és piszkos. De amint a vasúti átjárón keresztül mentünk és a Bisztrica pompás hídján át belekerültünk Lublin zajos és forgalmas főútjára, egyre jobban igazolva láttuk azt, amit Pogány József ír útirajzában:¹ »Lublin a megtestesült paradicsom: apró nagy város. Csak vagy hetvenezer lakosa van, de hatszor akkorának látszik. Mintha valami igazi nagy városokból kivágtak volna részleteket és összeragasztották volna. Ahogy éjszaka befut esőtől még csillogó főútjára az autó, mintha Parisba érkezne meg az ember. Széles utak, gyönyörű fasorok, nagy terek, nagyvárosias emberek. Még a kelet szomorú gettós zsidói is mások itt. Nem pajeszosak. Nem piszkosak. Nem elhanyagoltak. Csupa szikár, kemény vonású, szakállas ember. Nem piszkosak és mégis keletiebben hatnak, mint Galícia zsidói. Mintha a puszta beduinjai volnának. Valami nomádság, valami rejtett izzó tűz érzik róluk. Nem ordítanak, nem hadarnak úgy, mint Galícia zsidói. Óvatosak. Látszik, hogy elnyomottak, de mégis az is látszik, hogy valahogy finomultabbak. Az utcák telve vannak a lengyel légió katonáival.² Csupa ifjú ember, szinte gyerekek. Az 1863-as forradalom óta íme először jele-

¹ A meghódított Oroszlengyelországon keresztül.

² Elég sajnós, hogy csak Lublin utcái vannak velük tele, mert a fronton annál kevesebben vannak.

nik meg lengyel katonaság lengyel földön. Fantasztikus egyenruháik régi történelmi egyenruhák másolatai: mintha a lengyel történelem eleven képeskönyve jelent volna meg Lublinban.«

Igazolva látjuk, mert valóban így is van. Területileg nem nagy város, de minden megvan benne, hogy annak lássuk. Két gyönyörű katedrális van. Egyik a várossal egyidős és ez a katolikus; a másik új, a hódítók építették s ez a görögkeleti bazilika. Azt egyházi rendeltetésének magasztossága mellett a történelmi múlt sok-sok emléke avatja nagyon értékessé, emezt pedig a hódító állam ruházta fel mindama szépségekkel, melyeket bőkezű gazdagsága megszerezni és alkalmazni tudott. Amannak kolosszális iveri alatt nagyértékű képek, szobrok, síremlékek váltakoznak, emezt az újkori görög keleti egyházművészet színgazdag képei és dus aranyozású mozaikjai teszik elevenné. Ezek mellett azonban több más temploma is van Lublinnak, de kevésbé jelentősek. Köz- és magánépületei szintén nagyvárosiasak. Különösen szépek a kormányzósági palota, a katonai parancsnokság székháza, a kereskedelmi bank épülete, az ódonságában is impozáns városház, a Radzivill hercegi család kastélya és Nagy Kázmér lengyelkirály hajdani csipkésormú várkastélya, melynek azonban csak egy része van meg. Színháza tágas és szép. De a főbb utak többi magánépületei szintén nagyvárosba illők. Mozija is több az elégnél. Sőt kettő közülök csupán a katonaság részére játszik, Ezek előadásait ha-

talmas oszlopokon hirdetik, melyeket a hatósági rendelkezések tömege is borít.

De míg mindezek a dolgok csupán a nagyváros külsőségeit kölcsönzik Lublinnak, addig a tulajdonképeni nagyváros jellegét erős kereskedelmi forgalma mellett a nagyszámú gyár adja. Mert ez sok van. Csak egy rövid körséta alatt a következőket jegyezhettem föl: sörgyár, mezőgazdasági gépgyár, bútorgyár, edénygyár, bőrgyár, szeszgyár és szeszfinomító, műtrágyagyár, dohánygyár, cukorgyár, mérleggyár és valami négy gőzmalom. Mind meglehetősen nagy kiterjedésűek és sok munkással dolgoznak. Persze a béke idején. Mert jelenleg csak kis része működik. A kereskedők üzletein azonban semmit sem látszik meg a háború. Kirakataiknak gazdagsága meglehetősen árubőségre vall, míg az üzletek látogatottsága vásárlási kedvről és készségről tanúskodik, A vásárló közönség nagy hányadát azonban a nagyszámban átutazó katonaság adja.

Ha mindezek dacára az ember arra jön reá, hogy Lublin még sem oly nagy város, mint az első pillanatban látszik, annak kettős oka van. Az első, hogy nincs villanyosvasútja. Igaz, hogy annál több fiakker áll az ember rendelkezésére, de a fuvardíj nagysága és a kocsisok impertinens szemtelensége bizony érezhetővé teszik a villanyosok hiányát. - A másik ok Lublin hotel-viszonyai. Két elsőrangúnak hirdetett szállodája van: a Hotel Viktória és a Hotel Etiropeiski. De közelebb megtekintve, nálunk még a másodrangúak között is aligha állnak meg helyüket. Ter-

terszetenesen a többiek meg alsóbbendűek és legtöbbje csak gúnyképen viseli a »Hotel« címét. Amint erről személyesen is meggyőződünk.

Mikor ugyanis Lublinba érkeztünk, legforróbb vágyunk volt valami jó szállodába jutni, ahol az út piszkától mihamarább megszabadulhassunk. Az említett két nagy hotelben azonban hiába próbálkoztunk, azokat a katonaság foglalta le. A többi pedig semmi jót sem ígért. Ha a külsejük mutatott is valamit, de a belsejük valami ijesztő volt. Piszkos és bűdös. Ámde a szükség törvényt bont. Mi az éjszakát nem tölthettük az utcán és a feldzsandárt se tarthattuk magunk mellett időn túl. Megszálltunk tehát a Bécs városához címzett fogadóba, mely a katolikus dóm tőszomszédságában van és kívülről még a legjobbat ígérte. Elsőemeleti szobát kaptunk, térre nyíló, de a berendezése annál visszataszítóbb. Két vaságy volt benne sokszor használt ágyneművel, meg egy össze-vissza repedezeti bőrdíván. Az asztalon viaszkos vászon. A vasmosdóról minden festék lekopott s benne a mosdótál piszkos bádogtál volt. Egy pohár is hozzátartozott a felszereléshez, de az olyan undorítóan piszkos volt, hogy nincs az a kincs, amiért ittam volna belőle. Mindehhez járult egy olyan rettenetes szag, amit az ember csak a sohasem szellőzött szobában érezhet.

Már-már azon a ponton voltunk, hogy bármi történjék is velünk, nem maradunk itt; mikor megjelent szobánk ajtajában egy baka, aki nem egészen perfekt magyarsággal biz-

tosított róla, hogy csak maradjunk itt s ő egy-kettőre rendet csinál. Ő ugyan csak egy erdélyi román tisztiszolga, de már a tisztje szobáját is rendbeszedte és rendbe fogja szedni ezt is. Es valóban. Egy-kettőre egészen új zománcos mosdótálat kaptunk és pompás hideg vizet; tiszta poharat azonban egynél többet ő se tudott szerezni, mert a vendéglős szerint egy pohár nem két urnák, de tíznek is elég lehet. így megnyugodva a változhatatlanba a tisztálkodáshoz fogtunk. Egy félóra sem telt el s a tisztiszolga segítségével egész üdén és tisztán léptünk ki az utcára, hogy a katonai parancsnokságnál jelentkezünk. Ennek gyönyörű palotájában aztán emeletről-emeletre utasítottak más és más szobába, míg végre felvilágosítottak, hogy utunkra vonatkozólag a zakrowi jegyzőkönyvvel befejeződött a katonai hatóságok szerepe és a továbbiakban a rendőrhatóságok intézkednek, így lublini tartózkodásunkhoz és az innen való elutazáshoz is a rendőrségtől kell engedélyt kapni. Neki indultunk tehát ezt megtalálni. A krakkói kapun túl meglehetősen eldugott helyen van, de hamar odajutottunk. Egy rendőrtisztviselő elé kerültünk, aki átvette iratainkat és egy óra múlva rendelt vissza magához. Az óra leteltével újra megjelentünk s a tisztviselő a szomszéd terembe utasított azzal, hogy iratainkhoz itt jutunk hozzá. A nagy terem közepén korlátal volt elválasztva s míg az egyik felén csak egy hosszú asztal volt elhelyezve csupa útlevéllal, addig a másik fele tömve volt emberekkel, akik szintén útleveleikre vártak.

Megijedtünk. Meddig fog ez tartani? Mikor kerül reánk a sor? Paczolay doktort biztattam, hogy menjen vissza és mint a Ferencz József-rend lovagja eszközölje ki ügyünk soronkívüli elintézését. Míg ő odajárt, addig néztem, mi is történik itt? Hát amit láttam, egyszerre eszembe hozta mindazt a sok olvasott raffineriát, amit az orosz rendőrség az útlevelek láttamozása, a személyazonosság igazolása körül már a béke idején is elkövetett. Ebben a teremben ugyanis ujjlenyomatokkal látták el az úti leveleket és úti könyvecskéket. A néven szólítottak az emelvényre kellett menni s ott balhüvelykuját pirosfestékes párnán kellett megfeszíteni s aztán előbb egy könyvbe, majd az útlevelekre reászorítani úgy, hogy az ujjának nyoma itt is ott is megmaradjon. Míg holmi gyanús alakokkal történt a dolog, fel sem vettem. De mikor láttam, hogy jól öltözött urakra, elegáns asszonyokra sem vár jobb sors, kissé nagyot dobbant a szívem. Bántott a dolog, hát ha velünk szemben is ezt a lealázó eljárást alkalmazzák?! Bántott, mert utunknak ez az epizódja itthon alighanem sok rossz tréfának lett volna az alapja. De nem sokáig kellett aggódni, mert Paczolay közben visszatért és jelezte, hogy itt nem jó helyen vagyunk, a mi irataink az épület egészen más szárnyában várnak reánk. Úgy is volt. Egykettőre hozzájutottunk s aztán gondtalanul siettünk ki a rendőrségtől. Paczolay dr. újra a katonai parancsnoksághoz ment, hogy engedélyt nyerjen utunk eredménytelenségének haza való megsürgönyözéséhez; én pedig újra

sétát tettem, hogy a rendelkezésünkre álló kis idő alatt is minél többet láthassak Lublin érdekesebb részeiből.

Különösen a fel- s aláhullámzó ember-tömegeket néztem. Pogány József előbb említett művében ugyanis a következőket írja róluk: »Aki a lengyel nemzeti extázist akarja látni, annak nem Varsóba vagy Lodzba, hanem Lublinba kell elmennie. Aki érezni akarja, hogy születtek a híres és valaha egész Európa szívét megdobogtató régi lengyel forradalmak, az Lublinban láthatja a lengyel extázis hangjának magasra szökő lobogását. Maga a cárizmus fokozta izzásig Lublin lengyel hevét. Elszakította a lublini kormányzáság egy részét a nagy lengyel masszától és egyszerűen parancsot adott, hogy ezentúl ez a vidék tisztán orosz terület és fejetetejére állította azt a valóságot, hogy Lublinban és környékén csak lengyelek és ukrainaiak élnek. Az oroszosítás munkája Lublinban folyt a legvadabb erővel, érthető tehát, hogy a cárizmus ellen hevülő lengyel extázis itt jutott el a legmagasabb hőfokok fehér izzásáig.«

Kíváncsiságom azonban nem teljesült. Az embertömegek hullámoztak, de a szóban forgó extázisnak semmi nyomát sem láttam. Igaz, hétköznapi volt, a munka napja, a harcterekről sem jelentettek különös sikereket, tehát nem volt ok az extázis kitöréséhez és mutogatásához. De épen az a tény, hogy annyi fegyverképes férfit láttam itt, mint utunkban sehol másutt s hogy a légionisták kilenc tizedrésze itt Lublinban csupa fiatal gyerek,

mutatja, hogy a Pogány által annyira kicicsért extázis most a jelenben aligha lehet más, mint egy-egy nagyobb harctéri siker után kijáró utcai demonstráció, amelyről elhiszem, hogy nagyon zajos lehet, mert a lubliniak az utcán sétálva is elég hangosan diskurálnak. Azt gondolom Pogányt szocialista hajlamai tévesztik meg. Mert tény, hogy Lublin sok gyára révén az orosz szocializmus egyik főhelye volt, tény az is, hogy a háború előtti évtizedekben ezek a szociális szakszervezetek sok sztrájkot rendeztek viszonyaik rendezésére, tény végül az is, hogy ezekben a bérmozgalmakban Lublin lakossága nagyon sokszor tüntetett a munkások érdekei mellett. Azt is megengedem, hogy csapataink benyomulását nagy örömmel fogadták. De azóta sok víz lefolyt a Pisztricán s most már a légionisták is jobban lelkesednek a szépen kifestett lengyel asszonyok és leányok egy-egy bájos mosolyáért, mint a lövészárókért vagy a vitézségi érmekért. A formaruhát hordják, de nem azért, hogy komolyan katonáskodjanak, hanem azért, hogy a gyöngéd női nemnél így könnyebben hódíthassanak.

Sétám alatt meglelégedéssel láttam, hogy a katonai könyvkereskedésben megtartják a paritást. Magyar könyvek bőségesen voltak benne. Csak azon panaszkodtak, hogy amíg Berlinből és Bécsből rövid idő alatt megkapják a pótlásokat, addig Budapest állandóan késedelmeskedik. Pedig ha látnák, hogy a különböző helyekről ide szakadt magyar katonák milyen örömmel várják a magyar

könyvet, tudom, nem késlekednének a küldéssel, hanem gyorsan intézkednének.

Ozsonnára Lublin legelőkelőbb cukarniájában voltunk, amely pompás nagy helyiség a kereskedelmi bank palotájában virágos terrasszal és válogatott közönséggel. De milyen pompás volt a helyiség, olyan szegényes volt az ennivaló. Csak tea és sütemény volt kapható. Pedig a két napos szekerezés alatt összekínzott belsők ugyancsak kívánt volna akár jegeskávét, akár valami fagyaltfélét.

A vacsorával azonban annál jobban jártunk. Kívülről igénytelen helyiségnek látszott, ahová utasítottak, de belülről annál kedvesebb volt, mert csupa kisebb helyiségekből állt, ahova kisebb társaságok zavartalanul vonultak el. Az ételek ízesek voltak és olcsók, az italok azonban jók voltak, de nagyon drágák. 1 pohár sör ára 1 korona; 7 deci asztali bor pedig 13 korona. A pezsgő legdrágábbja 80 korona, legolcsóbbja pedig 36 korona.

Majdnem éjfélig beszélgettünk e kellemes helyen útitársammal. Itt írtuk meg a képeslapokat, amiket hazaszántunk s itt vettem jegyzékbe lublini tapasztalatainkat is. A reánk váró fogadói otthon ugyanis semmi jóval sem biztatott. Annál kellemesebben csalódtunk, mikor hazaérve szobánkat rendbe hozva találtuk. A jólelkű román tiszt szolga csodát csinált Kifogástalan tisztaságú külsőbe húzta az ágyneműt, kisöpört, szellőzött és rendbe rakott mindent úgy, hogy egész kellemes lett a jöttünkör olyan undorítóan piszkos szoba ...

Aztán lepihentünk. Már-már álomba merülünk, mikor hangos kacagás és beszélgetés

hangzott át a szomszéd szobából. Bécsi hölgyek voltak. Jókedvűek, beszédesek és kacagók. De csak addig, amíg barátom reájuk nem szólt. Mert arra csend lett. És mi elalhattunk.

Ivangorod-Radom-Kielce Oranica.

Bár nagyon jól esett volna mindkettőnknek a hosszabb pihenés, a mi román tiszt szolgánk zörgetésére szombaton már hajnali három órakor talpon voltunk, hogy a négy óra előtt kilenc perccel induló vonatot elérjük. Kocsin akartunk a vonathoz menni, de olyan hihetetlen árat kértek, hogy inkább »per pedes apostolorum« mentünk. Tehettük ezt, mert a mi jó katonánk a vasúthoz annál inkább szívesen hozta a paktáskáinkat, mivel az este megtudta, hogy három nap raulva ő is jöhet utánunk szabadságra. Örömeben még fáradozásáért is alig akart valamit elfogadni. Csak amikor azt mondtuk, hogy a gyerekeinek vásároljon valami lublini emléket, akkor vágta boldogan zsebre a kapott összeget. . .

Az állomásra idejében értünk ki. Kényelmesen ihattuk meg a jó forró teát és ami még jobban esett, magyar újságokat is vehettünk. A következők járnak ide; Pesti Hírlap, Pesti Napló, Az Újság, Érdekes Újság, Tolnai Világlapja és a Borsszem Jankó. Mindegyikből vettünk egy-egy számot s aztán neki ültünk olvasni, kíváncsiak lévén: mi hír otthon? Ugyanezt folytattuk a szom-

bâti nap miatt majdnem teljesen üres vonaton is. Az egész kocsiiban csak ketten voltunk. Újságolvasásunk azonban nem sokáig tartott. Útitársamat hamar elfogta az álom, én pedig letettem a lapot, mert inkább érdekelt a vidék.

Termékeny sík földön jártunk, mely mindenütt jól megvolt művelve és gazdag termést ígért. A háború pusztításából sem látzott semmi. Az egymásután elmaradó falvak mind épek és sértetlenek voltak. Mótyc, Naleców, Wawolnica, Klementowice házainak kéményeiből olyan barátságosan szállt föl a füst, mintha minden háznál pompás reggelivel várták volna az arra vetődő idegent . . . Pulawy azonban szétlőtt házival annál szomorúbban hirdette, hogy már erősen közelébe jutottunk az oroszok egyik büszke erődítésének: Ivangorodnak. És csakugyan. Egymásután tűntek fel a vár magjától hat-hét kilométerre eső külső védművek . . . Tizenöt-húsz-huszonöt-szörös drótsövények, farkasvermek, a spanyollovak ezrei, aztán a pompás, sokhelyütt emeletes lövészárkok. Míg feléjük tartott vonatunk, alig láthattunk belőlük valamit, de amint keresztül haladtunk rajtuk, akkor láttuk, hogy milyen nagyszerűek. Vasbeton mind tetején földdel takarva. Még a futóárkok oldalait is fonás védi a beomlástól. S a sok sok árok között itt is ott is felbukkan a külső erődök páncéltornya egészen sértetlenül, mintha most is az ellenség támadására várna. Eleinte csodálkoztam ezen, de amikor itthon jobban átlapoztam Ivangorod elfog-

lalásának leírását, megértettem a dolgot. Mi ugyanis Lublinból délkeleti irányból jöttünk Ivangorodba, holott ennek elejét az északnyugatról, nyugatról, délnyugatról és délről jövő támadások idézték elő. – íme a jelentések. 1915. július 22.: Lengyelországban a radom novoalesandriai út mindkét oldalán Woysch vezérezredes német csapatai áttörték az oroszoknak Ivangorodtól nyugatra és délre várszerűen kiépített főállását, utána a mi csapatainkkal vállvetve az egész arcvonalon visszavetették az ellenséget a várba, melyet immár szorosan körülfogtunk» – »Jul 23 ... a Visztulától nyugatra ... a szövetségesek a folyamig és az ivangorodi várövig nyomultak elő,« – »Jul. 24 . . . Ivangorodtól nyugatra néhány hasztalan orosz előretörés.« »Jul. 24. Ivaugorodnál néhány gyöngye előretörést visszautasítottunk.« »Jul. 28 . . . Ivangorodtól nyugatra egy ellenséges előretörés tűzünkben összeomlott...« »Julius 30. Ivangorodtól északnyugatra a Radomka-torkolat mindkét oldalán súlyos harcokban július 28-án több helyen kieroszakoltuk az átkelést a Visztulán.« »Julius 31. Ivangorodtól északnyugatra a Visztula keleti partján előrenyomult német erők heves támadásokat utasítottak vissza.« »Augusztus 1 . . . Ivangorodtól északkeletre a keleti partra előrenyomult német csapatok tegnap egy fontos támaszpontot elfoglaltak az oroszoktól . . .« »Augusztus 2 . . . Ivangorodtól nyugatra erdélyi ezredeink szuronyal elragadták az ellenségnek nyolc lépcsőzetesen alkotott betonozott támaszpontját.

Ivangorod körül a félkör jelentékenyen szűkebbre szorult.« – »Augusztus 3 ... Az oroszok, akik Ivangorodtól nyugatra befészkeltek magukat, aug. 1-én kivívott győzelmünk hatása alatt vonalaik legnagyobb részét visszavonták a várövezet felé. Ivangorodtól északnyugatra a németek sikeres harcok között a Visztula előtti széles erdőövezeten áthatoltak.« »Augusztus 4. Ivangorodnak a Visztula balpartján fekvő nyugati része kezünkben van.« »Augusztus 5. A májusi csata óta kivívott sikereinket Ivangorod és Varsó bevétele koronázta meg. A mi csapataink ma megszállották Ivangorodot . . .« Nem csoda tehát, ha mi délkeletről jövén sértetlen állásokat, páncéltornyokat, erődöket láttunk. Ezek nem estek támadásaink vonalába, ezeket az oroszok önként ürítették ki akkor, mikor már Ivangorod magját, a főerősséget rommá lötték annyira, hogy nem tarthaták többé. A Visztula nyugati partján felállított messzehordó 30 és felesünk, meg a német negyvenkettesek ugyanis, miután a külső erődöket 15-ös és 21-es ágyúk lötték, nem annyira az előtérben levő ezen külső erődítések ellen dolgoztak, hanem, amint kellő távolságba értek, rögtön magát a vár centrumát lötték. És oly eredménnyel, hogy oláh bakáink székely és magyar tisztek vezetése alatt épen az így rommá lőtt főerőd-del szemben verhetek hadihidat a Visztulán, miután az oroszok a vashidakat úgy a Wieprzen, mint a Visztulán felrobbantották. 6 óra 56 perckor mi is átrobogtunk a Wieprz helyreállított hídján s a következő

percben már előttünk volt az oroszok büszkesége: Ivangorod. De milyen állapotban. Rettenetes volt nézni. Például motoros ágyúink egyike telitalálattal fogta Ivangorod centrumának egyik kaszárnáját. Egy mély gödör maradt helyén, melyet a fal törmeléke borít. A vár főerődje pedig épen úgy omlik bele a Visztula habjaiba, mintha még most is reája nehezednék a telitalálat óriási terhe. A vár védőszentjének Miklósnak tiszteletére gyönyörű orosz bazilikát is építtetett a cári hatalom, de részben ez is áldozatául esett a mi tüzelésünknek. A légi bombák ellen csak megtudták védeni, mert gályákkal földték be tetejét, de a térképről dolgozó ütegek annál jobban eltalálták a mikor észrevették, hogy kupolája tüzérségi megfigyelő helyül szolgált. Ivangorod eleste súlyosan érintette nemcsak az orosz hadvezetőséget, hanem az orosz közhangulatot is. Különösen azért, mert Ivangorod ha nem is volt tulajdonképpen igazi vár, mégis az oroszok egyik modern erőssége volt – Varsó védelmére. 1842-ben épült egészen új tervek szerint, mint a Novogeorgijevszk és Breszt Litowszk várháromszög egy tagja abban a szögletben, ahol a Wieprz a Visztulába ömlik. De bár új és modern tervek szerint épült, Ivangorodnál is megmaradt az orosz erődítések legnagyobb hibája, az, hogy a külső erődítések övezete szűk körzetű maradt. Ők maguk is észrevették ezt és 1855-ben, majd 1879-ben meg is nagyobbították úgy, hogy százezer harcos befogadására volt alkalmas. Ha mindezekhez hozzávesszük, hogy ágyúkkal, muníciókkal

és élelmiszerekkel is bőségesen, volt ellátva, érthető, hogy Oroszország szemében a főerődre mozaikból kirakott Szent Miklós képe a legyőzhetetlenség simboluma lett . . . S talán nem is csalatkoztak volna, ha a központi szövetségesek technikai készségé nem haladt volna előbbre és előbbre.

De így! Tizenöt nap elég volt, hogy tönkre menjen és elpusztuljon. A győzelmes hadseregek még a nevét is eltörölték. Az ott maradt romok, melyeket részben kijavítottak, új nevet kaptak. Ivangorod nincs többé. Helyén Deblin áll s ebben is csak annyi az élet, amennyit az ott állomásozó öreg népfölkelők hoznak bele, akik a romok eltakarításával foglalkoznak.

Ivangorodnak, illetve most már Deblinnek jelenleg még egy nevezetessége van. Ez ugyanis az osztrák-magyar katonai kormányzásnak végső állomása. Ettől fölfelé minden meghódított terület a német katonai kormányzás alá tartozik. Ezért az ágyúzás, meg a visszavonult orosz csapatok gyűjtogatása következtében földig lerombolt régi pályaudvarhelyén két ideiglenes épületet emeltek. Az egyik Deblin Ostbahnhof, a másik pedig Deblin Westbahnhof büszke nevét viseli. Ez a németeké, amaz a miénk s a kettő között körülbelül két kilométeres távolság van, melyen keresztülhaladni már csak német katonai engedéllyel és a civilutasokkal szemben nagyon szigorú vámvizsgálat mellett lehetséges.

Itt sajnáltuk igazán azt is, hogy Lublinban egy katonatisztel sem tudtunk össze-

ismerkedni. Mert ha ez megtörténik, akkor hazautazásunknak még érdekesebb útirányt választhattunk volna. Nekünk ugyanis most Ivangorod, Radom, Kielcén keresztül kellett jönni, míg akkor az ő közbenjárására kieszközölhettük volna hogy Ivangorod, Varsó, Cestochova irányában jöhessünk haza. Varsó ugyanis már csak egy ugrás Ivangorodhoz. Alig száz kilométer. Vonaton három óra alatt elérhettük volna. De hát hiába sajnálkoztunk. Most már nem segíthettünk rajta s így csak vágyó szemmel néztünk abba az irányba, ahol a régi lengyel fővárost gondoltuk . . . Kutató szemünk azonban az erdőségeken és a pompásan tiszta égbolton kívül mást nem látott.

Pár perc múlva már a Visztulának a mi dunai indáinkkal is versenyző új hídján rogtunk keresztül, hogy innen kezdve még jobban megismerhessük a nagy lengyel síkság érdekes sajátságait. Hol illatos fenyőerdőn mentünk keresztül, hol pompásan zöldelő réten. Majd jó termést ígérő földeket láttunk, majd meg olyan homokterületeket, melyeken egy fűszál se zöldült s amelynek homokja a napsütésben oly vakító volt, hogy reá tekinteni is alig lehetett. A közbeneső falvak kevés háborús pusztulást mutattak, de a vasúti állomások mind le voltak égve. És hogy annak idején a hidakat is felrobbantották, azt a pályatest mellett heverő össze-vissza görbült hídalkatrészekből láttuk... A mostani hidak mind újak s a mi vasúti ezredeink felkészültségének bizonyosságai, mert igen-igen rövid idő alatt állították helyre.

Egymásután maradtak el Zajezerze, Ba-

kowiec, Garbatka, Zagozdzon, Jedlnia községek és egynegyed tízkor feltűntek a Mlesna patak mellett épült Radom tornyai és házai. Radom már a béke idején is kereskedelmi központ volt körülbelül 50 ezer lakossal, 3 sörgyárral, 4 bőrgyárral, gőzmalmokkal és sok pénztintézettel. Most a háború alatt azonban fontossága csak emelkedett. Egyik legfontosabb etappe városunk 1915 július 19-én került sértetlenül csapataink kezére s attól kezdve hadvezetőségünk itt halmozza fel óriási raktárakban mindazt az élelmet, ruhát, municiót, takarmányt amire az előrehaladt seregeknek szüksége van. S hogy ezek a dolgok fennakadás nélkül idejében helyükre érkezzenek, Radomban állították föl a cs. és kir. hadivasutak igazgatóságát is. Maga a város semmit se szenvedett a háború pusztításaiból, gyáraiban is fennakadás nélkül folyik a munka, csak óriási pályaháza lett a tűz martaléka. Épen ezért nem is csodálkoztunk, hogy a pályaudvaron hullámozó közönség olyan hangulatban volt, mintha soha egy pillanatig sem esett volna a háború borzalmas útjába. Megjegyzem, hogy az állomási épület helyreállításán erősen dolgoztak s azóta már bizonyosan kész is. Kár, hogy a város több mint egy kilométerre esik az állomástól, mert így a városból keveset láthattunk. Pedig rendezett, szép városnak mondják. Néhány régi temploma van és több kolostora. Nagy tere régi házairól híres, míg főútja, aztán az ulica Lubelska és Warszawszka sok új palotával pompáznak. Magasabb fokú kereskedelmi iskolája mellett

van gimnáziuma és reáliskolája is. Nagy nyilvános könyvtára kényelmes olvasó szobákkal rendelkezik. Jól felszerelt, tágas kórháza sok sebesült katonánknak nyújtott enyhülést és szerzett gyógyulást. Szállodáiról, kávéházairól és vendéglőiről katonáink sok jót beszélnek. S mint minden városban, ahol sok katona van, úgy Radomban is eleven az éjjeli élet, dacára az ott is érvényben levő zárórarendeleteknek.

Radom különben egyike Lengyelország régibb történelmi városainak. Nagy Kázmér lengyelkirály 1364-ben alapította. 1505-ben falai között üdvözölte azt a lengyel országgyűlést, mely Lengyelország jövődjére óriási kihatással volt. Ez az országgyűlés állandósította ugyanis a lengyel nemesség veszedelmes kiváltságait. 1656-ban háborút is látott, mert a svédek Radom mellett győzték le a lengyel csapatokat. Még egy történelmi dátuma van s ez az 1767. június 23., amikor Radziwill Károly hercege vezérlete alatt itt jött létre a konföderáció a dissidensek védelmére. Azóta semmi különös szerepet sem játszott. Csak az utóbbi évtizedekben vett fejlődése nagyobb lendületet. Ennek arányát lakosságának szaporulata mutatja legjobban. 1870-ben 11339 lakosa volt, 1894-ben 24038, most pedig a mi részünkről rendezett háborús összeírás körülbelül 50000 lelket állapított meg. Bár az sem lehetetlen, hogy ez a nagy szám onnan keletkezett, hogy a háború miatt a falusi lakosok közül is sokan ide költöztek.

Radomot elhagyva Skarzyskóig a környék

képe nem változott. Olyan maradt, mint volt Ivangorod és Radom között. Csak a községek pusztulása mutatott nagyobb arányokat. Rozki, Jastrzab, Szydłowiec, Skarzysko, Suchedniów, Zagnansk többé-kevésbé mind hirdetői annak, hogy az oroszok e tájon is nagyon erősen védelmeztek minden lépésnyi földet a mi előretörtető csapatainkkal szemben. Persze hiába.

De észrevettünk még valamit. S ez az, hogy minél több nyomát láttuk a pusztulásnak, annál közönyösebben néztük. Míg az elsőket bensőnkben mélyen megrendülve néztük, addig az ittenieket már fel se vettük. Hidegen hagytak. Egészen beleéltük magunkat abba a gondolatba, hogy ez nem lehet másként, mert ez a háború.

* * *

Amint Skarzyskót elhagyta vonatunk, egyszerre megváltozott a tájék képe. Az eddigi sík vidék egyre lankásabbá lett, míg úgy félegy tájban észrevettük, hogy a Lysa-Gora 500-600 méter magas hegyei között járunk. Egy helyen omladozó több tornyú várromot is láttunk, mely a vidék érdekességét erősen növelte.

Majd egy jó hosszú kettős alagút következett, melyet az oroszok annak idején felrobbantani próbáltak, de kevés sikerrel. Mert csak az egyik nyilast torlaszolta el a leomló törmelék s ezt a mi katonáink hamar eltisztították. Még jóformán meg se nézhettük a leomlás helyét, mikor a vonat fékezéséből észrevettük, hogy állomást értünk. Ki-

tekintettünk s láttuk, újra jeireutos helyen vagyunk.

»Kielce« – kiáltotta a vasutat kísérő feldzsandár s mi annál jobban érdeklődtünk, mert a gorlicei áttörés után Lublin elfoglalásáig itt székel a meghódított orosz Lengyelországi területek katonai kormányzósága. A 35 ezer lakosságú város az állomástól körülbelül 1 kilométerre a Szilnica partján terül el. Az orosz uralom alatt kormányzósági székhely volt. Egyben katolikus püspöki székhely is káptalannal és papnevelőintézettel. Van erősen látogatott gimnáziuma. Az apácák pedig felsőbb leánynevelőintézetet tartanak fön. Két katolikus templom van benne és 1 orosz. Ezeken kívül a zsidóknak is van egy nagyobb zsinagógájuk.

Kielce régi város. 1173-ban alapította Gedeon krakói érsek. Ugyancsak ő építtette a mostani püspöki templom helyén az első templomot is, de csak 1635-ig volt meg, amikor is IV. Ulászló lengyelkirály és egyúttal krakói érsek építtette a jelenlegi templomot. Ennek semmi műtörténeti jelentősége nincs. Csak annyiban érdekes, hogy e templom hirdetője annak a szomorú ténynek, hogy a lengyel királyok is követték a nyugati országok fejedelmeinek, királyainak és császárainak szomorú példáját, akik nem egyszer megtették, hogy a jobb javadalmazású püspökségeket világiaknak adományozták. S ami aztán az egyház és állam között a szomorú investitúrák harcokra vezetett.

Ez esetben a dolog így történt. 1631-ben meghalt Lipski András a krakói érsek. III.

Zsigmond lengyel király a dus javadalmazásit krakói érsekséget a trónörökösnek, Ulászlónak adományozta, aki azonban nem volt pap, hanem csak a jövedelmeket húzta és maga helyett egy más püspökkel láttatta el aztán a püspökség lelki ügyeit. A kielcei templomot azonban a templom falába helyezett tábla szerint újjáépíttette. 1632-ben III. Zsigmond király halála után IV. Ulászló lépett nyomába, de még mint király is négy évig birtokolta a jövedelmeket s csak 1636 ban adta át bizalmas kancellárjának Zadzik Jakabnak, aki addig chelmi püspök volt.

Ez építtetett azután a templom mellé 1642-ben egy pompás négy tornyú palotát a maga és utódai, a krakói püspökök számára nyaralóhelyül. Hogy mily súlyt helyezett Zadzik Jakab e palota felépítésére, legjobban mutatja az a tény, hogy e palota lett Kielce-nek műtörténeti érdekessége. A palota több terme ugyanis Dolabella¹ hírneves olasz festő freskóit őrzi. E freskók majdnem mind történeti tárgyúak. Az egyik III. Zsigmond lengyel király egyik nevezetes haditettét örökíti meg: Szrnolenszk 1611-ben történt elfoglalását; egy másik pedig Moszkvának 1612-ik évi égését ábrázolja – több más kéy Zadzik Jakab püspök és főkancellár

¹ Dolabella Tamás a velencei festőiskola egyik jelentékeny nevű tagja, született 1570-ben Belluno olasz helységben és meghalt 1650-ben Krakóban. Három lengyel királynak III. Zsigmondnak, IV. Ulászlónak és János Kázmérnak volt udvari festője. Képeit jellegzetes csoportosítás és pompás színhátások jellemzik. Számos tanítványa és követője volt.

szereplésének dokumentuma; majd egy az V638 évi varsói országgyűlést eleveníti meg. Érdekes a palota díszterme is, amelyben a krakoi püspökök képei vannak a falon elhelyezve. A 71 kép közül az első Miecislawot az első keresztény lengyel fejedelmet ábrázolja 965-ből a második pedig az első krakoi püspököt Prokoriust, aki 970-988-ig ült a krakoi püspöki széken.

A palotát pompás park övezi a mely annakelőtte még sokkalta nagyobb volt. Hiszen az oroszok egy részét sétatérnek szakították el, a másik jó részét pedig beépítették. De azért még most is elég nagy és árnyas fasorai alól pompás kilátás nyílik Karcowka községre és 1624-ben épült kolostorára.

Amint ezekből látható, Kielce eredetileg nem volt valóságosan püspöki székhely, hanem csupán a krakoi érseknek volt egyik alkalmi rezidenciája. Csak mikor Lengyelországot végleg felosztották és Krakó Ausztriának jutott, akkor állították fel a szentszék és az orosz kormány a kielcei püspökséget. De hogy az orosz kormány nem sok jóindulattal kezelte, azt legjobban az a tény mutatja, hogy legtöbbször nem is volt betöltve. Mindössze 3 püspök volt egy század alatt. A mostani Losinski Ágoston 1907 óta vezeti a kielcei püspökség ügyeit.

Ő azonban nem az imént leírt palotában lakik, valamint elődei sem rezideálhattak benne. Az oroszok kormányzósági palotának foglalták le s a püspöknek új palotát építettek a templom másik oldalán. Persze ez már kevésbé jelentős. Itt van a seminarium

is, mögötte pedig a most már becsukott és gazdátlan öt kupolás nagy új orosz templom, melynek kék színe még az állomásra is kirikított.

Kielcének a háború alatti jelentősége azonban egészen más irányú. Eleinte, mint már említettem itt székel a meghódított ország-rész katonai parancsnoksága. De ha ezt később Lublinba helyezték is át, Kielce jelentősége azért megmaradt. Itt székel ugyanis az a cs. és kir. katonai főerdészeti igazgatóság, mely a meghódított területeken 320 ezer hektár erdőséget igazgat. Itt készülnek az erdőségek kitermelésének tervei, melyet szintén katonák hajtanak végre. Az így kitermelt famennyiség nagy része a katonai szükségletek fedezésére szolgál, de jut belőle elegendő a lakosság elpusztult lakóhelyeinek építésére is. Ez áll a lucfenyő erdők kitermelésére, mert a kitermelt nyárfákat gyufagyárok kapják.

Még ennél is fontosabb az, hogy Kielce környékén a hegyekben igen sok rézérc van és ezért már a régi időkben is erősen bányászták. Van ugyanis egy régi feljegyzés, mely azt mondja, hogy 1511-ben a hollandok 70 hajóra való rezet vásároltak Kielcében. – A bányákat csak 7-8 év előtt szüntette meg az orosz kormány – nem tudni, mi okból? A mi Kielcében székelő cs. és kir. bányavezetőségünk azonban erős kézzel fogott hozzá a rézbányák felkutatásához. Már 1915. június havában három tárnát meg is nyitott s ugyanazon év novemberében rendszeres üzembe vette. A termelés sok re-

ménységet váltott valóra, mert a bányáknak érc tartalma majdnem 70 százalékos.

Hogy azonban Kielcében csakugyan rendes, nyugodt és békés élet folyik, azt abból láttam, hogy amikor vonatunk kigördült az állomásról, a pályatest mellett egy csomó fiatal kispap végezte délutáni sétáját. Oly gondtalan vidámsággal járták a poros utat, mintha a háborús borzalom őket teljesen elkerülte volna. Hogy a kielcei egyházmegye jövő reménységei hogyan éreznek és gondolkoznak? azt nem tudom, de azt szívből szerettem volna odakiáltani nekik a robogó vonatról, hogy mostani püspökük szavát fogadják meg, aki nem átallotta egyik nála járó tudós egyetemi tanárunknak: Szádecky Lajosnak megvallani, hogy ami szerencsés előrenyomulásunk által »új és virágzó korszak virradt egyházmegyéjére és végleges szabadság nemzetére.«

A szándék azonban csak szándék maradt, mert mire megvalósíthattam volna, már messze jártunk. Utunk innen aztán egész Granicáig semmi különös változatosságot nem nyújtott annak dacára, hogy még három kormányzóságon vitt keresztül a jedrzejów-in, a miechow-in és az olkusz-in. Arra azonban ügyeltem, hogy akkor az ablaknál legyek, mikor vonatunk a Nida hidján robogott keresztül, mert látni akartam azt az erősfolyású folyócskát, melynek partjai anynyi időn keresztül szerepeltek a harctéri jelentésekben.

Miután így a vidék már semmi különös látnivalót sem ígért, a hosszú utazással járó

unalom elűzésére beszélgetésbe fogtunk, melybe olykor-olykor a vonatkísérő tábori zsandárt is bevontuk. Tőle kaptunk magyarázatot arra az általunk csodálatosnak látszó dologra, hogy bár az első osztályon csak ketten voltunk s a másodosztály telisteli volt utasokkal, hozzánk még csak be sem nyitott senki. Ott ugyanis a vasutakon szigorú katonai rend van. Senki sem utazhatik magasabb osztályú kocsin, mint aminőre jegye szól. Ha mégis megkísérli valaki, akkor hamar rajtaveszt. Elsősorban 20 korona bírságot kell fizetnie, azután a legközelebbi állomáson leszállítják, hogy új jegyet váltson. Ez még a legkevesebb, mert megtörténhetik, hogy szörszálhasogató állomásparancsnok elé kerül, akkor az illetőt kihágás miatt igazolásra állíttatja elő. Ennek pedig senki sem óhajtja magát kitenni. Ezt hallva, a mi szörnyűséges vasúti viszonyaink jutottak eszembe, a tülekedések, az alacsonyabb osztályú vasúti jeggyel való magasabb osztályok megtöltése s arra gondoltam, hogy a rend kedvéért talán nálunk sem ártana, ha ilyen szigorú szabályok lennének érvényben és azok betartására az erőskezü tábori zsandárok ügyelnének.

Ennek az erős kéznek különben más tényekben is láttuk a nyomát. Így például Przysiekától kezdve utunkat olyan jajgatás és sírás kísérte, hogy az sokszor még a vonatunk dübörgését is elnyomta. Ennek okát is a vonatot kísérő tábori zsandár adta. A sírás és jajgatás oka a rekvirálás volt. A csendőrség ugyanis nemcsak a jegyeket és

utazási igazolványokat ellenőrizte, hanem a podgyászokat is. Aki csak egy kiló krumplit vitt igazolvány nélkül, attól azt irgalom nélkül elkobozták. Rossz volt a jajgatást hallgatni, de még rosszabb volt nézni, amikor az állomásokon lelökdösték a vonatról ezeket a szegény asszonyokat, lányokat és gyerekeket, hogy rongyos paktáskáikból, foltzott zsákjaikból erőszakkal kirázzák az igazolás nélkül magukkal hozott élelmiszereket: lisztet, krumplit vagy hüvelyes-féléket. Sok a nyomorúságtól kiaszott kezével kapkodott a zsandárok kezében levő holmicskája után, más otthonlevő családjának nyomorúságát emlegette, de hiába. Ezeket a zsandárokat nem hatotta meg semmi. Könyörtelenül hajtották végre a parancsot. Annyira könyörtelenül, hogy a makacs kapaszkodóknak nem egy rúgásban is volt része ...

Ez az eljárás persze nem nagyon alkalmas arra, hogy kormányzásunk iránt a felszabadított lengyel néptől rokonszenvet és bizalmat váltson ki. Pedig mikor annak idején Diller vezérőrnagy Kielcében átvette a megszállott területek parancsnokságát s megjelentek üdvözlésére az előkelőségek, akkor azt hangoztatta, hogy oda fog hatni, hogy a katonai szigorúság határai között olyan méltányosság vezesse az alkalmazottak eljárását, amely nyerje meg az eddig elnyomott lengyel nép szeretetét. De ezt az ígéretet úgy látszik csak azok a galíciai tanítónők váltották be, akiket katonai kormányzóságunk a tanító nélkül maradt lengyel iskolákban alkalmazott. Ezek a pápaszemes kisasszonyok,

mint utunk alatt nem egyszer láttuk, csakhogy idehozták testvér lengyel szívük minden gyöngédségét, türelmét, csakhogy hozzánk hódítsák a jövő Lengyelország reményességét. Az édesanya gondos szeretetével tanítgatják szalmazúpos házikókban sok-sok nélkülözés között a nép gyermekeit a lengyel abc-re ...

De mi haszna. A mi rokonszenvet ez a néhány száz minden dicséretet megérdemlő tanítónő meg is szerez, azt az érzéstelen, a rendeletek betűjéhez ragaszkodó tábori zsan-dár talpa olyan egy-kettőre szétapossa,

A legszomorúbb azonban az hogy a harmadik évet túlhaladó háborús viszonyok közepette ennek a rideg zsandártalpnak is igaza van . . . Rend, fegyelem, beosztás és ellenőrzés nélkül még békében sera boldogulhat az állam. Hát még olyan háborúban, mint a mostani. Amikor minden oldalról körülkerítve csak úgy állhatjuk meg helyünket, ha mindannyian megtanulunk nélkülözni, lemondani s a javunkat célzó rendeleteknek engedelmeskedni.

Ám mindezek felett nem sokáig elmélkedhattünk, mert egyre jobban közeledtünk Lengyelország határához. Már Strzemieszycén jártunk, majd Kazimirzen s aztán a feldzsaudár is jelezte, hogy a következő állomás Grarica, ahol újra vámvizsgálat lesz és az igazolványok felülvizsgálata.

Így is történt. A hétórákor beérkező vonatunkról leszállva a fináncok kezébe kerülünk. De ezeknek is elég volt a hazulról hozott főszołgabírói igazolvány és nem vizs-

gálták meg podgyászunkat. Az igazolványokat vizsgáló fogalmazó úr azonban már nem volt ily előzékeny. Mikor ugyanis írásainkat megvizsgálva megkértük, hogy hazamenet Krakót is megtekinthessük, egyszerűen ezt válaszolta: »Az urak az eddigi úton eléggé kifáradtak, jobb lesz, ha egyenesen haza mennek« – és nem adta meg az engedélyt:

Borzasztóan bántott a dolog. Itt jární Krakó tőszomszédságában és meg nem tekinthetni ezt a híres várost, igazán nevetséges lett volna, eltekintve attól, hogy már egy kis pihenésre is reá szorultunk. Végre is odaszóltam a főügyész úrnak, hogy most megint jó lesz a Ferenc-József rendnek érvényt szerezni és az állomásparancsnoktól kérni a krakói engedélyt. Paczolay dr. be is ment hozzá s egy perc múlva már mindkettőnk igazolványán rajta volt az engedély, hogy Krakóba is bemehetünk. . .

Két óra múlva, egy kis késéssel, úgy fél tíz felé oda is értünk.

Krakó.

Elértük tehát a hajdani lengyel királyság híres városát is. De nagyon csalódtunk, mikor azt hittük, hogy most már minden akadály el volt hárítva s mi egy-kettőre szállodába kerülünk. Tévedtünk, mert nem helyeztünk súlyt arra, hogy Krakó erősség. Pedig ennek következtében most a háború alatt még a vasúti indóházból való kijutás is rendőrségi ellenőrzés alatt történik. Nem hagyhatja el az állomást senki az érkezők közül, míg az állomáson tartózkodó rendőrtisztviselő igazolványt nem ad. . . Mi erre nem gondolva, kényelmesen szálltunk ki a vasúti kocsiból, kényelmesen adtuk át podgyászainkat a hordárnak, csak akkor ijedtünk meg, mikor az előcsarnokban figyelmeztettek, hogy előbb gondoskodjunk az igazolvány megszerzéséről. Megijedtünk, mert az előttünk törtetett nagy tömeg már összepréselve szorongott a rendőrtisztviselő ajtaja előtt. S így el kellett készülnünk nemcsak arra, hogy jó későre kerül reánk a sor, de arra is, hogy mire kikerülünk, nem lesz már kocsi és a szállodákat is megtöltik az előttünk kimenők. De mit csináljunk? Sötét szomorúsággal álltunk a sor legvégére nem is gondolva arra, hogy közelebb van a segítség, mintsem gondolnók.

Amint ugyanis nagy búsan álldogáltunk, tanakodva barátommal, mi is lesz velünk? észrevettem, hogy a rend éber őre szemügyre vesz s miután meglátta, hogy pap vagyok, tiszteletteljesen int, hogy a korláton kívül kerüljek előre. Eleinte nem is gondoltam arra, hogy nekem int, de kérdésemre megnyugtatót, hogy igen engem, a főtisztelendő urat hívja, mire Pacolay drral egyszeribe a sor elejibe kerültünk, hogy aztán a rendőrtisztviselő elé jussunk, a ki átvizsgálta írásainkat, a következő igazolványt adta:

Name des Inhabers der Legitimation:	
<i>Kalman Jeszensky</i>	
Eingetroffen in Krakau am: <u>12 V. 17.</u>	
Hat die Festung zu verlassen am: <u>26 V. 17</u>	
Ein Überschreiten der Aufenthaltsfrist wird wenn hiezu nicht die Bewilligung der Abtheilung für Zivil-angelegenheiten eingeholt wurde, nach § 7 Punkt 2 der Kundmachung vom 5 September 1915 bestraft.	
P. H.	Unterschrift:
	<u><i>Olvashatatlan aláírás.</i></u>

Ezen írás boldog birtokában aztán rohanva fohantunk, hogy kocsira ülhessünk és szállást keressünk. A »Hotel de France« elé hajtottunk, mert az Krakó legjobb szállodája,

de bizony ott nem volt már hely. Próbálkoztunk még vagy három helyen, de egyikben sem volt szoba. Mindenütt arra hivatkoztak, hogy már azoknak sem tudnak adni, akik táviratilag rendelték szobát. Végre is az Ulica Florianskán levő Hotel Rosa-ban kaptunk mindketten egy-egy barátságosan tiszta és kényelmes szobát, meleg vacsorát, pompásan hűtött könnyű bort és ásványvizet. Miután az egész napi utón csak Kielcén és Granicán jutottunk egy-egy pohár sörhöz, az egész vacsorából a hűtött ital ízlett legjobban.

Azt hittem, hogyha mindezek után még a breviáriumból hátramaradt részt elmondom, csak le kell ülnöm, egy-kettőre csendes álom nehezül fáradt szempillámra.

De csalódtam. A kényelmesen jó ágyban még sokáig elkerült az álom. Az öröm, hogy ebbe a régi multú, történelmileg oly híres városba is eljuthattam, elhesegette az álmot és szinte elvonult előttem Krakó egész története.

Ami nem is volt csoda. Hiszen Krakó alapítása és története visszanyúlik abba a korba, ahol még nincs oknyomozó történelem, hanem csak az északi népek mondavilága él . . . Krakó alapításáról ugyanis a monda regél, amely szerint Krak vagy Krakus szláv fejedelem alapította Kr. után 700-ban úgy, hogy ott, ahol a Wilga vagy Rudava a Visztulába ömlik, ott van a Wawel hegye s ő erre építtette várkastélyát, míg népeit a hegy lába körül telepítette le . . . Itt élt Krakus fejedelem boldogan, senkitől sem háborgatva.

Halála után, fiúörökös hiányában a fejedelem szemérmes hajadon leánya, a lengyel költőtől annyiszor megénekelt szűzies és deli Wanda foglalta el atyja örökét. Uralkodása azonban kezdete volt azoknak a megpróbáltatásoknak, amelyekben Krakónak a történelem folyamán annyi része volt. Megjelent ugyanis Wanda udvarában Rytiger német fejedelem és feleségül kérte őt. Wanda elutasította Rytigert, miért is ez hadba szállt és el akarta foglalni a szép fejedelmi leány birtokát. Wanda azonban az amazonok példájára népének élére állt és véres csatában verte meg hódítani akaró ellenségét. De a sok-sok kiontott vér annyira reá nehezedett a fejedelmi leány túl érzékeny lelkére, hogy bánatának súlya alatt a Visztulába ölte magát . . . Ez a monda. Ezt történelmileg igazolni nem lehet, de a monda alakjai eleven valóságként élnek a lengyel költők műveiben, sőt Werner Zakariás¹ még drámát is irt róla.

Wanda után Lech, Leszek és Popiel szláv főnökök alá kerül Krakó, majd 840 körül a Piaszt nevű egyszerű paraszt ember foglalja el a különböző törzsek fölötti uralmat. Ennek az utódai alatt lép tulajdonképpen a történelem színe elé a lengyel nép s ezzel Krakó is. Így

¹ Werner Frigyes Lajos Zachariás-német költő és hírneves egyházi szónok született Königsbergben 1768. november 18. s meghalt jan. 17-én Bécsben. Gothevel és Madame de Städel szoros barátságban volt. Munkái 15 kötetben jelentek meg. Az említett dráma címe: Wanda, Königin der Sarmaten és Tübingában adta ki 1810-ben.

kétségtelen, hogy Boleszláv Chrobry (a hős) alkotta meg a krakói püspökséget 1000 körül. Igaz ugyan, hogy Gams egyháztörténeti író nagy munkájában (Series Episcoporum Ecclesiae Catholicae) Krakó első püspökének Prochoriust mondja, akinek képe a kielcei kormányzósági palotában is mint az első püspök emléke szerepel, de ez történetileg hitelesen nem igazolható. Ellenben történeti tény, hogy II. Boleszláv, akit a lengyel történelem Smialynak (bátor) nevez, 1079-ben Krakóban megkoronáztatta magát. Ez a koronázás borzalmas ténnyel végződött. A koronázást Sczepanowski Szaniszló, a szent életű krakói püspök végezte. A koronázás után beszédet intézett Boleszlávhoz, aki amilyen hős és bátor volt a harcmezőn, épen olyan dölyfös, makacs, durva és törvényt nem tisztelő volt a béke idején. A szent püspök mindezeket felemlítette beszédében és kérte, hogy változzék meg. A király pedig azzal válaszolt, hogy saját kezével ott a helyszínén szúrta le a püspököt, aki vértanú halálával Krakó dicsőséges védszentje lett.

A következő századból csupa szomorú emléket őriz Krakó. 1125-ben tűzvész pusztítja el, aztán háromszor dúlják fel a tatárok és pedig 1241-ben, 1260-ban és 1281-ben. De kiheveri mindezeket a pusztulásokat és egyre jobban és jobban fejlődik. Fontosságra és jelentőségre azonban mégis 1311-ben tesz szert, amikor Wladyslaus Lokietek (a kurta) lett a lengyel király és aki odahagyta Gnesent, az addigi királyi székhelyet és helyébe Krakót választotta; ahol 1320. január 20-án

meg is koronáztatta magát. Ez időtől kezdődik Krakó dicsősége. 1364-ben Nagy Kázmér megveti alapját a krakói egyetemnek, melyet véglegesen 1400-ban a Jagellóházi Wladislaus szervez meg. Az utána következő Jagellóbázi királyok pedig három századon keresztül mindent megtesznek, hogy székvárosuknak Krakónak díszét emeljék. Ami annyira sikerül nekik, hogy Krakó az akkori idők egyik legszebb városa lett.

A XVI. század vége aztán Krakó jelentőségének is végét jelenti. 1576-ban meghal az utolsó Jagelló-házi király s helyébe, miután felújult a lengyel nép szabad királyválasztási joga, négy évig tartó belső viszálykodás után Báthory Istvánt, Erdély fejedelmét választották királyukká, ki 1576 május 1-én nagy ünnepek közepette koronáztatta meg magát. Ő még megtartotta Krakót királyi székhelynek s maga is sokat áldozott fejlesztésére. Mikor azonban 1586-ban Báthory meghal és a lengyel királyválasztó országgyűlés a Wáza házból származó Zsigmondot választotta meg, egyszerre hanyatlott Krakó dicsőségének napja. Zsigmondot ugyanis atyjának III. János svéd királynak halála után 1596-ban a svédek is királyukká választották. Ennek következtében, hogy Svédországhoz is közel legyen, Krakót odahagyja és Warsót tette meg királysága székhelyévé. Krakó az ezután következő két század alatt csak koronázáskor üdvözölhette falai között az udvart, mert a koronázás helye mindig Krakó maradt. De ez nem sokat lendített sorsán. Régi dicsősége egyre

halványult es kopott. Nemcsak emelkedése állt meg, hanem a királyi pártfogás híján egyre visszafejlődött.

Lengyelország felosztásakor 1795-ben Krakó Ausztriának jutott. De nemsokáig, mert 1809-1814-ig a varsói hercegség kiegészítő része lett. Az 1814. évi bécsi kongresszus aztán újra másként rendelkezett, amennyiben Krakót körülbelül 1220 km² területtel köztársasággá változtatta és mint semleges területet Ausztria, Porosz és Oroszországok fenhatósága alá helyezte. A három védőhatalom 1815. május 3-án alkotmányt is adott a kis köztársaságnak. Törvényt a népképviselők hoztak, a végrehajtó hatalmat pedig az elnök mellett 8 szenátor gyakorolta. A kis állam azonban semmiképen sem tudott felvirágozni. Fészke lett annak a hazafias lengyel érzésnek, mely a feldarabolt Lengyelország felszabadítását tűzte ki célul. Itt gyűlemlett össze a leigázott lengyel országrészek minden elégedetlen eleme. Krakó volt ama kohó, amelyből a folytonos elégedetlenség tűzét szították s a honnan a lázadás üszkét hol ide, hol oda hajították. Aminek következménye az lett, hogy nem egyszer kényyszerült Krakó az orosz sereg befogadására. A védő hatalmak végre is megunták a folytonos nyughatatlanságot s 1846. november 4-éu aláírtak a bécsi egyezményt, amely szerint eltörlik nemcsak az 1815-ben adott alkotmányt, de eltörlik a krakói köztársaságot is s az egészet Ausztriába kebelezik. Anglia és Franciaország tiltakozott ezen határozat ellen, de a tiltakozásnak semmi ered-

ménye sem lett s így Krakó azóta Ausztriának kiegészítő része, majd egyik legfontosabb erősítése Oroszországgal szemben . . .

Elgondoltam aztán azt is, hogy Krakó mennyire nem idegen nekünk magyaroknak. Hiszen ami testvéri érzés a lengyel és magyar nemzet között fennlobogott és fennlobog, annak kiindulási pontja itt volt Krakóban, ahol az a lengyel királyi udvar székelte, a melyik századokon keresztül a magyar független királyi házzal nemcsak baráti, nemcsak szövetségi, nemcsak rokoni, hanem többször még ennél is szorosabb kötelékben volt. Gondoljunk csak arra, hogy már az 1339 évi Krakói országgyűlés Nagy Kázmér fiörökös nélkül való elhalálozásának esetére Nagy Lajos magyar királyt fogadja el örökösül. 1370-ben november 13-án mégis koronázzák őt Krakóban. Nagy Lajos halála után leánya Hedvig kerül a lengyel trónra. Viszont 1440ben a magyarok választják királyukká az akkori lengyel királyt Wladyslauszt vagyis Ulászlót. 130 év után ismét magyar ember kerül a lengyel trónra Báthory István személyében. Természetes tehát, hogy ilyen kötelékek és vonatkozások következtében Krakó sok-sok magyar embert látott falai között és sok magyar ifjú nyert kiképzést a krakói egyetemen. Nem csoda, ha Krakónak annyi magyarral érintkező lakossága igaz bensőséggel ápolta szeretetét a testvér magyarnemzet iránt . . .

Épen azért hittem, hogy ez a testvéri szeretet, ha a nagy lengyel nép szívéből kitörlődött is, itt Krakóban, a krakói polgárság-

ban talán még meg van. Reméltem, hogy másnap, mikor Krakót megtekintjük, nyomára akadunk . . . Akkor az a biztató reménység ringatott álomba, de most már tudom, hogy a magyar-lengyel testvériségből már itt is alig van több a semminél. Egy-egy szónoklat valami magyar társaskirándulás esetén, ez az egész. Itt is a régi nagy lengyel királyság után sóvárognak a lelkek. De ehhez erős nemzetek barátságára van szükségük. S a magyar nemzet szerintük maga is gyöngé . . .

*   *

Május 13-án gyönyörű szép tavaszi vasárnap virradt reánk. Az ég tiszta kékjét nem zavarta még csak egy parányi kis felhőcske sem. S így jó kedvvel ugrottam talpra. Mert ezt a napot Krakó megtekintésének óhajtottuk szentelni s kell-e biztatóbb valami annál, mint látni, hogy ebben az idő is segítségünkre lesz.

Útitársam még mindig az igazak álmát aludta, mikor én már teljesen rendben voltam. Nem is vártam reá, hanem kisiettem a szállodából, hogy valamelyik templomban idejében misézhessek. Nem kellett messze menni, mert már a szálloda kapujából kilépve látható volt Krakó legnagyobb templomának a Szűz Mária templomnak óriási tömbje. Kissé aggodalmaskodva tértem a sekrestyébe, mert nem tudtam, megengedik-e, „hogyan reverenda nélkül misézhessem? Nagy útra ugyanis alkalmasabb a papi civilruha, teher a nagy podgyász is s ezért a reveren-

dát itthon hagytam. De nem csináltak semmi nehézséget. Bemutatkoztam a sekrestye igazgatójának, aki igazolási adataimat se kérte, hanem azonnal megengedte, hogy szent misét mondhassak. Pár perc múlva már oltár előtt voltam, melyet a hívők nagy száma azonnal körültérdelt, én pedig bensőséges hálát mondtam a kenyér színe alatt kezeim közt tartott édes Üdvözítőnek jószágáért, hogy ami nagy utunkon megsegített minket. Az oltár előtt térdelő hívek alázatos ajtatoskodása mélyen megindított. Mindegyiken, úron és szegényen meglátszott, hogy megalázódásuk nem közönyös szokásból fakadt, de abból az erős és eleven hitből, mely tudja, hogy a borzalmas háború vérzivatarában és lelket szárító nyomorúságában nincs más vigasztalás, nincs más fentartó erő, mint az Isten fiának, a mi Urunk Jézus Krisztusnak vigasztalása . . . Szívembe markolt, mikor az Úrfelmutatáskor magasra emelt Üdvözítőt körül szállta a hitből fakadó megismerés vigasztaló sóhaja. Szinte leomlott köröttem a gyönyörű templom minden ékessége, szinte az első egyház katakombáiba éreztem magam, amint ezeknek a hívő lelkeknek ajka, hol a fájdalom, tol a vigasztalás, hol a bizakodás, hol a tehetetlen gyöngeség hangján suttogta a boldogságos szót: Krisztus. Beleolvadtak Krisztus imáadásába s ezalatt lemaradt lelkiükről a kenyérkereső élet minden gondja, minden fájdalma és szenvedése, a háború minden nyomorúsága . . . Hittek. És hitük szerint meg is jelent köztük a vigasztaló, az erősítő, a bátorító, a dicsőséges lelki ki-

rály: Jézus, kinek-kinek a maga lelki szükséglete szerint.

Szent misémet befejezve azonban az emelkedett hangulatból hamar le kellett szállnom a reális életbe. Amint ugyanis levettem magamról az egyházi mise ruhákat, ministránsom már is egy nagy perselyt tett elém. Az első pillanatban azt hittem, hogy ez a ministránsok jutalmazására lesz, de csakhamar láttam, hogy nem erre szolgál, hanem arra, hogy a szent ténykedésnél használt ostya és bor ára megtérüljön a templomnak. A kikötött 50 fillér igazán nem is sok érte. A templomszolga és ministránsgyerek épen úgy, mint másutt, itt is csak a tenyerüket tartották.

Annak dacára, hogy a templomból jövet még a Rynek-et (Ringplatz) is körüljártam, könyvkereskedésben is bevásároltam, a szállodába térve útitársamat még mindig nem találtam teljesen készen. Míg azonban megreggeliztem ő is elkészült. Nemsokára aztán már vígan alkudoztunk a Ryneken levő Sukiennice (Tuchhalle) egyik üzletében azokra az emléktárgyakra, melyekkel utunkról az itthonvalóknak akartunk kedveskedni.

Ez a Sukiennice különben egyik régi épülete Krakónak. A Rynek közepén áll, 70 méteres hosszúságú, Nagy Kázmér lengyel király építtette és csak néhány évvel ezelőtt restaurálták anélkül, hogy eredeti építkezési formáiból valamit veszített volna. Az épület érdekességét roppant emeli, hogy földszintjét földött, oszlopos folyosó övezi. Erre nyílnak a különböző üzletek bejárói és pompás kirakatai. De itt van Krakó lelegegánsabb cuk-

rászdája es kávéháza is. Az épület belsején egész hosszában széles, fődött átjáró húzódik és erre is üzletek nyílnak épen úgy, mint Budapesten a Haris-bazárban. De amíg az épület földszintjén a kereskedelmi élet lármas tülekedése folyik, addig az emeleten annál tisztább élvezet várakozik a látogatóra. Itt van ugyanis elhelyezve a lengyel nemzeti múzeum. Az igen értékes antik bútorok mellett különösen híres a benne őrzött kámea és gemma gyűjtemény. De a képtára is nagyon szép. Az elhelyezett képek egy része idegen országbeli művész munkája, de a legnagyobb rész a lengyel művészet válogatott terméke. Itt vannak a világhírű mesternek Matejkó Jánosnak¹ történelmi képei. »Brandenburgi Albert meghódolása 1515-ben«, »Kosciuszkó győzelme Raclawice mellett«, az elbúsult lengyel hazafi színgazdag tobzódását mutatják a régi dicsőségben, míg sejtelmes »Wernyhora« ja a lengyelek ősi mondvilágába visz. Itt van Siemiradzki Heniiknek² a világhiállításokat bejárt híres műve: »Néró fákljai« és itt van a városi színház ugyancsak ő általa festett függönyének eredetije is. Több képpel vannak képviselve a többi híres lengyel mesterek is, mint Kosak Gyula³ a tájképfestő, Rodakowszki Henrik⁴ az arcképfestő, Grottger Arthur o Lithuania ciklus korán meghalt illusztrátora, a szimbolista Malcewszki, Gierymski Sándor, Chelmonski József, Pochwalski Kázmér, szóval mind, aki a lengyel névre dicsőséget hozott. Sajnos, Krakó másik három hírességét a

¹Szüil 1838. † 1893. — ² Szüil. 1843. XI. 15. -

³ Szüil. 1824. †1899. — ⁴ Szüil. 1823. †1894.

herceg Cartoryski, a gróf Capszki-múzeumot és Matejkónak a Floryanska Ulicán levő szülőházát nem tekinthettük meg annak dacára, hogy mindhárom ajtaján többször és erősen becsengettünk. Sajnos, mert ha a Matejko-muzeumban csak a művészre vonatkozó dolgokat láthattunk volna is, a Cartoryski-muzeum általános értékű gyűjtemény. Levéltára a lengyel történelem egyik leggazdagabb forrása, fegyvergyűjteménye világhírű, képtárában pedig nem kisebb mesterek, mint Raffael, Tizian és Rembrandt is szerepelnek. A Capszki-múzeumnak különösen éremgyűjteménye híres. Helyettük a Szcepánszki-téren levő képzőművészeti csarnokot tekintettük meg, ahol épen egy nagyon kedves kiállítás volt: gyermekarckép kiállítás. A falakról lemosolygó sok-sok finom gyermekarc igazán kellemes érzést váltott ki a szemlélőből.

Ezzel délelőtti programunkat ki is merítettük. Azaz mégsem. Mert hazatértünk előtt még bementünk a Ryneken levő Mária templomba, hogy útitársam is – vasárnap levén – misét hallgathasson. Szorongásig tömve volt. Pedig nagyon nagy templom. És úri néppel volt tele. Az oltárnál egy hajlotthátú öreg pap misézett, az orgonán pedig valami fiatal művész keze játszott de úgy, hogy mindenkor alkalmazkodott az oltáron folyó cselekményhez. Hol az Isten fönséges dicsőségét hirdette az orgona hatalmas hangján, hol finom lágyságával jelezte az angyali ének túlvilági magasztosságát, hol pedig a sokat vergődő emberi szív panaszos tolmácsa volt. Nem csoda tehát, ha a jelenlévők min-

denike valóban imádkozó lélekkel hallgatta a misét és lelkében megvigasztalva távozott a templomból.

Ebéd után körkocsikázást csináltunk a városban. Legelőször a régi várfalak helyén létesített sétány mellett, mely az egész belvárost oválisán övezi, kocsikáztunk körül. Érdemes volt. A tavaszi virágzásban levő pompás parkot mindenütt modern paloták veszik körül. Impozáns a helyhatóság palotája, a művészeti akadémia, a kereskedelmi kamara épülete, az új városi színház, a krakói biztosítási intézet palotája, a főposta. Ezek mellett a magánépületek is mind palotaszerűek, úgy hogy az egész egy nagy város képét adja. A sétány másik oldalán imitt-amott felmaradt várfal és kapu, néhány régi torony, meg a rondella pedig csak érdekességét növeli. Magában a parkban néhány emlékszobor is van. Kis méretű, nem nagy igényű mellszobrok, de kicsiségükben is művésziek. Különösen szép a fiatalon elhunyt Grotgter festőművész szobra. Monumentalis emlékszobor kettő van Krakoban. Az egyik a Ryneken van s ez Mickiewicznek a lengyelek nagy költőjének dicsőségét hirdeti; a másik a Matejko-téren van s Wladyslaus Jagiello lengyel királyt lóháton ábrázolja. E szobor nem csak azért érdemes a megtekintésre, mert Wisvulski Antal lengyel szobrász nagyon sikerült alkotása, de azért is, mert ezt a szobrot a lengyel nemzetnek egyik leghíresebb fia, a világhírű hegedűművész Paderewski Ignác ajándékozta Krakó városának.

Megtekintettük a krakói egyetem modern

gótstíli épületeit is. Sokkal érdekesebb azonban az úgynevezett »Collegium majus«. Kívülről, az utca felől csupán ódon épületet lát az ember, a mi nem is csoda, mert ez az 500 éves egyetem épülete, udvara azonban a régi építészetnek egyik leggyönyörűsebb remeke. Gótstíli, fődött oszlopos folyosó köríti a négyszögletes udvart. Ugyanez fut körül az első emeleten is, de szabadon, oszlopok nélkül, kőből faragott párkányzata azonban csodaszép. Ugyancsak ilyenek az ajtók, ablakok kőkeretei, a szeszélyesen elhelyezett erkélyek rácsai. A falakat feliratos freskók díszítik. Az udvar közepén pedig Kopernikusként igazán művészi értékű szobra ékeskedik. S mindez oly gyönyörűséges harmóniát alkot, hogy alig bír az ember nézésétől megválni. Az épületben van elhelyezve az egyetem tulajdonát képező úgynevezett Jagello könyvtár. Félmillió kötet könyv van benne, 3260 térkép, 6240 nagyon értékes és ritka kézirat. Vasárnap lévén, a belsejét nem tekinthetjük meg.

Mindezek után a templomokat vettük sorra. A délutáni ájtatoskodás ideje elmúlt s így remélhettük, hogy kíváncsi tekintetésünkkel senkit sem zavarunk ájtatoskodásában. Úgy is volt. A megtekintett templomokban alig találtunk embereket s így kedvünkre kigyönyörködhattuk magunkat. Valamennyit persze nem tekinthettük meg, mert Krakóban 41 templom és 34 zárdaépület van s ezek alapos megtekintésére talán egy hét is kevés volna, de a nevezetesebbeket nem mellőztük.

Legrégibb temploma Krakónak az 1080-ban épített szt. Egidius templom. Korra nézve utánna következik az 1223-ban épült domonikánus templom gyönyörű üvegfestményekkel. Itt látható az 1289-ben elhalt Leszek Carny király síremléke is. 1226-ban kezdték építeni Krakó legnagyobb templomát a Ryneken levő Szűz Mária templomot. Ez azért is nevezetes, mert míg a többi templomkirályok, érsekek, mágnások adományából épült, vagy ékesített, addig ezt a templomot, melynek alapját Odrowaz Ivó püspök rakta le, a városi polgárság áldozatkészsége tette ragyogóvá. Ódon külseje, égbetörő tornyai már kívülről is monumentálisan hatnak, de a belseje igazán h nyűgöző. A hatalmas méretű ívek alatt egészen eltörpül az ember. S mikor a szentélyt a templom hajójától elválasztó nagy ív közepén megpillantja valaki Krisztus keresztjét, igazán átérzi, hogy az ókori kegyetlenség büntető fája Krisztus által a megdicsőülés fája lett. Csodaszép a főoltár is. V. Steitosz a hírneves fadaragóművész egyik legfinomabb és legtökéletesebb alkotása. – Es a többi sok szép oltár, szobor és síremlék egyik szebb a másiknál. Ugyancsak a XIII. században épült a franciskánusok temploma, mely egyúttal az egyik Wladislaus királynak temetkező helye is. E templomban találjuk Wyspianski Szaniszló üvegfestményeit is, melyek modernségük dacára vetélkednek úgy a színhatásban, mint az alakok beállításában a leghíresebb középkori üvegfestményekkel. Az élénken tobzódó színek harmóniája csodaszép keretével szolgál

az ábrázolt szenteknek és igazán vallásos érzésekre hangol. A XIV. századból két temploma van Krakónak: a szent Katalin és a szent Borbála templom. Ez utóbbit 1394-ben kezdték építeni. 1454-ben szent Bemard templomát építik, míg 1597-ben III. Zsigmond király költségére a szent Péter temploma épül a római szent Péter bazilika mintájára. Ebben van a híres népszónok Skarga Péter síremléke is. Régi templomok még a szent Adalbert, a szent Anna, szent András, szent Márkus, szent Flórián templomok. Míg a többiek mind újabb keletűek.

Csak egy van még a régi templomok közül, amelyet eddig nem emiitem s ez a Wawelben levő dóm. Nem azért hagytam utoljára, mert a valóságban is utoljára hagytuk megtekintését, hanem azért, mert ez a dóm olyan fönséges, művészeti kincsekben annyira gazdag, hogy leírása egy egész külön fejezetet érdemel.

Már a fekvése is elragadó. Össze van építve a »Wawel« hegyére épített csodaszép királ}i várral, melynek alapjait a XIV. században a lengyelek híres királya Nagy Kázmér rakta le, hogy 1610-ig aztán a lengyel királyok lakhelye legyen. Az osztrák copf ugyan Krakó bekebelezése után kaszárnját csinált az annyi századon át királyi fényéből sokat vesztett palotából, de pár évtized óta a dicsőségesen uralkodott I. Ferencz József bőkezűségéből fáradhatatlanul dolgoznak teljes helyreállításán. Bár még sok évnek kell elmúlnia, hogy teljesen készen legyen, azért így félig kijavított állapotában is gyönyörű.

Mikor a háború alatt olvastam, hogy a németek hatalmas császára II. Vilmos kétszer is Krakóba utazott, csakhogy a »Wawel«-ben gyönyörködjék, túlzásnak tartottam. De most, mikor láttam a romjaiból újra ébredő csodaszép királyi palotát, amikor magam is gyönyörködtem udvarának íves folyosói alatt, amikor bástyáiról elmerengve néztem a hegy lába alatt hömpölygő Visztulát, a túlsó parton húzódó Bronislawa hegycsúcsra állított Kosciuszko emléket, a Bizlany hegyre épített festői kamalduli zárdát, akkor megértettem, hogy a művészi szépért oly könnyen lelkesülő nagy császár itt valóban üdülést talált háborús gondjai közepe.

De ha még olyan szép is a »Wawel«, még annál is szebb a dóm, a királyi vár még királyibb temploma. Nem is csoda. Hatalmas királyok, gazdag hercegek és grófok, műértő egyházfejedelmek vetélkedtek azon, hogy ezt a fönséges istenházát mind szebbé és szebbé tegyék. Eredetileg hatalmas háromhajós gótikus épület volt a templom, de idők folyamán 18 kápolnával bővült. Az első kápolnát 1467-1477 között Jagiello Kázmér és neje Habsburg Erzsébet építtették gót stílusban. Bizánci felfogású freskóit 1471-ben festette egy Vlnából származó festőművész. Itt látható a kápolnát építtető király sír- emléke is 1492-ből, V. Steitosz műve. – A második kápolnát a gróf Potocki-család építtette. Ebben két művészi érték van: az egyik az oltárkép, mely Guercino da Cento olasz művész alkotása és a másik az áldó

Krisztusnak fehér márvány szobra, mely Thorwaldsennek egyik leghíresebb kezemunkája. A harmadik kápolna a Radziwill hercegi család bőkezűségét hirdeti. Ebben is nagyon szép az oltár. Ezzel szemben van felállítva herceg Radziwill György kardinális († 1600) bronzszobra, melyet Welonski Pius készített. A negyedik, Vasa kápolnának bronzból készült szárnyas ajtói műbecsüek, mert Reinhold Mihálynak, a hírneves danzigi művésznek kezemunkái 1673-ból. A következő ötödiket, alapítójáról Zsigmond kápolnának nevezik. Ez a renaissance építészetnek egyik legtökéletesebb remeke nemcsak Lengyel honban, hanem egész Középeurópában. 1519-től 1530-ig építették Berecci Bertalan firenzei építőmester tervei szerint. Falainak márvány burkolatát a Sienából származó Cini János szobrász faragta ki, míg az ezüst oltárt Bayr Mihály nürnbergi ötvös készítette 1538-ban. Ugyancsak e kápolnát díszíti Zsigmond, Zsigmond Ágost és Jagiellonai Anna síremléke is. Mind a három Santa Guci firenzei művész alkotása. A hetedik kápolnát Zadzik krakói püspök († 1642) építtette. Az altárral szemben van síremléke is. A lengyel királyok koronázásakor itt öltöztették királyi ruhába a megkoronázandó királyt. A nyolcadik Olbracht király kápolnája az alapító síremlékével. A kilencedik rokokó stílusú kápolnát az ártatlan gyermek kápolnájának nevezik, hogy miért? nem sikerült megtudnom. Két kisebb és kevés műértékű kápolnát elhagyva egy a többinél jóval nagyobb kápolnához érünk. Megilletődve álltunk meg

benne, mert ez a tizenkettedik kápolna Báthory István lengyel király kápolnája. Ezt építtette úgy, hogy ebből egy oszlopos korridoron keresztül a királyi várba lehet jutni. Itt van az ő pompás királyi széke szemben az oltárral. Milyen meghatva néztük a helyet, ahol a nagy király mélyen megalázódott Isten fölsége előtt és nagy munkájához ennek kegyelmes támogatásáért imádkozott. Itt van síremléke is a kápolna északi falán. Santa Guci készítette. A tizenharmadikban Gamrat Péter püspök emléke van 1540-ből. Azután következnek a Zebrzydowski-, a Lipski-kápolnák, míg az utolsó Jagiello Wladyslaus király negyedik feleségének Sophia királynénak bőkezűségéből épült 1432-ben.

A kápolnákkal azonban nem merült ki a templom művészi érdekessége. Magában a templomban is annyi a látnivaló, hogy alig győzi megtekinteni az ember. Így rögtön a templomba való belépéskor szembetűnik a templom közepén álló négyoszlopos bárók stílusú kupolás kápolna. Ennek művészi nevezetessége az az oltár fölött négy térdelő angyal vállára helyezett ezüst koporsó, amelyet Renen Péter dauzigi ötvösmester készített 1671-ben s melyben a vértanúi halált halt szent püspöknek: Szaniszlónak csontjai vannak elhelyezve. A főoltár képe a keresztre feszített Üdvözítőt ábrázolja és Dolabella Tamás festőművész alkotása. A szentélyben van az 1399-ben elhalt Jadwiga királyné síremléke. A királyi trón hajdani helyén most a krakói herceg-püspök stalluma áll. A templomban

látható még Wladyslaus Jagelló régi, azután a Várnánál elesett Ulászló magyar és lengyel király és egy más helyen Jadwiga királyné márvány sarkofágja. Mindkettő Madejski Antal műve; Remekek a középhajó magas falaira helyezett gobelinek, melyek Jákob patriarcha történetét ábrázolják.

A templom kincses kamráját szintén megtekintettük. Valóban az egyházi művészet csodásabbnál csodásb kincsei vannak itt összehalmozva megbecsülhetetlen értékben. Itt van például Lipski püspöknek egy intulája, mely 1600 körül készült és annak idején, 750 ezer lengyel forintba került. Csupa gyöngy és drágakő az egész. Mai értékét megfizetni alig lehet. A legrégebb Szent Szaniszló infulája a XI. századból. Nagy vagyont érnek a különböző kelyhek, szentségtartók, püspöki kereszték, pásztorbotok, ereklyetartók, egyházi ruhák és csipkék. Több püspöki székesegyház kincsházát láttam már, de alig néhányban találtam ezekhez hasonlót. Egy külön szekrényben a lengyel királyok koronázási reliquiáit őrzik. Legértékesebb az egyik Jagellóházbeli király koronája, melyet 1912-ben találtak és Boleslaw király köpönyege, melyet Oszakban levő sírjából emeltek ki 1839-ben. Nagy Kázmér király koronájának csak a másolata van itt, mert az eredeti lenn van a kriptában.

De ha még annyi kincs volna is itt főlhalmozva, nem hiszem, hogy nagyobb becsben tartanak a lengyelek, mint most. A Wawel dómja ugyanis a lengyelség egyik leg-

főbb búcsújáró helye. Nem ugyan a fent elősorolt művészi érték és óriás gazdagság miatt, hanem azért, mert a dóm őrzi Lengyelország legnagyobb királyainak és hőseinek porladó csontjait. Itt nyugszanak János Kázmér, Báthori István, Sobieski János, Kosciuszko Tádé, Poniatovszki József királyok és fejedelmek, Mickiewiz Ádám a költő és még mások a lengyelek hírességei közül. A lengyel nemzet megszentelt pantheonja ez, hová a csüggedő lengyel szívesen zarándokol, mert itt a hősök sírja inti őt arra: »nincs még veszve Lengyelország«. Most is mikor mi jártunk ott, urak, kereskedők, parasztok, katonák és iparosok, férfiak és asszonyok különböző csoportjait láttuk, akik mind csillogó szemmel hallgatták a vezetők tüzes, lelkesen hazafias magyarázatait. Szinte megirigyeltem a szegény leigázott lengyelséget, mert íme búsulásában hazafias érzése megtalálja a szent helyet, ahol nagyjai pihennek s ahol vergődő szíve vigasztalást nyerhet... Csak nekünk félreértett magyaroknak nincsen ilyen hazafias kegyhelyünk. Nemzeti királyaink sírjait ellenség dúlta. Utolsó királyaink idegenben alusszák síri álmukat. Legfeljebb ősrégi templomaink kicsi szentélyei buzdítanak, hogy bízva-bízzunk abban a jóságos Istenben, aki ezer éven át, annyi balsors és szenvedés után is megmutatta, hogy él nemzet e hazán,

Mindezek megtekintése alatt úgy elmúlt az idő, hogy a hazatérésre kellett gondolni. Vacsora után egy zenéskávéházba mentünk, ahol a plakátok magyar cigányok játékát

hirdették. Azok is játszottak valóban. De mi nem nagyon gyönyörködtünk se a játékukban, se a viselkedésükben. Boszankodtunk. Zsebre játszottak. Pedig talán igazuk van. A háború miatt rosszul fizetik őket, élni pedig kell. És Krakó nem olcsó város.

Végre itthon.

Május 14-én az utolsó napra virradtunk, melyet idegen országban, idegen emberek között töltöttünk. Ez a tudat jól eső örömmel töltött el, mert bár semmi nagyobb kellemetlenség az egész utazás alatt nem ért, sem valami különös kényelmetlenség nem gyötört, nem is nélkülöztünk valami túl sokat, mégis vágyakoztunk már haza. Hiába, megéreztük s ez nyomasztólag hatott kedélyünkre a sok látnivaló dacára is, hogy oly országban járunk, amelynek lakóiban hiányzik a hozzánk húzó és minket megértő rokonlélek ... Mi utunk kezdetén azt hittük, hogyha mindenütt nem is, de nagy általánosságban megtaláljuk azt a lengyel lelket, mely a történelem folyamán annyiszor adta jelét a magyar nemzettel való rokonérzésének, ragaszkodásának és szeretetének s most a nagy út után azt a szomorú tapasztalatot hoztuk magunkkal, hogy rajongók, túlzó optimisták voltunk, mert a valóság az, hogy a lengyel nép százados szétdaraboltsága dacára nem tudott jobb belátásra jutni. E/ a nép erkölcsiben roppant laza, velünk szemben nemcsak bizalmatlan, hanem határozottan ellenséges. A zakrzowi csendőrparancsnok beszélt, hogy amikor 1914-ben a wysokiei csata után a mieink hátrálni voltak

kénytelenek, az ott maradt lakosság barbár szívtelenséggel bánt katonáinkkal. A bíróról beigazolódott, hogy egy a csatában megsebesült őrnagyot, aki hátraszállítását kérte, legyilkolt és kirabolt. Sőt még Galíciában is, ahol pedig a honpolgári köteletség is arra kötelezte volna őket, hogy minket, a megtámadottakat segítsenek, ellenünk fordultak. A mi csapataink minden lehetőt elkövettek, hogy az embertelen háború dacára kíméljék az embereket, városaikat, javaikat, az előre nyomuló, majd visszavert oroszok pedig nem kíméltek senkit és semmit s mégis a lengyel nép szíve még Galíciában is a kegyetlen oroszok pártján volt és van. A háború harmadik évében csapatainknak Galícia területén a lakosság zömével szemben állandóan biztonsági intézkedésekről kell gondoskodniuk. Nem ugyan úgy, hogy a jól messze szorított orosz seregeket hozhatnák árulás útján nyakunkba, hanem úgy, hogy a vasutak, a hidak rongálása még mindig elég sűrű jelenség. Csak egy-két példa. Mi Lublinból való hazautazásunkat egészen másként terveztük. Azt hittük, hogy Lublinból Krasznik, Rozwadow és Debicán keresztül jutunk Krakóba, mert a legrövidebb és legegyszerűsebb út. Nem is mertünk arra gondolni, hogy Lublinból az Ivangorod-Radomi nagy kerülővel jöhetünk. És erre kellett jönnünk, mert épen az időtájt robbantotta föl az ellenséges érzelmű lakosság Rozwadow előtt a San hídját annyira, hogy a személyforgalmat csak úgy tarthatták fenn, ha valaki vállalkozott 4-5 kilométeres

gyalogsétára a felrobbantott részeken keresztül, a teherforgalom pedig teljesen szünetelt. Aztán a lengyel légiók. Mennyi szép reményt fűztünk hozzájuk! S az eredmény? Hogy már ott létünkkor sokat rebesgettek megbízhatatlanságukról és arról, hogy a légionárius ruha csak a nagyobb városok könnyen hevülő hölgyközönségének még könnyebb meghódítására jó . . . Azóta persze már nem is nagyon titkolják, mert hiszen annyira mentek, hogy fel kellett őket oszlatni. Mi csak azon a rövidlátáson csodálkoztunk, amely ezt a titkosan ellenséges érzületet a békés időkben soha nem sejtette s a hároméves háború alatt annyi keserves és sok-sok kárt okozó tapasztalat dacára is rejtegette és szépítette. Nálunk egy ellenzéki pártállású képviselőnek megválasztása gyakran elég ok arra, hogy a minden fejlődésre érett vidék előrehaladása háttérbe szoruljon, itt pedig, hol úgy gurult a rubel, hogy majdnem egészen ellenséges érzületűek lettek a szívek, itt ez mind megtörténhetett és megtörténhetik még most is a nagy vérözönben, amikor létünk vagy nem létünk emberfeletti nagy harcát vívjuk.

Sok szépet, érdekeset, tanulságosat láttunk az utón, sajnáltam volna, ha nem tehettem volna meg, de a végén még is éreztem, jobb innen elmenni, haza az édes, a szép Magyarországba, ahol az ezeréves magyar nemzet vagyónát, életét is panasz nélkül szívesen áldozza királyáért, hazájáért, ahol minden magyar szív minden erejével védi az ősi röögöt, ahol nincs árulás még a nemzetiségek

lelkében sem, legfeljebb csak egyes megbélyegzett emberekben, akik ebből éltek és vagyonosodtak. És ha ezeket eddig csak szépszerével akartuk is jobb belátásra bírni, most a háború alatt megmutattuk, hogy ahol kell, a magyar állam ereje elég erős arra, hogy lesújtson és büntessen . . .

Örömmel szálltunk fel tehát május 14-én egy hétfői napon reggel tíz órakor a vonatra. Örömmel, mert biztatott a remény, hogy az esti órákban már magyar földet érünk, magyar szót hallunk. Addig is érdeklődve nézegettük a vidéket nemcsak azért, mert természeti szépségekben volt gazdag, hanem különösen azért, mert mindenütt nyomát láttuk a termőföld intenzív megművelésének. A csatornázott és mesterséges öntözésre berendezett földek mindenütt a mély járású gőzekék munkáját jelezték s majdnem minden kis községben füstölgő gyárkémények hirdetői annak, hogy itt a nemzetgazdaságtan a maga egészében érvényesül. Itt nincs egyoldalú gazdálkodás. Itt a mezőgazdaságot kiegészíti az erős és fejlett ipari vállalkozás. S a kettő együtt boldogulást szerez. A pompás utak, a rendezett, tiszta falvak, a jó karban tartott tanyák mind-mind arról tanúskodtak, hogy erre már belátóbb népek laknak, akik megtanulták, hogy ha boldogulni akarnak, akkor a korral haladni kell, mert a mai nemzedéknek már nem elegendő csak úgy munkálkodni, mint hajdan, a jobb időkben apáink munkálkodtak. Nem elég, mert ez a világok versenyében csak hanyatlást jelent.

A kis városok is többet mutatnak, mint a mieink. Oswiecim például, amely a Wisztulába ömlő Sola jobb partján terül el, csak 8-9 ezer lakost számlál és mégis gyárké-ményeivel sokkal többet mutat. Igaz, hogy régi város 1179-ben mint önálló hercegség Auschwitz néven szerepelt, de miután ez a hercegi ág kihalt, csakhamar a tescheni hercegek birtokába került. Ezek tulajdonába harmadfél-száz esztendeig maradt. 1457-ben a lengyel király vásárolta meg Janussius tescheni hercegtől. Lengyel tulajdonba kerül-vén német nevét is ellengyelesítették és Auschwitzból Oswiecim lett. 1773-ban Ausztriának jutott s azóta mindig a békés fejlődés útján haladt. Csak 1866-ban élt át néhány szorongós napot, mert az év június 27-én a porosz seregek kísérelték meg elfoglalását, de az osztrák csapatok visszaverték. Oswiecimhez hasonló nagyságú lehet Dzieditz is azzal a különbséggel, hogy míg annak év-százados múltja, hercegi ragyogása van, ad-dig ez nyárspolgári eredetre mutat csak vissza. Mégis vasúti gócpont és gyárai, ipari vállal-kozásai jelentősek.

Itt búcsúztunk el különben egy nagyon kellemes útitárstól is, akivel Krakóban ismerkedtünk meg. Keletgalíciai nagybirtokos, kinek 25 kilométeres saját ipari és mező-gazdasági vasútja van, aki Németországban és Angliában végezte az egyetemet, aki be-utazta Európát és nyolc nyelven beszél, aki a háború első fázisait otthon élte végig s aki a nagy izgalmak következtében meghalt felesé-gét és gyermekét is eltemette s aki jelenleg

Galícia élelmezésének egyik vezető embere. – Tőle hallottunk sok-sok érdekes részletet nemcsak a lengyel nép bizalmatlanságának magyarázatáról velünk és Németországgal szemben, a miről már előbb szólottam,¹ de a magyar viszonyokról is. Megfordult persze nálunk is gyakran, de csak a nemzetiséglakta vidékeken és így természetesen ő is nemzetiségi szemüvegen keresztül ítélt viszonyainkról. Hangoztatta, hogy nemzetiségeink el vaunak nyomva. S mikor ennek ellenkezőjéről annyira-mennyire meggyőztük, akkor oda konkludált, hogy a nemzetiségek teljes behódolását nem politikai jelszavakkal, nem hatósági beavatkozásokkal lehet elérni, mint ahogyan eddig ezt nálunk csinálták évtizedek óta, hanem csak azzal, ha a magyar állam beigazolja, hogy gazdasági függetlensége elég erős alapot nyújt minden magyar állampolgár megvédésére és boldogulására. Mert szerinte, ha egy országban maga az államfentartó nép erőtlen gazdasági függetlenségének biztosítására más országgal szemben, mint nálunk a magyarság Ausztriával szemben, akkor nem lehet várni, hogy az itt lakó nemzetiségek ne kacérkodjanak az erősebb országok és népek felé, lévén természeti törvény, hogy mindig az erősebb vonzza a gyöngét. Legyünk te csak politikailag, hanem gazdaságilag is erősek és függetlenek, akkor az a gyöngébb nemzetiség is feltétel nélkül behódol. Utalt arra is, hogy lám a csehek is csak azért merészelnek új politikai célokért küzdeni, mert tudatában vannak annak a ténynek, hogy Ausztria gazdasági súlypontja

¹ Lásd 19. és 20. lapokon.

már uehàuy évtized óta Csehországba toldott át. Ha ez nem volna. így, akkor bizonyosan csendben volnának ...

Ő már régen Bielitz felé robogott, mikor mi még Paczolay drral mindig ezekről a dolgokról beszélgettünk úgy, hogy észre se vetjük, mikor Oderbergre érkeztünk. Ez az erősen fejlődő városka már a porosz határ közelében van, az Odera partján terül el és vöröstéglás házai nem valami kellemesek a szemnek. Ennek következtében, bár időnk lett volna rá elég, még se szántuk el magunkat arra, hogy benne hosszabb sétát tegyünk. Inkább szemlélői voltunk annak a zűrzavaros képnek, amit az ilyen határállomás forgalmas élete mutat. Civil utas nem túlságosan sok volt, de katona annál több. Még pedig a frontról hazatérő németek. A legénység meglehetősen zajosan örült a külön számukra fen tartott helyiségekben, tisztjeik azonban annál feszesebben és zárkózottabban ültek az étteremben. Még egymással szemben is. Szertartásosak voltak és előírásosak a pedanteriáig ... Itt értettem meg, hogy a magyar kedélyesség és barátkozásra való hajlandóság mindig fázni fog ettől a német hűvös-ségtől s ezért bármilyen bensőséges lesz is közöttünk a politikai viszony, a két nép alaptermészete nem engedi meg a bensőséges közeledést. A könnyelműségig nyílt magyar természet mindig vissza fog riadni a németek hűvös begombolkozottságától és viszont. A fronton, a harcok tüzeiben megértik egymást, a hősi bátorság útját is együtt járják szívós lelkesedéssel, de a kivívott győzelem

után már nem érzik jól magukat egymás mellett. A német lenézi a magyar túláradó jó kedvét, a magyar meg unja azt a német fegyelmezettséget, mely még az örömnilyánítást is kommandó szóra végzi és arra is hangfogót tesz.

Végre tovább indultunk. Háromnegyed-hatra járt az idő s a nyitott ablakokon beáradó hűvös esti szél pompásan enyhítette az egész nap forróságának kitett vasúti kocsik borzasztó fülledtségét. Beszálláskor úgy éreztük, mintha gőzfürdőbe léptünk volna. De amint megindult a vonat, egyszerre megtisztult a kocsi levegője s mi felüldülve néztük az elénk táruló csodás képet. Ausztria egyik leggazdagabb széntermelő helyén jártunk. Annak a jó szénnek hazájában, mely bátran vetélkedik még a jobbfajta poroszszénnel is. Dombrau, Karwin, Dorkau körül mindenütt a szénbányák műveit látja az ember, az állomásokon pedig nem egy helyütt majdnem emeletesház magasságra voltösszehalmozva a szén. Csak teherkocsit láttunk keveset. Szénnel, megrakott vonatot pedig egyet se. Mindjárt gondoltuk, hogy nálunk a szén körül bajok lesznek. Mert ilyen szénközpontból vonatnak vonat után kellett volna indulni, hogy a szén idejébe jusson minden-hová a cséplőgépekhez, a gyárakhoz s a mellett fej halmozódjék az is, ami a téli fűtéshez kell. Es mi egyetlen egyet se láttunk.

Hét óra tájban Teschen pályaudvarán álltunk. Most más vidéki városok pályaudvarának csendessége fogadott, de csak egy évvel előbb is folyton nyüzsgő volt itt az élet,

A háború derekán itt székeltek ugyanis jó hosszú ideig a főhadiszállás és ez természetesen nagyon élénk forgalmat hozott a városba. A harcterekről itt gyülemllett fel minden. Itt voltak a fontos katonai tanácskozások, hadvezéri megbeszélések, itt fordultak meg a szövetséges uralkodók és hadvezérek, innen vitték szét a hadviselés terveit deli kurírok és innen röpültek keletre, délre, nyugatra és északra a sorsdöntő parancsok. Innen hirdették világgá bátor csapataink bámulatos diadalait s innen hallottuk az esetleges balsikerek szomorú bevallását is. Teschen volt jó ideig a háború szíve. S mint ilyen, persze hogy lüktető eleven életet varázsolt maga körül.

Most azonban újra csendes, kisvárosias lett minden az Olsa jobb partján elterülő Teschenben. Az a húszezer ember, aki itt él, úgy emlékszik lassan erre a néhány hónapra, mint arra a pár napra mikor 1779. május elején itt tárgyalták és kötötték meg Mária Terézia és II. Frigyes porosz király követei a békét. De egyébként is történeti háttérű város. Teschen, csehül Tesin és lengyelül Cieszyn régen külön hercegség volt a sziléziai hercegek birtokában. Mikor ezek 1625-ben kihaltak, a cseh királyi koronára szállt. 1722-ben VI. Károly császár Lipót József Károly lotharingiai hercegnek adományozta, akitől az a Ferenc István herceg örökölte, aki VI. Károly leányát Mária Theréziát vevén el, a Habsburg Lotharingiai ágnek megalapítója lett s mint I. Ferenc tette fejére a német római birodalom császári koronáját.

I. Ferenc azután, mikor leányát Mária Krisztinát Albert szász királyi herceghez adta feleségül, ennek adta a tescheni hercegséget s ő bírta 1822 február 20-án bekövetkezett haláláig. Ekkor II. Lipót császár harmadik fiának Károly Lajos János főhercegnek a napóleoni háborúk nagyeszű hadvezérének tulajdonába ment át Ennek 1847 április 30-án bekövetkezett halála után pedig első szülött fia, a nagy hadvezér és custozzai győző: Albrecht főherceg örökölte. 1895. február 18-ika óta Albrecht főhercegnek unokaöccse: Frigyes főherceg birtokolja. Ilyen magas rangú birtokosok kezében Teschen egyre emelkedett. Gyáripára és kereskedelme nagyon jelentékeny. A főhercegi kastély műkincsei pedig roppant értékesek, bár egy részét Pozsonyba és Bécsbe szállították.

Itt különben nagyon kellemes meglepetésben volt részünk. Vándorlásunk után itt ütötte meg fülünket először az édesen dallamos magyar szó. Mint hosszú, kemény tél után az első pacsirta szó, oly örömet okozott nekünk a hallott magyar beszéd. Annál is inkább, mert három bájos fiatal leány szájáról hangzott pajkos vidámsággal. Még lenn a kocsi előtt beszéltek, de mint a tavasz színes pillangói egy-kettőre a vasúti kocsiba suhantak, majd a mi fülkénkbe, ahol kacagó jókedvvel folytatták tréfáikat. Ily körülmények között természetes volt, hogy mi is beleegyedtünk a társalgásba s csakhamar megtudtuk, hogy csacaiak, akik Teschenben jártak bevásárolni.

Innen kezdve ők lettek a mi kedves ci-

cerónéink. No meg igaz, egy teschehi feldpater is, aki pár napi szabadságra jött haza Magyarországra. De amíg ez kellő komolysággal magyarázgatta, utunk érdekesebb részét, addig a leányok inkább a csacai társasélet örömeiről csevegtek. A feldpater a jablunkai szoros szépségeiről, a közelben levő történelmileg híres és a magyarok ellen épített sánctól beszélt, megmutatta az ország határát jelző piramist is, a leányok meg arról szóltak, hogy Csacán is érzik a háborút, innen is elvitték az ifjúság elejét, de azért maradt ott annyi, hogy a mindennapi élet gondjai között egy kissé felüdülhetnek.

Így észre se vettük, már is Csacán voltunk. Rövid búcsúzás után ismét ketten maradtunk s így gyönyörködtünk a Kisuca patak gyönyörű völgyében. Egy forduló még s már Bude-tin vára alatt robogott vonatunk, ahonnan pár pillanat alatt Zsolnára értünk, ahol nekünk is le kellett szállnunk azért, mert ez a vonat csupán csak Ruttkáig ment. Mivel pedig a nekünk megfelelő gálantai vonat csak reggel 7 óra előtt indult, szállásról kellett gondoskodni.

Zsolna rohamosan fejlődő város. Utoljára az iparkiállításon jártam itt s akkor csupán a piactér árkádos vagy lábas házai kötötték le figyelmemet. Most pedig alig ismertem reá. Kiepült egészen a vasútig és azóta a régi posztógyáron kívül már más gyárkémények is emelkednek körülötte. Lakást is alig kaptunk benne. A vasúthoz közel levő szállókban akartunk megtelepedni, hogy reggel közel legyünk, de ennek szobái mind le voltak foglalva. A városba kellett tehát men-

nünk, ahol új meglepetés várt reánk. Szobát kaptunk a szállodában, de meleg vacsorát nem. Itt ugyanis az a rend, hogy az idegenek ne panaszkodhassanak az ellátásra, este csak a városi sörcsarnokban adnak meleg vacsorát. Odamentünk mi is és nem bántuk meg. Hideg sör és magyaros eledel került asztalunkra jó kiszolgálással és aránylag elég olcsón.

Hanem egy kicsit megijesztettek. Vacsora közben ugyanis azt hallottuk, hogy Zsolnán kiütött a himlő. Kérdésünkre a pincérleány egész rémregénnyel felelt: hogy már 26 megbetegedés van, tíz haláleset s minden percben várják a belügyminiszter sürgönyét, amely Zsolnát le fogja zárni és megfigyelés alá helyezni. El lehet képzelni, hogy megrökönyödtünk. Én is, de különösen útitársam. Még csak ez kellene. Itt üldögelni Zsolnán vesztegzár alatt tíz napig, két hétig, mikor reá halaszthatatlan tárgyalások várnak, reám pedig az ünnepen kívül egy primitia is otthon. Ennek fele se tréfa. Meg kell tudni, mi igaz a hírből?

Paczolay dr. vállalkozott is reá. A rendőrségre ment, ahol megígérték, hogy az alkapitány úr felkeres minket. Így is történt. Eljött és megnyugtatót. Elismerte, hogy néhány himlőeset előfordult, egy halálozás is volt, de arról szó sincs, hogy lezárják a várost. Ugyanezt mondotta az odakerült szolgabíró is. Így aztán megnyugodtunk s barátságos poharazás közben beszélgettünk először a zsolnai viszonyokról, aztán a háborúról, majd az utazásunkról s a végén még a zár-

órán túl is vitatkoztunk természetesen a politikáról, mert mind magyarok voltunk . . . 15-én kedden a Vág völgyén keresztül jöttünk. Mindketten jártunk már erre, de ennek dacára sem tudtunk betelni szépségével. Úgy gyönyörködtünk benne, mintha most először láttuk volna. A vágváraljai részlet, a besztercei kanyarodó, a zsigmondházai régi Balassa-féle kastély, mely utóbb Hohenlohe Klodvig hercegé lett, jelenben pedig a világhírű hegedűművész Kubelik tulajdona, igazán festői képek. Majd a máriatölgyesi részben gyönyörködtünk, később pedig Trencsén pompás panorámájában, míg meszebb az ország határán Oroszlánkő várának hatalmas szikláit költötték le figyelmünket. Közben pedig hol jobbról, hol balról hatalmas csobogással hömpölyög tova az erős esésű Vág, mintha mindég a rég elmúlt idők dicsőségéről regélne . . . Aztán kissé tágul a völgy, a Vág is elbujkál a sűrű fűzesek lombjai közt és csak a tágas völgy peremén örökös beckói, temelvényi és csejteit várromok hirdetik, hogy olyan helyen járunk, ahol történelmünk hatalmas eseményei játszódtak le. Pöstyéнен túl Galgóc és Iyipótvár után végleg eltűntek a hegyek. A kis magyar alföld síkjára ért vonatunk.

Innen kezdve nagyon nagyon lassan múlt az idő. Galaután ebédeltünk, aztán sikerült rohammal jó helyet szereztünk a vonaton, ahol az ebéd utáni szieszta is volt elég idő. Majd Párkányánára értünk. Szerettük volna, ha rögtön indulunk, de bizony jó késséssel jöttünk. – Azután csak döcögünk

és döcögtünk, a hogyan azt már megszokhattuk vicinálisunktól. De mégsem szólom le. Mert utunknak épen ezen az unalmas részletén hallottuk azt, amit hallani reméltünk akkor, mikor a fronthoz közel jártunk: a puskaropogást . . . Persze nem katonaság lövöldözött, hanem csak vadásztak a tésai vagy peröcsényi erdőben ...

De bármi lassan jöttünk, végre még is csak haza érkeztünk. Haza, ahol szeretettel, barátsággal vártak, ahol nem néznek el fejünk felett hideg közömbösséggel, ahol ismerünk minden füt és fát, minden gyereket és felnőttet, ahol minden ház ablakából ismerős virág mosolyog felénk, ahol a madár dal és a harangszó is jobban szívünkhöz szól, ahol az ég is szebb és a föld pora is kedves nekünk, mert azokat takarja, akik kedvesek voltak nekünk ...

Nagy utat tettünk. A szerzett tapasztalatok és ismeretek mindenkor kedves emlékeink maradnak, de a végén rajtunk is beigazolódtott a régi mondás: »mindenütt jó, de legjobb még is itthon«.

